

THUKYDIDES.

I. könyv.

1. A történetiró feladata.¹⁾

I.

1. Az atheni Thukydides megirta annak a háborúnak történetét, melyet a peneponnesosiak és atheniek viseltek egymás ellen, hozzá fogván mindjárt a háború kitörésekor azon hitben, hogy az nagymérvű és minden megelőző háborúnál nagyobb jelentőségű leend. Kiindult abból, hogy mindkét fél hatalma tetőpontján egész erejével ment bele és látta, hogy a többi hellén állam is valamelyik félhez vagy azonnal csatlakozott, vagy ezt tenni szándékozott. E mozgalom legmélyebben érinté a helléneket s részben a barbarokat²⁾ is és úgy szólván az emberiség legnagyobb részére terjedt ki. Ugyanis a megelőző, valamint a régebbi eseményekről az idő távolsága miatt lehetetlen tiszta képet alkotni, de a legbehatóbb nyomozás útján szerezhetett megbízható adatokból ítélve, azokat sem hadi, sem egyéb tekintetben nagyoknak nem tartom.

2. Ténynek vehető, hogy a mai Hellas csak nem rég lett állandóan betelepítve; korábban a lakók sűrűn vándoroltak, készek lévén honukat elhagyni, valahányszor nagyobb tömeg nyomta őket. Mint-hogy kereskedelem nem létezett, félelem nélkül nem is érintkezhetvén egymással, sem szárazon, sem tengeren, és kiki csak annyira

¹⁾ Mutatvány a szerző Thukydides-éből.

²⁾ A thrák, makedon, siciliai barbar népekre, és a perzsákra vonatkozás, ez utóbbiaknak a VIII. könyvben előadott eseményekben jut szerep, hol szerző Tissaphernes és Pharnabazos kétszin politikáját és Alkibiades ügyes közvetítését rajzolja.

művelte földjét, hogy éppen megélhessen, felesleget nem gyűjtött. a földet sem ruházta be ültetvényekkel, mert hiszen soha sem tudta, nem fogja-e egy más betörve őt, kit falak nem védtek, kifosztani, s minthogy mindennapi táplálékukat bárhol föltalálni vélték: könnyen cserélték lakóhelyeiket, minek következtében sem nagy városok, sem egyéb javak birtokában nem valának. És mindig épen a java föld cserélte legtöbbször lakóit; így a mai Thessalia, Boiotia és Peloponnesos nagy része Arkadián kívül és a többi Hellas legjava. Ugyanis a föld termékenysége egyesek javát gyarapítván, ez villongásokat idézett elő, minek következtében tönkre jutottak, különben is idegen törzsek támadásának is jobban ki voltak téve. Ellenben Attikát, szegényes földje miatt támadásoknak nem lévén kitéve, ős idők óta ugyanazon lakók birták. Állításom mellett nem csekély bizonyíték az is, hogy bevándorlások által egy föld sem gyarapodott népességben annyira; mert Hellas többi részéből a leghatalmasabb emberek, kik háború vagy lázadás következtében honukból száműzettek, az atheneieknél biztos oltalomra találtak és csakhamar polgárjogot nyervén, olyannyira növelték a város népességét, hogy Attika képtelenné válván azt befogadni, Jóniába kellett gyarmatokat küldeni.

3. Nem kis mértékben szól a régi viszonyok gyarlósága mellett az a tény is, hogy a trójai báboruk előtt nem tűnik föl egy oly cselekvény sem, melyben közösen vett volna részt Hellas; sőt maga e név sem volt általánosan érvényes, sőt Hellén, Deukalion¹⁾ fia előtt maga ez elnevezés egyáltalán nem is létezett, hanem az egyes néptörzsek, a legnagyobb kiterjedésben pedig a pelaszg törzs, adtak nevet az egyes területeknek; csak midőn Hellén és fiai Phthiotisban hatalomra vergődtek és más államokba is segítségül hívták őket, rendre vették föl az egyes népek a sűrűbb érintkezés folytán a Hellén ne-

¹⁾ Ismeretes a Deukalion és Pyrrha regéje, melyet Ovidius. Metamm. I. 260. és köv. verseiben kedvesen beszél el. Az özönviz regéje görög mythos alakjában. E monda a phoenicizai népek útján keletkezhetett. Deukalion atyja Prometheus, és anyja Klymene. A hellén nyelvnek, mint a történeti korszakban kialakult műveltségi összeolvasztó közegnek képződését Thukydidés úgy fogja fel, hogy előbb közös név nélkül több törzs beszélt egy nyelvet, a hellént, később e közös nyelv a közös nevet is előidézte. A pelaszg nyelvet Herodotos, a korábban élő pelaszgok nyelvéből ítélve, barbarnak tartja (I. 57, 58.) A régi pelaszgok birtak képességgel a hellen nyelv átvételére s maguk is görög törzs voltak, kik a műveltséggel egyszerre vették át a hellén nyelvet is.

vet, és sok idő telt el, míg e név az egész országra kiterjedt. Bizonyosságul szolgál Homeros, ki bár jóval a trójai háború után élt, e nevet nem alkalmazza az összes népre, csupán azokra szorítja, kik Akhilles követői voltak Phthiotisból¹⁾, kik csakugyan az első Hellének valának, eposaiban danaokat, argivokat és akhivokat emleget. Sőt úgy nézem, hogy még a barbar nevet is azért nem használta, mert a Hellének közös név alatt ellentétbe állíthatók nem voltak. Mindazok tehát, kik egyenként és államonként, mint a hellén nyelvet értők voltak hellének, és mindnyájan, kik e nevet később fölvettek, gyengeségükben és az egymással való érintkezés hiánya miatt közös vállalatba a trójai háború előtt nem mentek.²⁾ E hadjáratra is csak akkor vállalkozhattak, midőn a hajókázásban nagyobb jártasságra tettek szert.

4. Ugyanis hagyomány szerint Minos³⁾ szervezett legrégebben tengeri haderőt és a mai hellén tengeren legkiterjedtebb uralmat ő alapított, a Kykladok ura és a legtöbbnek betelepítője lett, kiúzvén a Karokat⁴⁾ és saját fiait helyezvén be azokba kormányzóként. A tengert a kalóztól is valószínűen ő tisztította meg, a mennyire csak tehette, jövedelmei gyarapítása végett.

5. Mert hiszen régente a hellének és barbarok közül a tenger-melléki száraz vagy szigetek lakói, miután a hajókkal az egymással való sűrűbb közlekedést megkezdték, kalóz életre adák magokat. Hatalmas emberek vállalkoztak a vezetésre abból a célból, hogy maguknak hasznot, szegény társaiknak élelmet szerezzenek, és rárontván a falakkal nem védett és falvakban szétszórt népségekre, azokat kirabolták, élelemhez nagyobbára ekként jutottak, mert ez

1) Vonatkozás Homeros II. II. 684., hol „a szép nőről híres“ Hellas és Phthia lakói gyanánt hozza föl a hajók névsora a myrnidonokat és helleneket. De az Ilias hősei az akhivok és argivok. Homeros a barbar nevet külön nem használja; csak barbar hangzásuaknak, érthetetlenül beszélőknek mondja a karokat. (II. II. 867.)

2) E passus értelmezése egyike a legnehezebbeknek. Én sem a Poppo, sem a Classen, sem a Jowett két rendbeli fordítását nem követtem. A hellén nyelvnek, mint kultur nyelvnek, létrejöttét csak az én fordításom emeli ki, holott Thukydides célja ép ez volt.

3) Minos, a híres krétai király, ki mint törvényhozó is emlékezetes.

4) A kis ázsiai karok, mint hajós nép vetődtek az aegeumi tenger déli részén Delos körül fekvő ugynevezett Kykladokra.

életmód nem járt szégyennel, sőt inkább dicsőséget is hozott. Világos példát nyújtanak erre még ma is egyes szárazföldi népek¹⁾, melyek dicsőségnek tartják az ügyes kalózkodást, és a régi költők is, kiknél az újonnan érkezett utazóhoz intézve, mindig előfordul az a kérdés: ha nem kalózkok-e, és pedig úgy, hogy sem azok, kiktől tudakozódnak, nem hártják el magokról, sem azok, kiknek ezt megtudni érdekökben áll, magát a cselekvényt nem kárhozzatják.²⁾ A szárazföldön is folytattak rablóéletet; még ma is Hellas sok részében gyakorolják, az ozoli-lokrok, az aitolok és akarnanok³⁾ közt és e tájék földjén. A fegyverviselés szokása e szárazföldi lakóknál a régi rabló életből maradt fenn.

6. Ugyanis egész Hellas fegyvert viselt vala a lakások védtelensége és a közlekedés bizonytalan volta miatt és szokott napi foglalkozásukat is fegyveresen végezték, mint a barbarok.⁴⁾ A Hellas említett vidékén maig is fenmaradt eme szokás jele annak, hogy ez életmód valaha általános volt. Legelőbb az athéniek tették le a fegyvert és fesztelenebb életmód mellett a puhább életre hajoltak. A vagyonosabbak közül az öregebbek a kényelemhez szokván, nem is oly rég vetették le a len alruhát és szüntek meg arany tücsköt ábrázoló⁵⁾ tűkkel tűzni meg hátra egy csomóba fésült hajokat; innét maradt fenn a rokonság révén az öregebb jonoknál máig e viselet. Ama divatos egyszerűbb ruházatot legelőbb a spártaiak viselték, kik

¹⁾ Az epiroták északi Görögországban a legújabb időkig megőrzék a kalózkodásra hajlamukat.

²⁾ Így tudakozódnak a Homeros (Od. III. 73. és 275.) verseiben a kalóz életmód felől a gáncsnak árnyalata nélkül. De ép így Homeros Hymn. in Apoll. 452. s általában az epikus írók.

³⁾ Aitolia és Akarnania közép Görögország két északi tartománya. Aitolia Phokis és Akarnania közt. Akarnania Aitolia és Epiros közt.

⁴⁾ Livius XXI. 20. a gallokról és Tacitus Germ. XIII. a germanokról írják, hogy fegyveresen jelentek meg a gyűléseken.

⁵⁾ A tücsköt Attikában igen kedves állatnak tartják. Azt hitték, hogy autokhton (a földből származott) s mint ilyen szerették a maguk nemzeti jelképük gyanánt hordozni, mint a kik magukat is a föld szülöttinek tarták. A tücsköt belevitték mindenféle ékesítéseikbe, így tücsök formájú arany tűvel tűzték meg hajukat. A haját — legalább az archeologiai emlékekből ítélve — a fejük bújára gyűjtve összefogták és arany tűvel megtűzték; ez volt a króbylos. Aristophanes Lov. 1331. tücsökviselőnek nevez egy iont. Így emlékszik meg a Felhők 984. a töcsök viseleséről, mint czopfos divatról.

közt a gazdagabb és szegényebb néposztály életmódja is leginkább egyforma volt.¹⁾ A testgyakorlatok alkalmára is ők vetkőztek le legelőször és léptek föl olajjal bekent meztelen testtel. Még hajdan az olympiai versenyeken is ágyékuk körül övvel övedzve viaskodtak a verseny-vívók és nem rég ideje hagytak fel vele. Még a barbarok között ma is, kivált az ázsiaiaknál, kiknél ököl- és birok-versenyek vannak, felövedzve küzdenek. Sok egyébbel is lehetne kimutatni, hogy a régi hellenség a mai barbarokkal hasonló életmódot folytatott.

7. Midőn a hajókázás általánossá vált, több vagyont halmozván egybe, a későbbi időkben alapított városok már a tengerparton épültek és falakkal körítettének, kiválókép a földnyelveket²⁾ foglalták el és zárták körül, részint kereskedelmi, részint a szomszédok ellen védelmi tekintetből; ellenben a régi városok, úgy a szigeteken, mint a szárazföldön a sokáig tartó kalózvilág miatt lehetően a tengertől távol alapítottak, mert folyt a rabló élet egymás közt, sőt üzték a partszél lakói is, ha hajósok nem voltak is és a mai napig e városok a belföldön lakatnak.

8. Nem kisebb mértékben kalózkodnak vala a szigetlakók, mint a kariai és fenecziai gyarmatosok: mert nagyobbára ezek telepíték be a legtöbb szigetet. Bebizonyult e tény, midőn a háború folyama alatt az atheniek Delost megtisztították és a szigeten talált sirokat felbontván, a halottaknak több mint fele részét kariaiaknak találták, fölismervén őket a velük együtt eltemetett fegyverekről és a temetkezési módról, mely náluk most is szokásban van.³⁾ Minos tengeri uralma alatt a tengeri közlekedés élénkebb lőn, (mert a szigetekről, midőn azok nagy részét gyarmatosítá, kiűzte a kalózokat) és a ten-

1) Thukydides szép jelét adja részrehajlatlanságának e helyen is. Az egyenjogúság — természetesen a kiváltságban egyenjogusultak közt — Spártában már a Lykurgos törvényei alapján átment az életbe és a nevelésbe. Aristoteles politikája IV. k. 9. fejezetében kijelenti, hogy Spártáról a társadalom demokratikus jellemvonásai után hajlandó volna az ember azt itélni, hogy demokrat állam. S felhossa, hogy gazdag és szegény közt az életmódban nincs különbség. A közös étkezés egyenlősíté a társadalmat.

2) Földnyelveken épült városok: Korinthos, Potidaia, Epidamnos, Methana; belföldön: Sykion, Mykenai, Kekropia, Kadmea.

3) A karok fegyverzetéről megemlékszik Herodotos I 171., mely szerint ők viseltek sisakukon tollbokrétát, paizsaikon hevedert. Kisded paizsuk volt. Ugy temetkeztek, hogy arczuk keletre nézett.

gerpart lakói vagyonban gyarapodni és egy helyt állandóbban kezdé-
nek lakni, sőt némelyek közülök, mint viszonylag gazdagabbak, fallal
is veszik vala körül magukat. Nyereségvágyból a gyengébbek alávetik
magukat az erősebbeknek és a hatalmasabbak gazdagságra tevén szert,
a kisebb városokat meghódíták. És ez állapot később még uralkodóbb
lesz a trójai hadjárat idején.

9. Ugy vélem, hogy Agamemnon nem annyira a Tyndarosnak
tett eskü¹⁾ alapján vezette a Helena kérőit, hanem ő, mint azon idő-
tájt leghatalmasabb vezér gyűjté hadseregét. Mondják azok, kik a
peloponnesosiak legtisztább hagyományait ismerik, hogy Pelops sok
kincsenek birtokában, melylyel Ázsiából vagyontalan emberek közé
vándorolt ki, hatalomra tevén szert, jövevény létére nevét adá az
országnak és utódai még nagyobb polczra emelkedtek. Midőn ugyanis
Eurystheust Attikában a Heraklidák megölték, Atreus lévén anyjának
fivére. Eurystheus a vérségi összeköttetés folytán, midőn hadakozni
jár vala, reá bizván Mykenait és a kormányt, (mert ez véletlenül ép
akkor menekült atyja elől Khryssippos²⁾ meggyilkolása miatt) mint-
hogy többé Eurystheus haza nem tért, Atreus, mint a közvéle-
mény szerint hatalmas ember, ki a mykenei köznép és Eurystheus
többi alattvalóinak szeretetét is megnyerte, a királyi hatalmat meg-
szerezte és így a Pelopidák fölibe emelkedtek a Perseidáknak. Azt
hiszem, hogy Agamemnon, mint a hatalom örököse, tengeri hadere-
jével a többit túlszárnyalván, vezette a hadjáratot, seregéhez a töb-
biek nem annyira szives készségről,³⁾ mint inkább félelelemből csat-
lakozván. Ugy látszik, hogy maga jelent meg legtöbb hajóval is,
még az arkadok számára is adván hajót, mint a hogy ezt Homeros

¹⁾ A monda szerint Tyndareos leányának, Helenának kérőit esküvel kö-
telezte, hogy a Helena választottját minden megtámadás ellen védeni fogják.
Ez eskü alapján szólítá fel őket Agamemnon a Menelaoson, Helena férjén, a
Helena elrablása által elkövetett sérelem megtorlására. Pelops kincsekkel meg-
rakodva Pisát alapítja. Pelops leánya volt Nikippe, Nikippe férje Sthenelas Perseus
fia: gyermekük Eurystheus, Pelops fia Atreus. Így Nikippe útján lesz Atreus
Eurystheus nagybátyja, gyámja; az uralkodásban utódja. Perseus unokája he-
lyébe a Pelops fia lépven: a Persidák felé emelkednek a Pelopidák.

²⁾ Khryssippos Atreus mostoha fivére volt, Pelops és Axiokhe nymphea fia.
Ezt ölte meg Atreus.

³⁾ Homeros Od. V. 307-ben ép e szavakkal van kifejezve. Itt is Homeros
hitelességét vonja kétségbe.

bizonyítja,¹⁾ ha ugyan valamiben tanubizonytsága elfogadható. Ugyan ő a királyi páleza átadásáról szólva is mondja:

„Sok sziget és az egész Argosnak volt fejedelme“ (II. II. 108.) De szárazföldi lakó létére a körülfekvő szigeteken kívül, melyek nem lehettek nagy számmal, ha tengeri hadereje nincs, szigetek felett nem uralkodhatik vala. E hadjárat után a még korábbi viszonyokat megítélhetjük.

10. Az, hogy Mykenai kicsiny²⁾ hely volt és hogy egy azon korbéli város sem bir ma számbavehető jelentőséggel, csalhatatlan bizonyítékul nem szolgálhat arra nézve, hogy valaki kétségbe vonja, mintha a hadikészület akkora lett volna, mekkorának a költők írják és a hagyomány föntartá. Mert, ha a lakedaimoniak városa pusztán hagyatnék és semmi egyéb nem maradna fen, mint a templomok és az épületek alapjai, sok idő múltán az utódok nem hinnék el, hogy akkora lett volna hatalmuk, mint hirök, pedig Peloponnesos két ötödét birják³⁾, az egésznek élén állanak, sőt még rajta kívül is sok más szövetséges államnak, ámde mivel városok sincs rendszeresen építve, sem fényes templomokkal és épületekkel nem díszleg, hanem a régi hellen mód szerint faluszerű kinézéssel bír, jelentéktelenebbnek tűnnek föl, míg ha Athent⁴⁾ ugyane sors érné, a város lát-

1) Homeros, Ilias II. 612 és köv. soraiiban.

2) Mykenai romjai az újabb időben Schliemann ásátásai nyomán nagyobb szabású városra engednek következtetni, de Pausamas földíratában előfordul (II. 15. 16.) Strabo tanúsága, ki állítja, hogy Mykenainak még nyoma sincs. Thukydidés korábban nem tudtak ám Atreus kincstáráról, sem a Kyklopsfalakról, melyeket az újabb utazások és jelesen Schliemann ásátásai hoztak napfényre.

3) Peloponnesos öt része gyanánt említi egy régi magyarázó: Lakoniát, Arkadiát, Argolist, Messeniát, Elist. Ebből Lakonikát és Messeniát bírták a lakedaimoniák. Az újabb utazók felméréseit is igazolja Thukydidés. Ugyanis egész Peloponnesos 389 földrajzi mértföld, Lakonika és Messenia 150, ha kerek számmal 390 mértföldet veszünk föl, ennek $\frac{2}{3}$ -öd része kerek számmal kiadja a 150 (voltakép 155 mértföldet).

4) Thukydidés valószínűen 404, tehát a peloponnesosi háború befejezése után írta e bevezetést: Lysándros Athent bevette, falait lerombolta: e nagyszerű romok eszébe juttatták e gondolatot. Athen nagyobbnak tűnik föl, mint a mekkora: mintha fájdalmas irónia lengené át e sorokat. Tudományos vita támadt a felöl: mely sorban írta a művet. Th. Ullrich és Classen fő képviselői a két ellentétes nézetnek. Ullrich az első tíz év: az Arkhidamosi háború

ható nyomai után hatalmát két akkorának lehetne itélni, mint a mekkora. Nem helyes dolog hát kételkedni, sem pedig a városokat inkább kinézésük, mint hatalmuk szerint becsülni meg, hanem úgy kell vélekednünk, hogy ama hadjárat nagyobb volt ugyan az előbbieknél, de nem mérközhetett a maiakkal, sőt ha mindjárt Homeros költeményeinek adunk is hitelt, holott ő költő létére természetesen nagyított, mégis csak kisebbszerű volt. Azt mondja ugyanis ¹⁾, hogy ezer kétszáz hajóból állt: a boiot hajók százhusz, a Philokteteséi ötven emberrel, hitem szerint a legnagyobb és legcsekélyebb népeséget jelölvéen meg — és így a többi hajó nagyságáról a hajók lajstromában nem emlékezik meg. Hogy magok a harczosok voltak egyszersemind az evezők is, a Philoktetes hajóiról szólva megmondja ²⁾, mert megemlíti, hogy az evezők mindannyian ijászok valának. Nem valószínű, hogy sok olyan szállt volna hajóra, ki nem evezett, kivéve a királyokat és főbb embereket; és a tengeren hadi szerekekkel megrakodva akarván átkelni, fedett hajókkal sem rendelkeztek, hanem csak a régi mód szerint készült kalózhajókkal. Ha már most a legnagyobb és legkisebb népesség közt közép számot veszünk föl, a sereg nem nagy számú lehetett, meggondolva azt, hogy egész Helasból került ki. ³⁾

11. Ennek pedig oka nem annyira a népesség csekély szá-

történetét külön állónak tekinti, melyet szerző 421 után írt meg (a háború 431-ben tör ki). Classen azt hiszi, hogy az egész művet a háború befejezése után írta szerző. A bevezetés kétségtelenné teszi, hogy a mű túlnyomó nagy része és maga a bevezetés a háború befejezése után keletkezett. Az V. 26. fejezetében a következő hely fordul elő: „Jól emlékszem, hogy a háború kezdetétől fogva annak végéig közbeszéd volt, hogy annak háromszor kilencz évig kelle tartania“. Az ötven éves békét szerző csak látszatosnak és a pelopponnesosi háború kiegészítő részének tekinti.

¹⁾ Homeros II. 494—759 sorolja föl a trojai hadjáratban részt vett hadcröket. Ha összevetjük a felszámított hajókat, 1186 jön ki, mint ezt egy régi magyarázó (scholiatta) meg is jegyzi. Thukydides kerek számban mond 1200-at.

²⁾ Homeros II. II. 718. és köv. verseiben mondja, hogy Philoktetes 7 hajóval indult, mindenikre:

„Száll vala ötven ijász, jelesek mind szörnnyű csatában“.

³⁾ Egy régi magyarázó az II. II. 488.-hoz megjegyzi, hogy 120 és 50 közt 85 a középszám. az ezerkétszáz hajó kiad tehát 12,000 embert. E számítás ugyancsak hozzávetőleges, mert voltak hajók, melyeken 20 evező volt. Homeros Od. I. 280).

mában, mint a pénzhiányban rejlett. Mert az élelem szűke miatt csekélyebb és csak akkora serget gyűjtöttek, mennyit reméltek eltartani azon a földön, hol harczoltak; midőn pedig megérkezésük után az első csatát megnyerték (mi kétségen kívül megtörtént, mert különben táborukat meg nem erősíthették volna), úgy látszik, ekkor sem használták föl egész haderejüket, hanem az élelem hiánya miatt kényszerültek Khersonesban földművelésre és kalózkodásra adni magokat. Így lévén megosztva haderejük, annyival inkább tiz évig bírhatták ki velük szemben a küzdelmet a trójaiak, mert a maradék sereggel megmérkőzhettek. Ha azonban bőven hoztak volna élelmiszert és összes erejükkel, rablóhadjárat és földművelés nélkül egy húzamban folytatják a háborút, könnyű szerrel hatalmokba ejtik Tróját nyílt csatában, hiszen nem az összes haderővel, csak annak mindig egy részével is kiállották a küzdelmet, ha pedig rendszeres ostrom alá veszik, rövidebb idő alatt és kevesebb fáradsággal veszik be. Ámde pénz hiányában a korábbi idők viszonyai gyarlók voltak, és maga a háború, mely a múlt időkben a legünnepelebb, a tények alapján kisebbszerűnek válik be, mint a mekkora a híre, és a róla, a költők által fentartott, ma is élő hagyomány.

12. Aztán a trójai háború után is folyt Hellasban a népvándorlás és telepítés, úgy hogy békésen nem gyarapodhatott. Ugyanis a helléneknek Trójából való visszatérése nagy későre esvén, sok változásra adott okot, a városokban nagyobbára villongások keletkeztek, és azok, kik kiűzettek, más városokat alapítottak. Így a mai boiótok Ilion bevétele után a hatvanadik évben Arnéből¹⁾ a thessalok által kiűzetvén, a mai Boiótiát, az egykor úgynevezett Kadmos-földet telepíték be (egy részök már elébb is e földön lakozék, kik közül némelyek részt vettek a trójai hadjáratban is); a dórok pedig a nyolcvanadik évben foglalták el a Herakleidák segítségével Peloponnesost. És csak nagy bajjal sok idő múltán élvezett az állandóan betelepített Hellas zavartalan békét és bocsátott ki gyarmatokat, az atheniek Joniába és a legtöbb szigetre, a peloponnesosiak Itáliába és Sicilia nagy részébe és a többi Hellasból is egynehány helyre. Mind e gyarmatosítás a trójai háború után történt.

13. Midőn Hellas hatalmasabbá vált és; a vagyon inkább felhalmozódott, mint korábban, a jövedelem-források gyarapodásával a

¹⁾ Arne a boiotok őshazája Thessaliában a pegasai-öböl mellett.

városokban többnyire kényuralmak¹⁾ keletkeztek; míg előbb meghatározott kiváltságok mellett királyságok valának. A hellenek tengeri erőt szerveznek és a tengert teszik vala fő elemükké. Azt mondják, hogy legelőbb a korinthisiak készítettek a maiakhoz hasonló szerkezetű hajókat, és Hellasban a háromsorevezős hajók²⁾ legelőbb Korinthosban épültek. Valószínű, hogy a korinthisi Ameinokles hajóács készített a samosiaknak négy hajót; ő pedig körülbelül háromszáz évvel jöhetett e háború befejeése előtt a samosiakhoz. A legrégebb hajósütközet, melyről tudunk, a korinthisiak és kerkyrabeliek közt folyt; ez is az említett időpont előtt kétszázhatvan évvel történhetett. Ugyanis a korinthisiak földszoroson épült várost lakván, ez mindig kereskedelmi központ volt, minthogy régen te úgy a bent Peloponnesosban, mint a rajta kívül lakó hellének inkább szárazon, mint tengeren ép az ő földjükön keresztül közlekednek vala egymással, s fölgazdagodva hatalmasok lettek, mint ahogy a régi költők is jelzik, mert „gazdag Korinthos“-ról³⁾ dallanak. És miután a helleneknél a hajózás fellendült, ők hajókat szerezvén, a kalózkodást kiűrték és így a száraz mint a tenger részére piacot nyitván, gazdag jövedelem-forrásaik útján hatalmassá tevék városukat. Később Kyrosnak, a perzsák első királyának fia, Kambyzes idejében a ionok is nagy tengeri haderőt szerveznek és egy ideig Kyros

¹⁾ A kényuralom (helytelen zsarnokságnak fordítani): tyrannis. Aristoteles politikájában, mint kormány formát tárgyalja, mint az egyeduralom elfajulását, míg a csöcselék uralom a demokrácia elfajulása.

²⁾ Homeros még csak „öblös“, „sötét“, „gyors“ hajókról szól a hajók jegyzékében, megemlíti, hogy 120, vagy 50 ember szállt hajóra, de a hajók evező-sorára nem tesz megjegyzést. Hadihajóként szolgáltak a régebbi időben az ötven evezősök — 25—25 evezővel a hajó két oldalán. A peloponnesosi háború idejében általánosan a három evező-soros (trieres, triremis) hajók terjedtek el, melyek úgy valának szerkesztve, hogy az evező padok egymás fölé valának helyezve, természetesen a felsőbbeken ülők hosszabb és nehezebb evezőrudakat kezeltek. A karthagóiak készítének hat sor evezős hajókat is. Nagy Sándor óta a nagyobb hadihajók jöttek divatba, melyeken már nem egy, hanem a hajó farán mindkét oldalon egy-egy kormánylapát állt. Az itt említett Ameinokles Kr. e. 704 tájt készít Samosnak háromsor-evezőket. Az actiumi csatában már tíz evezősoros hajók harczoltak; a legrégebb tengeri csata 664 tájt történt.

³⁾ Homeros II. II. 570: „gazdag Korinthos“-ról tesz említést. Pind. XIII. olympiai ódájának 4. versében szintén dúsgazdagnak jelzi.

ellen harczolván¹⁾ urai lettek a ő tengerüknek. És Polykrates, ki Kambyses²⁾ idejében volt Samos kényura, hatalmas tengeri haderejével más szigeteket is meghódított, Rheneiát pedig elfoglalván a Delosi Apollónak szentelte. A phokaiabeliek, midőn Massaliat³⁾ alapíták, a karthagóiakat egy tengeri ütközetben legyőzték.

14. Ezek voltak a leghatalmasabb hajóhadak; pedig ezek is, melyek a trójai háború után több emberöltővel keletkeztek, még nagyobbára ötvenevezős hajókból és hosszú bárkákból állottak, mint az akkoriak; háromsorevezős még gyéren volt. Kevéssel a perzsa háborúk és Dareios halála előtt, ki Kambyses után lett a perzsák királya, a sicíliai kényuraknak⁴⁾ és a kerkyrabelieknek voltak ily hajóik jelentékeny számmal. Xerxes hadjárata előtt összevéve ezek voltak az említésre méltó tengeri haderők. Az aiginabeliek és athénieliek és talán mások is gyarló tengeri haddal rendelkeztek s ez is túlnyomóan ötven evezősökből állt. Csak legújabb időben, midőn az athénieliek az aiginabeliekkal harczoltak és a barbar betörés küszöbön állott⁵⁾, vette rá Themistokles őket, hogy hajókat építsenek, melyekkel a tengeri ütközetet vívták (t. i. Salamisnál); és még e hajók sem voltak teljes fedélzettel ellátva.

¹⁾ E háborút Herodotos I. 161. és köv. fejezeteiben beszéli el.

²⁾ Kambyses halála Kr. e. 522-re esik; ugyanezen évben lesz kényúr Polykrates, ki Samosban nagy tekintélyt vívott ki. Az ő történetét, mint az emberi szerencse megbizhatatlanságának és az istenek féltékenységének példáját meséli el Herodotos III. 39. és köv. fejezetekben. Ez elbeszélés a megható elbeszélések egyik mintaszerű darabja. Schiller Polykrates gyűrűjéről cz. fenséges balladájának tárgyát Herodotosból meríté és bizony el lehet mondani, hogy az ihletet is.

³⁾ A mai Marseille. Alapítása az Ol. XLV. 3.— Kr. e. 598-ra esik.

⁴⁾ Gelon, Hieron, Theron, Anaxilas voltak Siciliában hatalmas tyrannusok.

⁵⁾ Themistokles hazafias és egy nagy államférfiura valló javaslatának történetét Herodotos VII. 144-ben beszéli el. E szerint az attikai polgárság a laurioni bányák jövedelméből nagy pénzösszeg birtokába jutott Egy-egy polgárnak 10 drachma (egy drachma a mi pénzünk szerint mintegy 39-29 kr.) jutott volna, ha e közvagyont felosztják. De Themistokles indítványára 200 hajó építésére ajánlják föl. Ennyi hajóra pénz ugyan távolról sem volt, de mégis e javaslat vetette meg alapját Athen tengeri hatalmának. Az aiginai háborúban (Kr. e. 505—491) még csak 50, a marathoni ütközet évében 70 hajót tudtak kiállítani. Aristoteles politikájának egy újabban felfedezett töredékéből, mely a berlini muzeumban őrzött papyrus codexben olvasható, Themistokles Nikodemos arckhon alatt teszi indítványát, azaz: a 74. Olympias 2. évében — Kr. e. 483.

15. Ilyen volt a helléneknek tengerészete ősrégen és az újabb időkben. Azonban nem csekély hatalomra tettek szert azok, kik erre fordítának gondot jövedelmeik gyarapítása és uralmuk kiterjesztése által. Azért megtámadván a szigeteket, meghódítják vala, kivált ha népük túlsufoltan lakta földjét. Ellenben a szárazföldön oly háború egy sem volt, melyből valaki gyarapította volna hatalmát: nagyobbára csak határvillongások fordultak elő, mások leigázására távol hazájuktól külföldi háborút a hellenek nem kezdenek. Nem sorokoztak vala a nagyobb államok, alávetvén magukat, sem egyenlő lábon szövetkezve közös hadat nem indítanak, inkább csak szomszédjaikkal háborúskodtak. Még a khalkisiai és eretriabeliek közt kitört régi háborúban ¹⁾ vett részt leginkább két pártra szakadva a többi Hellas.

16. A különböző államok gyarapodásának más-más akadályja volt. A jónokat, midőn virágzásra jutottak, Kyros és a perzsa hatalom támadá meg Kroisos legyőzése és a Halys folyam és a tengerpart közti vidék meghódítása után, ²⁾ és a szárazföldi városokat leigázta, később Dareios, a phoinikiai tengeri erőt kerítvén hatalmába, a szigeteket is. ³⁾

17. A kik pedig a hellén városokban kényurak voltak, csak saját érdekeket tartván szem előtt, csupán személyük biztonságára és házuk gyarapodására gondoltak, hogy a lehető legnagyobb békében lakozhassanak; nem is tettek semmi említésre méltót, csak szomszédaikkal hadakoztak; még a siciliaiak jutottak a hatalom legnagyobb polczára. Így Hellas mindenféleképp gátolva volt, hogy valami nagy dologra közös erővel vállalkozzék és az egyes városok merészebb lépést tegyenek.

18. Miután a kényuralmat Athenben és a régebben nagyobbára szintén kényuralom alatt álló Hellas többi részében, sőt a siciliai kényuralmokon kívül mindeniket végleg megszüntették a lakadaimoniak, mert Lakedaimon, habár mostani lakóinak, a dóroknak,

¹⁾ A háborút Herodotos V. 99. beszéli el: a lelanti síkság miatt folyt. Curtius a VIII. évszázdba helyezi. A Lelantus mezeje Euboiában Khalkis és Eretria közt feküdt. Szőlő, olajfa-ültetvényekben volt gazdag.

²⁾ Kroisos leverése Kr. e. 546-ra esik. A lyd világhatalom helyébe a perzsa lépett.

³⁾ Herodotos. I. 143, 151, 169. beszéli el, hogy a ion szigetek Kyrosnak aláveték magukat, miután Harpagos a ion szárazföldet (Kis-Ázsiában) meghódítá.

telepedése után hosszabb ideig volt belviszályban, mint bármely állam, melyről csak tudunk, mégis legrégebben kapott törvényeket és mindig kényuralom nélkül maradt; mert már körülbelül ennek a háborúnak a végéig számítva négyszáz éve s nem sokkal több ideje, hogy a lakedaimoniak ugyanazon alkotmánynyal élnek¹⁾; minek következtében hatalomra téve szert, más államok ügyeit is rendezték. A kényuralomnak Hellasból kiirtása után nem sok évvel vívatott Marathonnál az atheniek csatája a perzsák ellen. Ezután 10 évvel tért vissza a barbar nagy hadikészülettel Hellas leigázására! A fenyegető veszély pillanatában a lakedaimoniak, mint leghatalmasabb állam, álltak a szövetséges hellének élén és az atheniek, midőn a perzsák előnyomultak, rászánták magukat, városukat elhagyni és holmijokat összeszedve hajóra szállva, hajós nép lettek. A barbarokat közös erővel visszavervén, nem sokkal azután különválva vagy az atheniek vagy a lakedaimoniak szövetségébe léptek úgy a királytól elpártolt, mint a vele együtt harczolt hellének: mert e két, egyik a szárazon, másik a tengeren erős hatalom volt a legnagyobb. A szövetséges frigy nem vala tartós, azután egymással meghasonolván a lakedaimoniak és atheniek, egymás ellen harczoltak szövetséges társaikkal együtt és a többi hellének is, ha versengének, egyikhez vagy másikhoz csatlakozának. Úgy, hogy a perzsa háborúktól fogva egészen eme háborúig a lakedaimoniak és atheniek szakadatlan harczban állván vagy egymással, vagy párttűző szövetségeseikkel, hadügyöket jól kifejtették és a veszélyek közepette sok tapasztalatra tettek szert.

19. A lakedaimoniak nem tevék adófizetőikévé vezérletük alatt álló szövetségeseiket, hanem gondoskodtak arról, hogy ezek az ő érdekeiknek megfelelő oligarkhikus kormányt uraljanak, míg az atheniek idő folytán a városoknak tengeri erejét, a khiosiakén és Lesbosiekén kívül, magukhoz vonván, mindnyájukra szövetségi adót²⁾

¹⁾ Lykurgos törvényhozását Eratosthenes és Appollodoros 480 évvel helyezik a peloponnásosi háboru befejezése előtt, tehát 884-re Kr. e. Thukydidesselel inkább egyezik Eusebios, ki 871-re teszi ez eseményt.

²⁾ Az itt említett adók (φόρος), az u. n. adólistában (τάξις φόρου) voltak az egyes államok után feljegyezve. Egy nevezetes föliratot találtak (Corpus Inscriptionum Atticarum — 37.) mely mintegy 30 töredékben mutatja be e jegyzéket. Jowett, Thukydides kitünő fordítója egy művének második része elé bocsátott érkezésben ez adókiivetésekre és a juttaiék jegyzékekre vonatkozó föliratokat méltatva: Thukydides megbizhatóságát újabb oldalról világítja meg. Thukydides

róttak. Így saját hatalmuk e háboru kezdetén nagyobb lett, mint a mekkora a teljes épségben fennálló szövetségnek hatalma tetőpontján összesen volt.

20. A régi viszonyokat ilyeneknek találtam, habár nehezen lehet minden egyes tényt minden egyes bizonyíték felsorolása mellett is elfogadtatni.¹⁾ Az emberek a régi hagyományokat, még a hazai eseményekre nézve is épen oly kritika nélkül fogadják el egymástól. Így az atheni nép azt hiszi, hogy Hipparkhost mint kényurat ölte meg Harmodios és Aristogeiton s nem tudják, hogy Hippias, mint a Peisistratos fiai közt a legidősebb uralkodott, Hipparkhos és Tessalos pedig öcscei valának. Mivel azon a napon ép a döntő pillanatban Harmodios és Aristogeiton gyaníták, hogy tervüket néhány összeesküvő társuk elárulta Hippiasnak, őt, mint a ki be volt avatva, nem bánták, de mielőtt elfogatnának, úgy akarták életüket kockára tenni, hogy valamit mégis tegyenek, Hipparkhossal találkozáván a Leokorion templom közelében, hol épen a panathenaiak ünnepét rendezé vala, megölték.²⁾ Sok egyéb korunkban is létező s az idő által el nem ho-

a szövetségi jutalékra nézve (I. 96.) állítja, hogy 460 talentumra (1.190,200 frt) ment. Eredetileg Delosban volt a kincstár, mely később Athonbe helyeztetett át. Vonatkozások vannak ez adóra I. 99.; II. 13.; V. 18.; VII. 28.

¹⁾ E hely értelmezésénél Jowett 3 árnyalatot is megkülönböztet; én a következő mondattal való szoros összefüggésére tekintettel, úgy fogom fel e helyet, hogy Thukydides megkezdi a polemiát a hagyományra támaszkodó történet-írással szemben.

²⁾ Thukydides a népköltésbe is átment tévedést, hogy Harmodios és Aristogeiton Hipparkhost, mint kényurat ölték volna meg, itt szintén a maga szigoru okmányozó álláspontjához híven, helyre igazítja. A Peisistratidákról is elismeréssel nyilatkozik VI. 53—59. A szabadsághősök kalandját szerelmi boszura viszi vissza. Herodotos V. 55. hasonlóképp Hippiast említi kényurnak. Hipparkhos meggyilkoltatása Kr. e. 514-ben történt, a Panathenai ünnep alkalmával. Ez ünnepet városuk védő istennőjének, Athene Poliasnak tiszteletére szentelték az attikai hekatombaion hóban (júliusban). Peisistratos ideje óta minden öt évben kiváló fényvel ünnepelték meg ez ünnepet, hat napon keresztül. Egy nagy menet képezte az ünnep fénypontját, melyben a nép a legelőkelőbb nők által himzett pelyost (női köpeny) vitték az istennőnek az Akropolison levő templomában álló szobra részére. Kiindultak a Kerameikos nevű külvárosból. E menetet örököltette meg a Parthenon templom homlokzatának egyik domborműve. — Leokorion egy ós attikai királynak Leos leányainak szentélye volt, a Kerameikos városrészben, közel Apollo Patroos templomához. E leányok egy éhség idején a város üdvéért feláldozták magukat.

mályosított dolgról is téves felfogása van a helléneknek, mint például azt hiszik, hogy a két lakedaimoni királynak nem egy, hanem két szavazata van, és hogy létezik egy Pitanates nevű század, mely sohasem volt.¹⁾ Oly keveset törődik a nagy többség az igazság kutatásával és bármit könnyen készpénz gyanánt fogad el.

21. Az, a ki a felsorolt bizonyítékok alapján hasonló ítéletet alkotna a tárgyalt idők felől, nem adván a költői képzelem nagytársainak hitelt, sem a krónikásoknak (logographok)²⁾ kik inkább csak a fülnek tetszetős alakban, mint az igazságnak megfelelően adják elő a nagy idő lefolyása miatt ugyanis bebizonyíthatatlan és a mesék homályába vesző eseményeket, nem esnék tévedésbe és megelégednék a múlt régisége mellett is, a lehető legmegbízhatóbb adatok alapján elért eredménnyel. És habár az emberek hajlandók a folyó háborút a míg ép benne vannak, mindig a legnagyobb szabásúnak tartani, de ha megszűnt, inkább csodálják a régieket, mégis a jelen háború azok szemében, a kik a tények után ítélnék, minden előzőnél nagyobb fog bizonyulni.

22. A mi az egyes beszédek³⁾ illeti, melyeket vagy a hábo-

¹⁾ E helyen szerző Herodotost czáfolja meg, ki VI. 57. a spártai királyok szavazatára nézve követi el e tévedést. E helyen arról van szó, hogy a királyok távollétében legközelebbi rokonai szavaznak és pedig három szavazatot adnak, kettőt a királyok helyett, egyet a maguk nevében. A Pitanates (Herodotosnál Pitanetés) század Pitana lakedaimoni falutól nyerte volna nevét. E tévedést Herodotos IX. 53-ban követi el.

²⁾ A logographok, Herodotos előtt a történetírás úttörői, a mi krónikásainknak feleltek meg. Szájhagyomány után egyes nemzetségek leszármazását, egyes helyek mythoszait irták meg, gyermeketeg hiszékenységgel. Földrajzi adatokat, történeti emlékeket elegyítettek össze kritika nélkül. Nevezetesebbek voltak Hekataios (Kr. e. 500 körül), Kadmos (Miletosból) Akusilaos (510 Kr. e.) Argosból, Hellanikos (450. Kr. e.) Mytilenéből.

³⁾ A történelmi beszédek fontos műfajt alkottak. Már Herodotos művébe szöve egész párbeszédnek fordulnak elő, melyeknek forrása a hallomás. Thukydides a régi történelemírás e szerkezeti alkatelemét nem küszöbölte ki, de törekedett a beszédek eszmemenetét hiteles forrásból meritve adni. Forrásul szolgáltak saját feljegyzései azon beszédekre nézve, melyeket maga hallott, mások feljegyzései azokra nézve, melyeknek fültanuja nem lehetett. E beszédek szerkezetét, stíljét lesz alkalmunk méltatni alább, midőn például világhatjuk meg. Hogy az oknyomozó történetíró kötelességét e kedvelt és a régi történetírás elengedhetetlen alkatelemére nézve is pontosan teljesíté, különösen felhozható azon párbeszéd mondhatni kidolgozatlan beszövése, mely az atheni követek és a me-

rúra készültökben, vagy annak folyamán mondtak, nehéz volt nekem pontos szövegüket adnom, akár azoknak, melyeket magam hallottam, akár azoknak, melyekről mások tudósítottak, minthogy nézetem szerint minden szónak a fenforgó kérdésben ép azt mondta el, mit elmondania kell vala, a valóban elmondottak eszmemenetéhez hiven adtam vissza a beszédeket. A háború eseményeit nem találomra tudakozódás alapján tartám érdemesnek előadni, sem a magam képzelete után, hanem részben személyes tapasztalatom,¹⁾ részben a lehető legpontosabb utánjárás alapján. Ez fáradságos kutatás eredménye, mert a kik az egyes események tanúi voltak, ugyanazon dolgokat nem egyformán adták elő, hanem a mint egyik vagy másik féllel rokonszenveztek, vagy emlékezetük szerint. Lehet, hogy a minden meseszerűségtől ment emez előadás a fülnek nem igen fog tetszeni. Ámde ha azok, kik az események felől biztos ismeretet kívánnak s tájékoztatást a jövőre nézve, mely az emberi élet rendje szerint ép olyan, vagy hasonló alakot öltend, hasznosnak itélemdik művemet, meg leszek elégedve. Mert hiszen az inkább örök értékű műnek, mintsem pillanatnyi meghallgatásra szánt versenydarabnak készült.

losiak képviselői közt lefolyt, melyet lehető hű fordításban közölni fogunk, (V. 85—114), továbbá Nikias levele (VII. 11—15), e mellett bizonyít az, hogy pl. Perikles második beszédét (II. 13.) és Kleon beszédeit (IV. 22. és 28.) kivonatban adja; míg más beszédeket egész terjedelmükben közöl. E téren is a legnagyobb tárgyiasággal közli az ellenfél beszédeit is, melyekből Athen önző és fenhéjazó magatartását kérlelhetetlen igazságérzettel leplezi le. Még a lesbosi, plataiai-i és thebai követek, de kivált Brasidas és Hemokrates beszédeire utalunk, melyek tárgyilagosság tekintetében mintaszerűek.

¹⁾ Hogy Thukydész a háborúban személyesen vett részt, azt olvashatjuk IV. 104—107, hol előadja, mint küldték őt egy hadnak élén Amphipolis fölmentésére, mint menti meg Eiont, de elkésvén, Thasos táján Amphipolist Brasidas beveszi. Ez esemény következtében ment ő valószínűen önkénytes számkivetésbe, hol több mint 20 évet töltött (424—404. Kr. e.) De személyes részvételének és a háború intézőivel folytatott szakadatlan összeköttetésnek köszönhető tárgyias tájékozottságát. A második bevezetésül tekinthető V. 26. (az ötven éves Nikias féle béke után veszi föl ismét a történelem fonalát) maga mondja: „az egész háború folyamát átéltem és már érett korban, higgadt ítélő tehetséggel és gondot fordíték arra, hogy valamit pontosan tudjak meg.“ (V. 26.) E fejezet végén emliti száműzetését is, de minden keserűség nélkül, sőt írja, hogy e bujdosásának köszönheti, hogy a peloponnesosiakkal is nyugodtan érintkezhetett történeti kutatásainak érdekében.

23. A korábbi tények közül legnagyobb a perzsa háború volt, de azért ezt is gyorsan eldönté két tengeri és két szárazföldi ütközet¹⁾ E háború azonban leghosszabban is tartott és annak folyamán Hellast oly csapások érték, melyenek soha ugyanannyi idő alatt. Mert soha annyi város bevéve föl nem dúlatott, némelyek a barbarok, mások a hadakozó felek által; sőt némelyek elfoglaltatások után lakókat is cseréltek; soha annyi ember nem száműzetett és nem öletett meg, részint a háború folytán, részint belviszályok következtében. A hagyomány által emlegetett, de tényleg igazaknak ritkábban bizonyult hírek a földrengésekre²⁾ nézve hiteles alapot nyertek; ugyanis a legnagyobb kiterjedésben és a legnagyobb erővel törtek ki, a nap-sötétedések is sűrűbben álltak elő, mint a mennyiről a korábbi időkből emlék fenmaradt; fordultak elő egyes helyeken nagy szárazságok, melyek éhínséget idéztek elő, és maga a mirigy halál (pestis), mely nagy szenvedést okozott és roppant pusztítást vitt véghez. Mind e szenvedés egy időben dült e háborúval, melyet az athéniek és peloponnesosiak az Euboiá elfoglalása után kötött harmincz éves béke³⁾ felbontása után kezdtek. Előre bocsátom az okokat, miért szegték meg e békét és miért hasonlottak meg, hogy senki se tegye kérdésbe, minő okból keletkezett a hellének között ekkora háború. Valódi, de be nem vallott okának azt tartom, hogy az athéniek gyarapodó hatalma féltékenységet keltvén a lakedaimoniakban, üzte őket a háborúba. A nyíltan bevallott okok, melyekért a békét megtörve mindkét fél a háborút megkezdé, a következők voltak. . . .

A történetíró feladata. Thukydides a történetírás feladatát az oknyomozásban helyezi, és az a részrehajlatlan, elfogulatlan álláspont,

¹⁾ A régi magyarázó megjegyzi, hogy a két tengeri ütközet az Artemision hegyfoknál és Salamisnál vívatott; a szárazföldi a thermopylai-i és plataiai-i. Mások — helyesebben — a salamiszi és Eurymedon melletti tengeri, a plataiai és Mykale melletti szárazföldi csatákat értik e csaták alatt.

²⁾ Földrengésekről emlékezik még II. 8., III. 87., IV. 52., V. 45., VI. 95. A mirigyhalál metteri leírását adni fogjuk. (II. 48—54.)

³⁾ Ez esemény történt 445. Kr. e. Az athéniek és peloponnesosiak közt 30 évre kötött béke, melynek értelmében Nikaiát, Pegait, Troizent és Akhaiát, Peloponnesusban elfoglalt helyeket, az athéniek visszaadták.

melyet ő atheni létére az Athen és Spárta közt lefolyt világtörténeti jelentőséggel bíró háborúban mindvégig elfoglalt: minden történetíró eszményi célját jelöli meg. Majdnem a kérlelhetetlen végzet következetességét követi. Pedig ha volt tárgy, mely az összes hellén világot pártoskodásra gyújtá: az ép az a küzdelem volt, mely Spartát, mint az atheni hatalom ellenében fellépő szabadítót, Athént, mint a demokratikus eszmék terjesztőjét állítá ellentétbe és hozta önmagával is mindegyre ellenmondásba, hogy bizony mély bámulattal kell elismernünk Thukydides éles látását, hogy saját korának történetét oly világitásba helyezé, melyet évszázak oknyomozó kutatása igazol. Midőn Athén hatalma és műveltsége tetőpontján állott, midőn Spárta százados korlátozottságából az egészséges nevelés által kifejlesztett erejének egész teljével lépett föl és célul tűzte ki magának Hellas önjogú szabadságáért harcolni: végzetes versengésbe sodortatván, mint egy óriási csataképbe foglalódik mindaz, mi Hellasban nagyság, erő és dicső emlék volt. Thukydides műve egy pártember szónoki virágaivá válhatott volna, ha Thukydides az oknyomozást nem teszi első sorban történetírói feladatává. E felfogását az a bevezetés, mely minden bevezetés mintaszerű példánya marad mindenha, tömör logikai rendben okolja meg.

Mint minden bevezetés fő feladata: a figyelemkeltés, Thukydides e figyelmet annak bebizonyításával igyekszik fölébreszteni, hogy a peloponnesosi háborúnak minden előző háborúnál nagyobb jelentősége és súlya volt. Ennek bebizonyítására bonczoló elmeélel bontja tényezőkre Hellas történetének összes előző eseményeit: Homeros és Herodotos hiszékeny nagyításait kisebb mértékre szállítja le, kimutatja, hogy sem a trójai háboru, sem az ezután következő bármely háború, így a Herodotos művében a nemzeti lelkesedés nymbusával körülvett perzsa háborúk sem mérkőzhettek meg fontosság és jelentőség tekintetében a peloponnesosi háborúval. Minő érvekkel? A perzsa háborúk előtt a viszonyok gyarlóságát előidéztek: az állandó lakás hiánya, a folytonos költözködés (2. f.), a szétdaraboltság; a hellén eszme, mint ilyen nem létezett: még Homeros a hellén szót nem állítja szembe a barbarral (3. f.); nem volt jelentékeny tengeri hatalom (4—15. f.), minek folytán Hellas nevezetesebb küzdelmet nem bir fölmutatni, csak határvillongásokra szorítkoztak; a szárazföldi városok, melyeknek keletkezését egy nemzetgazda

felfogásával állítja elénk a rendre gyarapodó tényezőkből, elszigeteltek valának; a perzsa hatalom növekedése gátolá a műveltség tényezőivel legelőbb rendelkező ionokat, hogy hatalmukat kifejleszszék (16. f.); az egyes görög államokban létrejött tyrannisosk (kényuralmak) önző, szűkkelü politikája (17. f.). Thukydides ez eszmemenete oly szoros logikai rendben tárul föl előttünk, hogy akaratlanúl követjük a m e r é s z t é r r e, mely a nemzeti öntudattal, kivált az athéni hazafias önérzettel szemben nyílt meg a történetíró előtt, mikor a peloponnesosi háború nagyobb jelentőségét a perzsa háborúkkal szemben is megokolni törekszik. Megtalálja a döntő bizonyítékot a perzsa háborúk rövid időtartamában. Egy pár döntő csata Hellas szabadságát megadta. E háború voltaképeni jelentőséget a lakedaimoni és atheni hegemonia (vezér állami szerep) kifejlődésével nyert. A két vezér-állam minden erejét kifejleszté, egész Hellast maga köré csoportosítá; a különböző érdekek összeütközése kikerülhetetlenné vált (18., 19. f.). A közönséges történelmi hagyomány megbizhatatlansága mellett egy pár szembeötlő bizonyítékot hozván még föl (20. f.), mindez érvek alapján a mythoszerű történetírók nagyításaival szemben a peloponnesosi háború világtörténelmi jelentőségét az abban szerepelt hatalmi tényezőkben találja. Maga kiemeli, hogy csak az oknyomozás útján feltalált jelek egybeállítással lehet e háborút helyes világitásba helyezni. Rámutat arra a lelkiismeretes eljárásra, melyet az adatok felkutatásánál követett (22. f.). És hogy az érdeklődést egész a meghatottságig emelje, föl sorolja a csapásokat, melyek Hellast ugyan e háború alatt érték, mintegy a végzet mutatóujját látva ezekben, melyek ép e korszak végzetes fontosságát domborítják ki a sötét háttérből. Bizony e háború, mely Athén bukásával végződött, egy kortárs művéből, mint egy homálytalan tükörből tűnik elénk igaz fényével, igaz árnyával: mert e kortárs a történetírás rejtélyes ihletével, elfogulatlan igazságérzéssel nagyobb mértékben birt. mint bárki ő előtte, vagy ő utána. Még csak egy észrevételt! Nagyon is érthető célzással jelzi, hogy műve nem pillanatnyi hatásra szánt verseny d a r a b, vonatkozván Herodotosra, ki történelmi műve egy részét zenei és irodalmi versenyeken felolvasta. Maga Herodotos a p o d e i x i s n e k nevezi művét, mely műszó használatával az úgynevezett dicsbeszéd czimen szónoki műfajok sorába helyezi a történetírást is. Alig van jellemzőbb különbség a történetírás atyja és Thukydides közt, mint az, melyre

Thukydides rámutat: a maga művét nem mythoszerű, a fülnek tetsző olvasmányúl, hanem örök tanulságúl ajánlván. Herodotos irányát kifejezi önmaga, midőn így határozza meg művét: „A halikarnassosi Herodotosé ez a történeti előadás, a végett, hogy a történetek idővel ki ne vesszenek az emberek emlékéből, sem a nagy, sem az emlékezetes tények, vitték legyen véghez azokat akár a hellének, akár a barbarok, dicsőítés nélkül ne maradjanak, és egyebek valamint az sem maradjon megemlékezés nélkül, mi okból viseltek egymás ellen háborút.“ Egy nagy világtörténeti képpé szélesedik ki Herodotos műve, melyben bőven találunk a szerző utazásai, tudakozódásai útján egybegyűjtött néprajzi és történeti adatokat a lydok-, perzsák-, egyiptomiak-, thrákok-, skythákról és majdnem az összes akkor ismert népekről; a voltaképeni tárgyra: a perzsa háborúkra, a 9 könyvből álló mű csak az V. könyvben tér át, a ion háború történetének elbeszélésével. Thukydides a világtörténeti adatok értékét a hazai történetre való hatásukban itéli meg. Thukydides műve nemcsak egy világtörténeti jelentőségű nagy esemény rajza: de a nemzeti élet tényezőinek mérlegelése, azok egymásra hatásának megbecslése. Mi bizonyítja a görög nép kitünő műérzékét jobban, mint az, hogy nemcsak a költői művek alkotásában, nemcsak a bölcsészet és a tudományos irodalom terén váltak a világ mestereivé, de a történetírásra nézve is? Az oknyomozó történelem elveit és szabályait Thukydides örökre megállapítá halhatatlan művében. A történetírás különböző fajait más-más író képviseli mintaszerű tisztaságban: a mondaszerű tények és emlékek elbeszélésének kimondhatatlan bája és gazdagsága jellemzi Herodotost, az emlékiratszerű pontosság, gyermekeg közvetlenség, őszinte igazságszeretet Xenophont, az oknyomozás szigorú következetessége, a történelmi szellem hatalma Thukydides, az erkölcsi lelkesedés Plutarkhost.

HEGEDŰS ISTVÁN dr.

TALPRA-ÁLLÍTÁSOK.

I.

És mikor felköltek volna reggel az Azotusiak másodnap, imé Dágon az Ur szekrénye előtt, arczczal a földön fekszik vala és felvevék Dágont és helyreállították ötet. 1. Sám. 5, 3.

Van a magyar-földön egy csarnok, a melyben mi philosophusok vagy legalább azok lenni akarók véleményeinket, mint inkább vagy kevésbé kifaragott avagy csak vázolt szobrokat kiállítani szoktuk. A csarnok czíme: *Magyar Philosophiai Szemle*. Nos hát én is béfura-kodtam oda egy szerény adalékkal, *A philosophia fordulta* című értekezéssel. Megtörténék azonban, a mire félig-meddig el voltam készülve: t. i. egy reggel azon ébredtem fel, hogy kiállítva volt néhány szobrocskám „arczczal a földön fekszik vala“, mint a Filisteusok Dágona. Hogy éppen „az Ur szekrénye (a frigy-láda) előtt“-e, következő elmékedéseimből fog kitűnni, melyekben műveimet talpra állítani, s egyúttal a döntő csapások erejét méregetni törekszem.

Az első csapás egyik kiállító társam részéről vala, hogy *Logikám*-nak, melyet egyébaránt dicsér, e g y hibája az, hogy lélektani alapon épült.

Ez minden okadás, minden magyarázat nélkül *ex tripode dictum* levén, méltán meglepett és gondolkodóba ejtett, hogy vajjon miben állhat a hibám? De aztán kérdésbe tevém azt is, hogy vajjon hiba-é?

Egy szerencsés — „csapás“-sal szemben — kapás — megmagyarázom németül: *Griff* — kisegített a bajból. — Kinyitám — irodalmi germanismussal: „felütém“ — Kant Logikáját s kitanulám belőle, hogy gáncsolóm nem az ujjából szopta szemrevetését, hanem egyenesen *Kant*-tól kölcsönözte, a ki azonban okát is adja állításának imigy:

„Némely logikus lélektan i elveket bocsát előre (vagy teszen fel). De ilyes elveket vinni bé a logikába szintoly képtelenség, mint az erkölctant az életből meríteni. Ha az elveket a lélektanból, azaz értelmünk vizsgálásából vennők, csak azt látnók, miképp foly a gondolkodás és miképp jár el a különbféle alanyi akadályok és feltételek között; ez tehát minket csak történetes törvények ismeretére vezetne. De a logikában nem történetes, hanem okvetetlenül érvényes szabályokról van szó; nem arról, hogy miképp gondolkozunk, hanem, hogy miképp kell gondolkoznunk. A logikában nem azt akarjuk tudni, hogy milyen és miképp gondolkodik az értelem és miképp járt el gondolkodásában eddigelé, hanem azt, hogy miképp kellene eljárnia gondolkodásában. Az értelemnek helyes, azaz maga magával megegyező használására kell hogy oktasson minket“.¹⁾

Alig tartom szükségesnek czáfolni az idézett érveket, már a mennyiben azok. Hiszen figyelmes, de elfogulatlan hallásukra vagy olvasásukra szintúgy szembe szökik belőlük a paralogismus. De mivel a nagy és méltán tisztelt philosophus tekintélye t. hallgatóim közül nem egyet megszédíthetne, elemzésöket nem mellőzhetem.

Elsőben is kétségbe vonom, hogy azok az adatok, a melyeket a logikusok tudományuk megalapítása végett a lélektanból vonnak, „elvek“ legyenek. A logikusok a lélektanból tényeket vesznek és nem elveket, a mik empirikus tudományban tulajdonkép nem is léteznek. Ezeket a tényeket, mint adatokat a logika maga számára se nem teremtheti, se nem költheti, tehát másunnan kell merítenie; és szellemi tényeket honnan egyebünnen, mint egyedüli forrásukból:

¹⁾ Einige Logiker setzen in der Logik psychologische Principien voraus. Dergleichen Principien aber in die Logik zu bringen, ist eben so ungeeignet, als Moral vom Leben herzuziehen. Nähmen wir die Principien aus der Psychologie d. h. aus den Beobachtungen über unseren Verstand, so würden wir bloss sehen wie das Denken vor sich geht und wie es ist unter den mancherlei subjectiven Hindernissen und Bedingungen; dieses würde also zur Erkenntniss bloss zufälliger Gesetze führen. In der Logik ist aber die Frage nicht nach zufälligen sondern nach nothwendigen Regeln; nicht, wie wir denken, sondern wie wir denken sollen. Wir wollen in der Logik nicht wissen: wie der Verstand ist und denkt und wie er bisher im Denken verfahren ist, sondern: wie er im Denken verfahren sollte. Sie soll uns den richtigen d. h. mit sich übereinstimmenden Gebrauch des Verstandes lehren.

a psychológiából? Hol van itt a képtelenség (*absurditas, Unge-reimtheit*)?

De biz' abban sincs, ha a „morál“ az adatait — mert ismét nem „elveit“ — az élettől kölcsönzi. Ez is világos magában, de fokozza világát egy más hasonlat: „a logikusok gáncsolt eljárása oly képtelen, mintha a természettan az elveit a természetből merítené!“ Ily állításra mindenki — azt hiszem — vagy elszörnyűködnék, vagy nevetésre fakadna. A hasonlat tökéletesen talál, mert a dolog valósága az, hogy a természettan nem elveket, hanem tényeket szed a természet folyásából, s nyomukon maga készít belőlök elveket inductio útján s aztán szabályokat, melyek épp oly okvetetlenül érvényesek, mint bármely axioma és dedukált akár állítás, akár szabály. A nehézlés (*attractio*) elve oly szent és sérthetetlen a természettudós előtt, mint a *principium exclusi tertii*, és a *compositio virium*, az alkalmazásakor előfordulható akadályok és kikötések „ellenére“, szintoly biztos és szilárd szabály, mint a syllogismusnak bármely figurája.

De igazán képtelen (ungereimt) az az állítás, hogy a logika jobban tudja, miképp kelljen az értelemnek gondolkodni, mint maga a gondolkodó értelem! Mivel igazolja Logika uram a „jobbantudását“? és ha igazolni bírná, honnan venné törvényeinek parancsoló tekintélyét? Az a gyámoltalan logika, mely az értelemnek, a gondolkodásnak a szokástól, előítéletektől, érzésektől, indulatoktól, szenvedélyektől okozott tévedéseit utbaigazítani többnyire tehetetlen! Az elvont logika biztos és csalhatatlan tudomány! Legyen! De az egyénnek számtalanszor szintoly gyarló a logikája, mint az értelme.

Ha hát Kantnál jobb kezeze nincs bírálómnak, vádja nem fog ki rajtam, a ki egyebet nem tettem, hanem csak az eszme, képzet, fogalom ismertetését vettem át a lélektanból. Mi több: a königsbergi philosophus szint azt tette, és még bővebben, mint én. Idézett tiltakozása ellenére logikája bévezetésében hosszasan s részletesen értekezik a fogalmak tiszta és zavaros voltáról, a tudás és nem tudásról, a tudományok pedentériája- és galantériájáról, az ismeretek keletkezése- és tökéletességeiről. Ha ezek nem psychologiai tárgyak, hát nem tudom, mi a psychologia.

Sat prata biberunt, vezessük már másfelé a folyamot.

Én a philosophia fordultáról irt értekezésem II. fejezetében az

egonak bensőleg közvetlenül tapasztalt voltaképi (wesentlich) tulajdonságának állítottam és mutattam ki — hivatkozva minden ép eszű ember saját tapasztalatára — az azonosságot (*identitást*) mint eredeti eszmét, nem pedig alkotható, dedukálható vagy indukálható fogalmat, a melyet, ha más valamiben, még magunkon kívül más „én“ ben is, fellelünk vagy lelmi vélünk, léte csak ráviteles és csak következtethető.

Erre azt a megjegyzést teszi bírálóm: „ezt (t. i. hogy az én örökké azonos és állandó tevékenység) Brassai helyesen fejtegeti s az én-ből (bár nem látom mikép) vezeti le az azonosság eszméjét.“

Most már rajtam a sor nem látni bírálóm kifogásának sem okát, sem célját, sem fogalmazása helyességét, sem általában igazságos voltát és a következő megjegyzéseket állítom szembe vele:

Elsőben is, mint iménti expositiómból is kitetszik, az *identitást* teljességgel nem vezetem le se az „én“-ből, se valami egyébből. Hiszen az annyi volna, mintha ezt a tulajdonságot: a legkeményebb ásvány, a gyémántból akarnám kifejteni.

Tessék szoros értelemben venni, a gyémántból magából s nem a fogalmából, mint egy elemzett ítélet (*analyticum iudicium*) praedicatumát. Ma már a gyermek is, a kinek a gyémánt értelmezését a fülébe rágták, kifejtheti belőle a „legkeményebb“ praedicatumot, de az, a ki legelsőben állapította meg ezt a *syntheticum iudicium* ot: „a gyémánt a legkeményebb ásvány“, még nem bírta a gyémántnak adaequát fogalmát, hanem számtalan kísértmények által kellett egy új *specifica differentiával* gyarapítani értelmezését. Így vettem fel én az „én“ tökéletlen eszméjét, mint egy tény s kimerítettem vizsgálataimmal azt a második tényt, hogy az „én“ azonos és még hozzá azt is, hogy az abszolút azonos valaminek az „én“ az egyetlenegy példája és az igazi teljes identitásnak egyetlenegy képviselője. Eljárásom annál fogva se nem „fejtegetés“, se nem „levezetés“, nem is akart a lenni, és így másodszor annak, a mi nincs, a „miképjét“ kérdezni, rosszul fogalmazott követelés, a melyre, mint-hogy eljárásom eléadása alkalmat nem nyújtott, harmadszor, okát sem látom a kifogásnak.

Negyedszer: célját sem egyebet, mint netalán azt, hogy főlebb idézett értelmezése *prioritását* szándékozik bírálóm biztosítani vele. Ezt a célt abból is vélem következtethetni, hogy az öntudat phi-

losophiai tárgyalása történelmét vázolván, szövegében szerény adalékomat meg sem említi s nevemet agyonhallgatja. Azért ugyan össze nem vesszünk, mert én biz' a prioritást bár mint *hysteron proteron*, készséggel átengedem neki, sőt köszönettel tartozom kifogásaiért, mert talpra-állításaimban nem, ha új eszmét mondok, mert hiszen a Prédikátorként „semmi újság nincs a nap alatt,“ hanem ha néni méltatlanul elhanyagolt eszmét felbizgatok vagy elhomályosított igazságot deríthetek, bírálómnak tulajdonítom, mivel megjegyzéseivel alkalmat nyújtott és így Horatiusként *functus est vice cotis* (A. P. 304.)

Hanem eddigelé szellőztettem kifogásaival bé is végzi köszörűkő szerepét bírálóm.

A helyett a kifent kardét kezdi meg és erős vádak csapásaival sújtja szegény fejemet, a mi engem azonban nem recriminálásra készítet, hanem igenis kényszerít erélyes önvédelemre; ámbár megengedem, hogy sem az egyik, sem a másik a tudománynak igen nagy nyereségére nem szolgál, de hiszen a kicsiny is jobb a semminél.

Mindenesetre kérem, hallgassák meg a vádakát.

„*Brassai S.* — írja bírálóm — azt a tényt, hogy az *én egyszer énnek, másszor másnak — egyszer egyszerűnek, másszor sokfélének tudja magát*, helyesen látja, tudja, hogy ezen jelenségekről (az érzékletekről) közetlen tudatunk van s hogy bár azonosságot nekik csak rávitelesen tulajdonítunk, mégis, szoros és csaknem megkülönböztethetlen kapcsolatban és mintegy összeolvadva vannak énünk létevel. De mikép lehet az azonos én egyben azonos és mégis más, ezt nem fejtette meg. Sőt a 20. lapon mondottak után attól kell tartani, hogy téves útra tér megfejtése.¹⁾ Mert ha azt mondja, hogy *Substantia et accidens* olyforma viszonyban állanak egymáshoz, mint az „*én*“ és jelenségei, akkor az itt²⁾ fejtegetett nehézségek labirintusába téved el. Az *én = én* tényéből a jelenések változatosságát, mint *accidenseket*³⁾ logice nem lehet lehozni.“

Vádak ezek és nem csak vád, mert több és ott és abban is

¹⁾ „Nem fejtette meg“ és „megfejtése téves“ ellent mondanak egymásnak. A mi nincs, arról sem egyet sem mást nem *praedicálhatni* és a *principium contradictionis* alkalmazhatósága is megszűnik.

²⁾ Kérdem: hol? Mert hogy az „itt“ mire vonatkozik, nem tudom.

³⁾ „Változatosság mint *accidensek*“ szerintem nem *correct* kifejezés. *Conjunctio conjungit* stb.

van, a hová és a mibe talán nem szándékozott rejteni bírálóm. T. i. midőn megdicsér, hogy valamit „helyesen látok“ s a szövegben utána néztem, mit teszen fel rólam, hogy látok, Cleopatra jutott eszembe, a kinek egy kosár virágban vitték bé az áspist. Mert biz' én testileg kigyótól sem tartózkodnám annyira, mint szellemileg attól a — nem jellemzem — állítástól, hogy az „én“ maga is, más is — egyszerű is, sokféle is egyszerre. Hiszen ha ezt helyeslem, akkor valóban és méltán esem az alá a vád alá, a mi philosophusra háramolhatik: a következetlenségé alá. De az engem nem érhet, miután érhetőleg megmondtam, hogy az „én“-t és más“-t bár vékony és olykor csak nagyítóval látható, de éles határvonal választja el egymástól s philosophiai nézetemet az „én“ és „más“ — (a mi nem az üres és csupán negatív „nem én“) — dualismusa jellemzi.

No, hanem ezek úgy szólva csak feltett vádak. A nyíltan kimondottak elseje az, hogy „megfejtésem“ „téves útra tér.“ Ez ellen általánosan védni magamat nem bírom, minthogy világosan és teljesen megírva nincs, sem az, hogy miben áll a — (legyen lúd, ha fejér) — „megfejtésem“, sem az, hogy mennyiben „tér téves útra“. Az sincs megmondva, hogy mi az az út, sem nincs megállapítva, hogy „téves“, mi több: éppen „labyrinthus“. Egyebet hát ezúttal nem felelhetek, hanem csak azt, hogy: *affirmantis est probare*.

De arra több kell, mint a mennyit megkisért bírálóm, midőn vádját részletezve állítólagos két botlásomat specificálja, melyek ha valóban azok volnának is, az útnak legfőlebb rögzőségét bizonyítnák, téves voltát teljességgel nem.

Az első, mint idézetemből kiolvashatni, az, hogy az „én“ és jelenségei viszonyát a *substantia* s *accidensei* viszonyához hasonlítottam. Ezt elfogulatlan szem aligha botlásnak tekintené, én pedig éppen nem ismerem el annak; mert hát két eset lehetvén, t. i., hogy vagy a *monismusból* vagy a *dualismusból* induljunk ki; ha az „én“ és jelenségei viszonyát az elsőbb nézetből magyarázzuk, a *substantia* és *accidensei* is abból fogjuk s azt mondjuk, hogy az *accidensek* a *substantia immanens* változásai. Ha pedig a dualismusnak hódolva a jelenségeket megkülönböztetjük az „én“-tól, szintűgy el kell különítnünk az *accidenseket* is a *substantiától*. Az analogia minden esetben szembe-tűnő s nem „téves“ nézet *hallucinatio*ja.

Ha védelmem nem lenne kielégítő, oka az, hogy a vád nagyon

Aristoteles egyik nézetét kirekesztőleg pártolván a *substantiát* csak is kategoriának, a viszony-csoport egyikének — a más kettő a *causalitas* és a kölcsönhatás (*Wechselwirkung*) levén — nyilvánítja. De az ő „kategoriája“ csupa forma; képbén szólva bizonyos alakú üreg, melybe ha bármi olvasztott anyagot öntenek, ez az üreg alakját magára ölti s ideig-óráig állandósítja. Kant szerint hát a *substantia* nem valóság (reale) de nem is mondja meg, hogy mi, mert „a kategoriákat egyáltalában nem definiálhatni“ (Proleg. S. 137). A „*substantia*“ tehát — többel szaporítható idézeteink szerint — egyik bölcselőnek anyag, a másiknak határozatlan valami (izé = Ding), a harmadiknak erő, a negyediknek isten, az ötödiknek az *absolutum*, a hatodiknak ismeretlen alany stb.

No már a vélemények ilyes labirintusában ha el is tévedtem volna, nem lenne csuda. De biz én azt, mig megbizonyítva nem lesz, nem ismerem el. Hasonlításomnak téves vagy pláne hamis voltát pedig megbizonyítani legalább is bajos lesz; mert, lám, a felhozott vélemények legnagyobb részével nem ellenkezik. Sőt, mivel abba a formális jellemzésbe, hogy a *substantia* maradandó, *accidensei* változók, a philosophusok kivétel nélkül mindnyájan belé egyeznek, én pedig az „én“-ről és jelenségeiről az ont állítom, jogosultnak tartom magamat azt vádolni tévedéssel, a ki hasonlatomat tartja annak.

Bocsánatot kérek a hosszadalmas kitérésért. Mentsen ki az a körülmény, hogy a *substantia* mivolta az alapkérdése minden philosophiai rendszernek és iskolának Thalestől és Buddhától fogva a mai napig.

A második botlás vádját ezek a szavak foglalják *implicite* magukban. „Az én = én tényéből a jelenségek változatosságát nem lehet lehozni“. — „Én mondom azt!“ (szilágysági szokott kifejezése a helybenhagyásnak) és hogy én oly chimaerai vállalatot kísértetem volna meg, az ellen tiltakozom. Hisz a követelt kiinduló pont „én = én“ nem egyéb egy üres egyenletnél, melynek se realis, se transcendes értelme nincs; hogy lehetne hát a semmiből kihozni valamit? Ha pedig az „én“ eszméjét akarja tenni, ismét előbbi védelmemre térek vissza, mely szerint az „én“-t és jelenségeit két külön dolognak állítván egyikből a másikat kihozni nem akarhattam; úgy-hogy engemet a második botlással sem lehet vádolni.

Mindezek szerint én a Dágonomat a bírálóm szekrényével szem-

ben talpra állítottam. Hogy talpon marad-é vagy egy más reggel ismét arczczal borulva találom, az a jövődó titka, mely hogy keblében mit rejt, mivel „*Davus sum, non Oedipus*“, nem fürkészem, hanem elvárom nyugodtan a kimenetelt.

Mert én azzal tartok, hogy: *Opinionum commenta delet dies, naturae judicia confirmat.* — De azt is hiszem, hogy a ki a tényeket gyűjti és viszonyaikat vizsgálja, közelebről lesi a „természet döntvényeit,“ mint philosophiai csillogó rendszerek bármily elmés alkotói.

II.

Ha már megkezdtém a talpra-állítást, hadd folytathassam egy kicsit tovább is, hallgatóim kegyes engedelmével.

Alkalmat az adott reá, hogy egy nem régiben irott füzetkémre sanyarú bírálatot kaptam. A mi a tárgyát, a Jézus istenségét illeti, az iránt nem elegendem polemiába, mert bírálóm nem nyilvánít hártározott véleményt. Csupán két kifogását nem hagyhatok szó nélkül. „Bibliai idézeteiben nem mindenütt pontos“, azt írja, — „a XXVI. Zsolt. 12. versében egészen más (olv. egy éb) áll, mint az idézetben“. Egyéb biz' a, t. i. a Károli-féle kiadásban; de criticusomnak tudnia, vagy ha nem tudta, meg kellett volna tanulnia, hogy a Zsolttárok számozásában eltérés van és hogy az idézett helyet Károlinál XXVII. Zsolt. 12. versében lelhetni. Ez magyarázza a kijelölt többi eltérést is. Én mindig Káldi szerint idézek, mivel magyarságát jobbnak tartom a Károliénál. Szint' oly elhamarkodott vád, illetőleg kérdés a következő is: „... hát Brassai a Vulgátát eredeti forrásnak nevezi?“

A kérdésre az ad alkalmat, hogy P. Dido állítása szerint Jézus tanítványai, az ő megkeresztelkedésekor „látták megnyilni az eget feje felett s az Isten angyalait felmenni s alászállani az embernek fiára“, mire azt jegyzem meg, hogy az eredeti forrás nem mondja, hogy „látták“, hanem Jézus mondja nekik, hogy „látni fogják“. Az eredeti forrás pedig a görög Új testamentum (Ján. Ev. I. 51. ¹⁾), a hol $\epsilon\lambda\epsilon\upsilon\sigma\theta\epsilon$ = videbitis = ihr werdet sehen. *Luth.* = meglátjátok ²⁾ *Kár.*

¹⁾ A füzetkebeli 54. hibás.

²⁾ Károli korában meg élénk érzetében és tudatával voltak annak, hogy a magyar jelent (látjátok) az igekötő teszi jövődövé.

Most jövünk már ad fortissimum virum: „Brassainak“ — írja bírálóm ironiával — a nyelvészkedés igen erős oldala, méltán megvárhatnók, hogy nyelve, előadása“ — nem tudom már melyik? — „kifogástalan legyen“, — „ . . . mindig találunk előadásában . . . nehézkességet, idegenszerűséget, provincialismust és következetlenséget“. — No lássuk.

Nehézkés pl. . . . „felvett tárgyam . . . a kereszténység bármely felekezet[e]beli embert érdekel és kell érdekelnie“. Megköszönöm bírálómnak, ha megmondja miben áll a „nehézkesség“ általában s az idézett — különben hibás de ezennel kijavított mondatban különösen? — „A könnyedség rovására esik, hogy szereti a személytelen infinitivusokat“. ¹⁾ — Meglehet hogy szeretem, csakhogy az egész füzetkében a gáncsolt szólamnak több példája nincsen, csak az idézett kettő: u. m. „miről akármely görög szótárból meggyőződhetni“ és „ebből az értesülésből azt következtetni.“ Bírálóm szerint hát Petőfi is szerette a „személytelen“ (!) infinitivust, mert ezt írja (Ján. vit.): „Enni nem ettek mást, csak levegő-éget.“ Nemkülönb Arany is szerette, mint Szinnyei idézeteiből (R. M. Ny. 350. §.) látszik. — Tovább azt állítja criticusom, hogy ez: „nincs miért bizonyítgassam“, tájszólás. Csak azt nem mondja meg, hogy melyik szó vagy szókapcsolat bélyegzi provincialismüssá? Hiszen ezt: „nincs mit egyék“, meg ezt: „nincs miért tagadja“ stb. országunk minden zugában széltiben hajtják. Ez is hát füstbe ment szalmatűz-vád. De biz' a sem alaposabb mintha ez a mondat: „okát átlátni s a bajon segíteni szolgál egy kis megkülönböztetés“, idegenszerű, latinos kifejezés volna. Annyit mondhatok, hogy se nem latinos, se nem németes, se nem angolos, mert ezek egyikében sem construálják infinitivussal a kérdéses szót. Ezekre vonatkozólag tehát „idegensze-

¹⁾ A jelző: „személytelen“ nem csak felesleges, hanem éppen semmit sem mond, mert minden infinitivus személytelen. — „Den Infinitiv drückt die Handlung oder den Zustand des Verbi in der Form abstracter Allgemeinheit ohne Bezeichnung der Person aus“. *Zumpt*. Lat. Gramm. 588. — „Die Infinitivform bezeichnet den materiellen Inhalt des Verbums auf die allgemeinste und unbestimmteste Weise ohne grammatische Beziehung“. (*Heyse*. Deutsche Gramm. I. S. 652.) — *Infinitiv* nennt man eine Form des Verbums, die die Handlung abstrakt ohne Beziehung auf eine Person ausdrückt“. (*Brockhaus*, Conv. Lex. Art. Infinitiv).

rü"-nek nem bélyegezhetni mondatomat. Hanem francziául igen is mondják: „servir à déjeuner, s. à diner, s. à souper, s. à boire, à quelqu'un“; aztán Corneille írja: „Le patrice Aspar le servit à monter au trône“; Fenelon pedig: „Ils [les dieux] ont fait servir Achille à abattre les murs de Troie.“ Csakhogy ezek egyike sem lebegett előttem, mikor a gáncsolt mondatot irtam s a járulék „à“ meg is zavarja az analogiát, úgy hogy elvégre az idegenszerűség vádja el van háritva róla. Szokatlan igenis lehet, de szabálytalan nem. Mert lám „átlátni“ és „segíteni“, hogy Szinnyei műszavával éljek, *czélhatározó* infinitivusok, és ha Arany írhatta: „meg áll tündödni“: „feljővénnek vadat üzni“; „járjunk el a sirhoz, olvasztani róla a havat“; „ment hada szemlélni“; — ha Petőfi írhatta: „a . . . huszárok figyelmezőnek felfogni értelmét király beszédének, és végül Tompa: *megyen új hont keresni*“; meg: „az ősi fészekbe tértek megpihenni“, és senki sem vádolja őket azért magyartalansággal, nem látom át, miért ne mondhattam volna én is: „szolgál átlátni és segíteni“.

Hátra van még egy vádrovat: a „következetlenség.“ Szintoly hű, mint a többiek. Hogy én hol „érv“-t, hol „érv“-et irok, nem következetlenség; mert a kettő nem rekeszti ki egymást. *Érv* (argumentum) a nevező, melynek járulék *ü*-je, hangzó kezdetű ragok és képzők előtt — az *üe*-nek mint kellemetlen hiatusnak elenyésztetése végett — *v*-vé változik. Így van ezekben: szaru, szarvak, szarvas; tetű, tetvek, tetves stb. Ezt bizony könnyen kitalálhatta volna rostálóm, de hát a gáncsolás viszketegsége nagyon vakító indulat! A miatt nem vette észre a kritikus azt is, hogy a mutatónak *z*-vel vagy nélküle írása nálam nem következetlenség szüleménye. Az idézett példákban kétféle szerepet visz a mutató névmás és mindakettő azonegy mondatban is eléfordulhat. Ebben: „és ez természetesen a lenne“, az első mutató a lány, melynek az a természete, hogy 1) hangsúlytalan, 2) hogy közte és a mondomány közt az élő beszédben egy kis pausát (vagy ha tetszik caesurá-t) ejtünk,¹⁾ a mi elég időt hagy a *z* kimondására. A második mutató igehatározó és mivel közvetlenül áll az ige előtt a mondatban, okvetetlenül accentálni kell, a mire azonban a *z*-nek éppen semmi befolyása sincs, hanem csak akkor iktatjuk oda, mikor az ige hangzó kezdetű. Ha pedig az ily

¹⁾ Ezzel némileg a kihagyott copulát jelöljük.

nemű mutató után mássalhangzó következik, a *z* ebbe belé olvad, ezekben: *aznak*, *annak*; *azban*: *abban*; *azkor*, *akkor*. És e tekintetben nincs semmi különbség a névelő és mutatónévmás közt. Hiszen tudva levő dolog, hogy a névelő kis változtatással a mutatóból származott — a hol származott. Hanem igenis némi következetlenség volt tőlem ebben a mondatban: „de *biz'* a nincs úgy“, a hol a mutató kétségtelen alany, kihagyni mellőle a *z* betűt. Ámde sokszor elmondtam, hogy a nyelvészetbe az aesthetikának is van beleszólása, s én arra hallgatva hagytam ki a „*biz'*“ után a második *z*-t. „De *biz'* az nincs úgy“, kellemetlenül hangzanék. A „critikus“-ra, mely ítésem szerint „félig latinizált görög szó“, egy méltányosabb ismertető azt mondta volna, hogy „talán íráshiba“, s meglehet igaza lesz vala, de nem állítom. Csekélység az egész dolog.

A négy vádrotatot kimerítvén (egészen latinizált) *criticusom*, azt írja, hogy nem tudja melyik kategóriába sorozza ezt: „a milyen a *felfogása* azoknak az embereknek, a kik elfogadják.“ — No hát én megtanítom neki, hová sorozza: a csonka, tehát hamisít ott idézetek kategóriájába! Egészítsük ki: „(a bizonyítmányoknak) szint-oly különbözőknek kell lenni, a milyen a *felfogása* azoknak az embereknek, a kik elfogadják.“ Tessék az antecedens: „szintoly“ nyomán kiegészíteni a relativum „a milyen“-t ezzel: „különböző“ s nincs oly magyar logikus, a ki hibát leljen a constructióban. Vagy talán a kiemelt: „*felfogás*“ lenne hibás szó? — Erre feleljen valamennyi magyar és magyaros szótár!

BRASSAI.

EGY ÉV BRASSÓ és ERDÉLY TÖRTÉNELMÉBŐL.

(Befejező közlemény.)

II.

Benknernek és pártjának nem sokáig kellett várakozni, hogy a szükségből kötött békét megtörjék s a gyülölt fejedelem megbuktatását tehetségek szerint elősegítsék. Azalatt míg a brassóiak és a fejedelem között a béketárgyalások folytak, Konstantinápolyban az ügyek új és Báthoryra igen kedvezőtlen fordulatot vettek. E fordulat Benkner biztatásait a porta ellenséges hangulatáról a fejedelem iránt s törekvését a békekötés megakadályozására csakugyan igazolta.

Báthory alkudozásai a bécsi udvarral nem maradtak titokban Konstantinápolyban és Bethlennek, ki időközben Drinápolyba utazott, sikerült végre régi, befolyásos összeköttetései segítségével Nazuf basát, a nagyvezért is Báthory ügyétől elvonni. Bethlen ügyei már ápril elején, midőn Gyulait a békekötés megakadályozása végett Brassóba küldötte, kedvezően állottak; de a több izben csalatkozott brassóiak nem mertek pártjára állani; nem tartották tanácsosnak a bizonyosnak ígérkező békét a bizonytalan háborúért feláldozni. Abdi aga eltávozása után portai összeköttetésük megszakadt, nem kaptak tudósításokat a konstantinápolyi eseményekről s így nem is tudták, hogy a Mátyással kötött szövetségi szerződés hírére Báthory állása a portán megingott s letételét már április végén komolyan fontolóra vették.

Május 1-én ki volt jelölve az új erdélyi fejedelem is Bethlen Gábor személyében, kit a divánban fejedelemnek üdvözöltek és a szultán karddal, buzogánnyal, kétezer tallerral, három lóval, öt számmárral s öt tevével ajándékozott meg. Ugyanakkor Szkender kani-

zsai basa fővezérlete alatt Magyar Ogli nikápolyi basa, az oláh és moldvai vajdák, továbbá Sahim Girai tatár khán utasítottak, hogy hadaikkal a Báthory elűzésére készen álljanak. Így adja elő Bojthi, Bethlen Gábor életírója ¹⁾; de minden jel arra mutat, hogy a portán még mindig haboztak; a drinápolyi jelenet, Bethlen kitüntetése még mindig csak fenyegetés volt, és ha Báthory idejekorán kezességet ad lűségéről, fejedelmi székét megtarthatta volna. Mert egyelőre époly keveset tettek Bethlen Gábor, mint egy évvel előbb Giczty érdekében. Bethlen maga is annyira elcsüggedt s oly bizonytalanok tekintette a portától kapott ígéreteket, hogy még május végén is a kibékülést kereste a fejedelemmel, s míg e czélt egy résztől neje közvetítésével igyekezett elérni ²⁾, addig másrésztől Ferzi agát Brassóba küldötte, ki június 10-kén Bethlen levelét egy brassói futár által a fejedelemnek Szebenbe át is küldötte. ³⁾ De nemsokára megváltoztak a viszonyok. Ugy látszik május végén a portán biztos híreket vettek a fejedelem szövetségéről a bécsi udvarral s miután az erdélyi követek által június 5-kén benyújtott propositiók sem elégitették ki a nagyvezért, Báthory letételét végképpen elhatározták. Még július közepéig visszatartották ugyan az erdélyi követeket s néha-néha jó szót is adtak nekik; de ez csak látszat volt, hogy Báthoryt elaltatva, készületlenül lephessék meg. Június végén már ki volt adva a parancs Szkender basának, Magyar Oglinak, az oláh vajdáknak és a tatár khánnak, hogy hadaikat felültessék.

Mihelyt a háborút Báthory Gábor ellen a portán végképpen elhatározták, a dolog természete szerint mindent elkövettek, hogy a kitűzött feladatot, t. i. Báthory elűzését, minél gyorsabban és lehetőleg szép szerével, vérontás nélkül hajtsák végre. Erre nézve legcélszerűbbnek látszott az erdélyieket, első sorban pedig a szászokat, Báthorytól elpártolásra bírni. Hogy a fejedelem a szászok előtt a legnagyobb mérvben népszerűtlen, arról a múlt években bőséges alkalmuk volt meggyőződni s nem látszott nehéznek Erdélynek ezen, ha száma által nem is, de gazdagsága által jelentékeny nemzetét a fejedelem ügyétől elvonni. Tudták ugyan, hogy a béke épen az ő

¹⁾ I. h. 332, 333.

²⁾ Szilágyi S. Erdélyi országgyűlési emlékek VI. 76.

³⁾ Stadthannenrechnungen 1613. június 9. és 10.

parancsukra helyreállott a fejedelem és alattvalói között, de azt is tudták épen a brassóiak leveléből, hogy a szászok nem érték el mindazt, mit óhajtottak s hogy mindaddig, míg a fejedelem Szeben kezében tartotta, a szászok kibékülése őszinte nem lehetett. Régi kiváltságaik visszaállítása, Szeben visszaadása oly ígéretek voltak, melyek mellett a szászok közreműködésére biztosan lehetett számítani.

Természetes volt, hogy a portánál első sorban Brassóra gondoltak, azon városra, mely Szeben eleste után a vezérszerepet a szász városok között kezébe ragadva, két éven keresztül a Báthory ellen irányuló mozgalmak központja volt s ezen küzdelemben eredmények, különösen pedig segélyforrásai gazdagságának kétségbevonhatlan jeleit adta. A törökök haditerve is, mely Erdélynek két ponton való megtámadását tűzte ki, múlhatatlanul szükségessé tette Brassó megnyerését vagy legalább semlegességét. Mig Szkender basa a főhadsereggel nyugaton volt benyomulandó, addig Magyar Ogli basának a melléje rendelt oláh és tatár csapatokkal a török hadak régi útján Erdély délkeleti szorosain keresztül kellett a támadást intézni. A töröcsvári és bodzai szorosok torkolatánál Brassó uralkodó állást foglalt el; Töröcsvár birtokával e legfontosabb délkeleti szoros kulcsát kezében tartotta s politikai állása, ha nem is döntő, de mindenesetre nagy jelentőségűvé vált a hadjárat kimenetelére.

Mig a törökök hadikészületeiket júniusban megtették s Szkender basa és Magyar Ogli július első napjaiban hadaikat a Dunán átszállították ¹⁾, azalatt Erdélyben a törökök készületei és haditervei felől teljes bizonytalanságban voltak. Maga a fejedelem is tájékozatlan volt a porta hangulata felől; de bár az előzmények után sok jót Konstantinápolyból alig várhatott, reménylte, hogy kibékülése a szászokkal és a felkelt urakkal, valamint Mátyás követének Negroninak közbenjárása a portát is barátságosabban fogja hangolni. Követeinek hosszas hallgatása mindazáltal nyugtalanította s miután tőlök a tárgyalások jó vagy rossz menetele felől semmi értesítést nem kapott, július első felében Szerdahelyi Mártont Konstantinápolyba indította. ²⁾ Egy pár nap mulva azonban eloszlott minden kétség a

¹⁾ Magyar Ogli levele a brassói tanácshoz. Brassó városi levéltár 783, 9. sz. alatt.

²⁾ Stadthammenrechnungen. 1613. július 13. E napon utazott Szerdahelyi Brassón keresztül.

porta magatartása felől. Boér Péter Havasalföldről meghozta a hírt a török hadikészületeiről s ugyanakkor Magyar Ogli hadának előhírnöke gyanánt egy török követség bevonult Brassóba. ¹⁾

A brassóiak voltak az elsők, kik a Báthory uralma fölé tornyosuló vérszellegeket megpillantották; ők voltak az elsők, kiket a törökök terveikbe avattak. Julius 16-kán Huszaim csasz és Beraham aga Brassóba érkeztek 18 szolga kíséretében s meghozták a tanácsnak Magyar Ogli levelét, ki már ekkor Havasalföldön táborozott. A basa, mint régi, bizalmas barátjainak írt a brassóiaknak. Értesítette őket a porta elhatározásáról Báthory letétele iránt, minek végrehajtásával ő és Szkender basa vannak megbízva. Tudatta velük, hogy a szultán javokat akarja s biztosította őket, hogy semmi bántodások nem lesz és azt választhatják fejedelmöknek, kit az ország fő embereivel együtt e méltóságra alkalmasnak ítélnék. Ragaszkodjanak tehát a szultánhoz, ki az országot nyugodttá és boldoggá akarja tenni. Végre éberségre intette őket, hogy hadaikkal készen álljanak és a Havasalföld felé vezető szorosokat megszállva, biztosítsák az utat a szultán hadainak. Addig is azonban, míg ő hozzájok érkezhetik, küldjenek táborába egy megbízható embert, kivel a további teendőket megbeszélje. ²⁾

Huszaim csasznak kétféle megbízatása volt. Nemesak a brassóiakat kellett elvonnia a Báthory ügyétől, hanem feladata volt a székelyekkel is összeköttetésbe lépni s ezeket a török és a Bethlen pártjának szintén megnyerni. Magyar Ogli fennebb idézett levele a székelyeknek is szólt, őket is biztosította, hogy semmi bántodásuk nem lesz, ha a császár hadaihoz csatlakoznak. Csakugyan volt is egy párt a székelyek között, mely Bethlen Gáborhoz csatlakozni hajlandóságot mutatott. Julius 21-kén Mikó György több háromszéki ur kíséretében Brassóba ment, hogy a várossal szövetséget kössön és a Bethlen pártjára álljanak. De a brassói intéző körök még nem tudtak a követendő politikára nézve megállapodásra jutni, s mivel a polgárok Giczey esete után különben is bizalmatlansággal viselkedtek az urak iránt, a követek eredmény nélkül tértek vissza. Époly eredménytelen volt egy másik követség, melyet néhány nappal ké-

¹⁾ Hegyes i. h. 284 és a Stadthannenrechnungen julius 16.

²⁾ Brassó városi levéltár. 783. 9. sz. alatt.

sőbb, július 28-án Mikó György és Gáspár János vezettek, mely pedig nemcsak Háromszék, hanem az egész székely nemzet nevében tette a városnak a szövetségi ajánlatot.¹⁾

Valóban a brassói tanácsot Huszaim csausz megjelenése és a Magyar Ogli levele a legnagyobb zavarba hozta. A város politikájának intézésére hivatott férfi, Drauth János bíró békés természetű s a legnagyobb mérvben ingadozó, erélytelen s minden bátor elhatározásra képtelen ember volt. Tökéletes ellentéte híres elődjének, Weiss Mihálynak, és határozott ellenfele Benkner János senatornak, ki egyedül látszott örökölni a senatorok közül a híres bíró tevékenységét, erélyét és merészségét. E két emker köré két különböző politikai irányt követő párt csoportosult, s ezek viszálykodása a város erejét teljesen megszibbasztotta. Míg Benkner a polgárok nagy többségével a gyors és feltétlen csatlakozást sürgette a törökhöz, addig a bíró és a vele úgy látszik mindenben egyetértő tanács a régi kipróbált, óvatos és körültekintő politikával a város semleges állását a törökök és a fejedelem között megóvni törekedett. Egyelőre ez utóbbi párt győzedelmeskedett s a város megfigyelő állást foglalva el várta az események fejlődését.

Július 19-én Najdaczky István, a fejedelem futárja Brassóba érkezett a fejedelem levelével, melyben a tanács Huszaim csausz és kíséreteinek kiadására szólítottatott fel. Udvariasan ugyan, de megtagadták; hivatkozva a török rettenetes boszujára, mely ezen esetben városukat érné.²⁾ Ugyanakkor azonban teljesítetlenül hagyták Magyar Ogli kérését is: sem levelet nem irtak neki, sem követet nem küldöttek hozzá. Mit azonban a tanács megtenni elmulasztott, megtette azt Benkner János, ki jóval előbb, mint a tanács többi tagjai, értesülve volt a török terveiről s már Huszaim csausz megérkezése előtt összeköttetésbe lépett Magyar Oglival.

Benkner a portán — hol, mint láttuk 1612. őszén megfordult — mint Báthory határozott ellensége volt ismeretes, s úgy látszik őt tartották a legalkalmasabb embernek arra, hogy a Báthory ellen tervezett hadjárat titkába beavassák. Örvedetesebb hirt ennél a brassói senator alig kaphatott volna és sietett megragadni az alkalmat, hogy

¹⁾ Stadthannenrechnungen 1613. július 21. és 28. Hegyes i. h. 285.

²⁾ Stadthannenrechnungen 1613. július 19. Hegyes i. h. 284.

a gyűlölt fejedelem megbuktatásában tehetsége szerint közreműköd-
jék. E czélra szövetkezett Horváth Györggyel, egy a török viszo-
nyokkal szintén ismerős és Giczyhez sokban hasonló kalandorral,
ki 1612. tavaszán Báthory barczasági hadjárata alatt a fejedelem tá-
borából Brassóba szökött s azóta a város szolgálatában, mint kapi-
tány és toborzó ügynök egyiránt nagy tevékenységet fejtett ki. Ő
hozta 1612. nyarán a tatár, cserkesz csapatokat a város szolgálatába.
Giczynek, míg ez a brassói felkelés élén állott, bizalmas barátja volt;
de az egykori fejedelemjelölt meghódolása után összeköttetésük meg-
szakadt s Horváth György, kinek neve a kegyelmet kapott urak név-
sorában hiányzik, továbbra is Brassó szolgálatában maradt. A ké-
szülőben levő török invasio új reményekkel töltötte el, s egy perczig
sem habozott a fejedelem új ellenségeinek soraiba állani. Julius 8-án
Benkner egyik szolgálójával Hermanstädter Mártonnal egész titokban
Brassót elhagyta és a Magyar Ogli táborába Havasalföldre sietett.
Magával vitte a Benkner levelét, melyben ez a város és a szász
nemzet nevében a török császár oltalmához fordult.¹⁾

Horváth György a basát Huszaim csausz elküldése után julius
közepén találta meg s nem késett őt felvilágosítani a brassói tanács
ingadozó magatartásáról. Magyar Ogli, ki a brassóiak válaszána és
küldöttének késedelmezése miatt már különben is türelmetlen volt,
egy újabb levelében szemére hányta a brassóiaknak, hogy sérelmeik
megszüntetésére küldetett ki a császártól s ők mégis késlekednek.
Sem Huszaim csauszt nem küldik vissza, sem levelére nem válaszol-
nak. Felszólítja tehát őket, hogy azonnal három senatort küldjenek
hozzá s ezek által tudassák vele elhatározásukat, hogy akarnak-e a
hatalmas császárnak szolgálni, ki az ország javát akarja s Báthory
elűzésére indította meg hadait. Levelét azon fenyegetéssel végezte,

¹⁾ Horváth Gy. küldetését és a Benkner levelének tartalmát maga Magyar
Ogli beszéli el a brassói tanácshoz julius közepén írott levelében. (Városi le-
véltár 783, 5. sz. alatt.) Hogy Horváth küldetése a tanács tudta nélkül csupán
a Benkner felelősségére történt, mutatja Hegyes senator feljegyzése: Den 8-ten
Julii ist der Horváth György der ehrvergessene verrätherische Schelm von Cron-
stadt entjucket.“ (i. h. 283). Hogy Benkner ez alkalommal is a saját kezére
politikát üzött, a Magyar Ogli levele kétségtelenné teszi; de hogy a török be-
jövételében Benknernek része volt, azt kortársai is igen jól sejtették. Az „Eigent-
liche Beschreibung etc“ szerzője pl. egyenesen az ő érdemének tudja be a török
hadjáratot. (Kemény: Deutsche Fundgruben I. 266.)

hogy, ha a brassóiak most sem válaszolnak, az a mi történni fog, nem az ő lelkét fogja terhelni.¹⁾

Magyar Ogli e második levelét Benkner szolgája július 25-én hozta meg a tanácsnak, mely semleges állását még mindig nem akarta feladni. Időközben a fejedelem másodszeri felszólítását Huszaim csausz kiadására vonatkozólag újra elútasították s nem teljesítették azon kérését sem, hogy a fejedelmi hadsereg számára pánczélokot, sisakokat és kopjákat küldjenek.²⁾ De teljesen elrontani dolgukat a fejedelemmel még sem akarták s hogy eljárásukat kimentsék és a fejedelem haragját lecsendesítsék, július 31-én Blauweber senatort Hannes Györggyel Szebenbe indították és az adó fejében 1000 forintot küldötték a fejedelemnek.³⁾

Míg a követek Szebenben távol voltak, az alatt Brassóban a legnagyobb mérvű izgatottság uralkodott és az ellentét a két politikai párt között csaknem fegyveres összeütközésre vezetett. A bíró még most sem akart a semlegesség teréről távozni s midőn Benkner a Magyar Ogli levelére hivatkozva a törökhöz való csatlakozást sürgette, heves szóváltás támadt közöttük, miközben a bíró a fenyegetésektől sem riadott vissza. De a polgárok, kiknek emlékezetében a Báthory ellen viselt háború szenvedései még nagyon frissek voltak, a Benkner pártján állottak s midőn a bíró fenyegetéseiről értesültek, összejöttek, hogy a senatort a bíró ellen fegyverrel is megvédelmezzék. A polgárság határozott akaratával a bíró sem daczolhatott többé s kénytelen volt beleegyezni, hogy a város által követendő politika: nevezetesen a Magyar Oglival szemben elfoglalandó álláspont a kis és a nagy tanács együttes ülésén tanácskozás tárgyává tétessék.⁴⁾

Augusztus 6-án megtartatott a tanácskozás és a Benkner pártja győzött. Elhatározták, hogy válaszolni fognak a basának; de hogy eljárásukat az ország előtt mintegy igazolják, elhatározták azt is, hogy a választ a fejedelemmel tudatják. A bíró még egyszer megkísértette a határozat visszavonását és augusztus 8-án új értekezletre hívta össze ezuttal külön a kis tanácsot és külön a nagy tanácsot. Az eredmény azonban ugyanaz volt. Ismét elhatározták, hogy

¹⁾ Brassó városi levéltár 783, 5. sz. alatt.

²⁾ Hegyes i. h. 284.

³⁾ Stadthannenrechnungen 1613. július 31.

⁴⁾ Hegyes i. h. 285. és 286.

válaszolni fognak a basának s másnap augusztus 9-én Bonyhai András a levéllel Havasalföldre Magyar Oglihoz küldetett.¹⁾

Nem nehéz elképzelni, hogy a fejedelem a brassóiak eljárásával megelégedve nem lehetett. Hogy a Magyar Oglinak köldött levél tartalmát hiven tudatták-e vele, nem tudjuk; de aligha úgy történt, mert a basa későbbi levelében tetszését és megelégedését fejezte ki a brassóiaknak Bonyhai András által küldött válaszára vonatkozólag.²⁾ Bármint informáltak is azonban a brassóiak a fejedelmet, tény az, hogy Báthory époly kevésbé bizott ő bennök, mint ők ő benne, s az augusztus 10-én Brassóba küldött levelében határozott nyilatkozatot követelt tőlök, hogy akarnak-e hivei lenni vagy nem. Egyszer-smind követelte tőlök újból Huszain csausz kiadását, továbbá a még hátralékban levő adó beküldését és a darabontok kiállítását. Egyszer-smind kijelentette, hogy míg a brassóiak kívánságát nem teljesítik, a hozzáküldött Blauweber senatort kezesképpen magánál tartja. E levél megérkezéssel egyidejűleg a székely nemesek is levélben újra szövetségre szólították fel a várost.³⁾

E különböző oldalról jövő hatások alatt a tanács a legzélszerűbbnek látta a hintapolitikát folytatni és a visszavonulási útat minden eshetőségre biztosítani. Nem adott határozott, egyenes választ sem a fejedelemnek, sem a székelyeknek, sem a töröknek. Elhatározta a fejedelem kívánsága szerint a darabontok kiállítását; de elküldésöket a már táborban álló székelyekhez még késleltette. Megtagadta továbbá a csausz kiadását s nem küldötte meg a hátralékban lévő adót sem. Ugyanakkor már elkezdette a közeledő török hadsereg fogadására az előkészületeket: nevezetesen a városi raktárba kenyereket süttetett.⁴⁾ Ez ingadozásnak, ha nem is vetett teljesen véget de a várost mégis a török párt felé sodorta, portai futárjának, Csukás Istvánnak augusztus 16-dikán történt visszaérkezése Konstantinápolyból.⁵⁾

Csukás, ki még június 6-án küldetett volt a kibékülés hírével a portára, a fejedelem futárjával, Szerdahelyivel jött volt vissza s

1) Hegyes i. h. 286. és Stadthannenrechnungen 1613. augusztus 9-ről.

2) Brassó városi levéltár 783. 1. sz. alatt.

3) Hegyes i. h. 286.

4) Stadthannenrechnungen 1613. aug. 12.

5) Stadthannenrechnungen augusztus 16. Hegyes i. m. 286., 287.

fontos híreket és leveleket hozott a tanácsnak mind a nagyvezértől, mind Magyar Ogli basától. Tudósítását a törökök nagy készülleteiről Báthory ellen megerősítette a nagyvezérnek Brassóhoz intézett levele, mely semmi kétséget nem hagyott fenn az iránt, hogy a porta Báthory megbuktatását végképpen elhatározta. A brassóiak legutóbb junius elején küldött panaszos levelére hivatkozva, kijelenti a nagyvezér, hogy miután a szultán Erdélyt azon tartományok közé számítja, melyeket kardjával meghódított, azt akarja, hogy ez ország lakosai, különösen pedig a brassóiak, kik hűségüknek annyi jelét adták, legyenek megvédve minden zsarolástól. Elküldötte tehát hadait, hogy elfogják az esztelen Báthory Gábort, de meghagyta a vezéreknek, hogy óvakodjanak, megérkezve az országba, a lakosok vagyonához nyulni, s engedjék az erdélyieknek, hogy azt válaszszák fejedelmöknek, ki nekik tetszik. Felszólítja tehát a brassóiakat, hogy alkalmazkodjanak a basák utasításaihoz és segítsenek boszút állani Báthory Gáboron. „Tudjátok meg, — így végzi levelét, — a császár akarata az, hogy semmiképen ne legyetek háborgatva; tehát maradatok mindig az engedelmesség ösvényén és küldjétek el levelünk másolatát az ország többi kormányzóinak is a végből, hogy meggyőződjenek, hogy nem fognak semmi bajt szenvedni, s hogy határozzák el magukat veletek egyesülni. Ismeritek a nagy úr győzedelmes hadseregeit s nem ismeretlen előttetek, minő vége lett azon vajdáknak, kik fel mertek lázadni és bukások mennyi bajt okozott az országnak. Tehát ne távozzatok oldala mellől és haladjatok mindig a hódolat ösvényén. Nekünk nincs más kívánságunk, mint visszaadni a nyugalmat az ország lakósainak és esküszünk az Istenre, a két világ urára, prófétánk csodáira, a lóra, melyen ülünk, a kardra, melyet hordunk, hogy nem okozunk semmi bajt senkinek; következőleg legyetek nyugodtak és egyesüljétek a hadsereggel, melyet hozzátok küldünk.“¹⁾ Hasonló tartalmu levelet küldött Magyar Ogli is, különösen kiemelve, hogy tudassák a segesváriakkal a nagyvezér izenetét s figyelmeztessék őket, hogy a fényes portától el ne szakadjanak.²⁾

A nagyvezér levelének hatása alatt a tanács a fejedelem részére megkezdett hadikészületeket beszüntette; a darabontokat, kiknek már

¹⁾ Brassó városi levéltár 783. 8. sz. alatt.

²⁾ Brassó városi levéltár 783., 4. sz. alatt.

ki volt adva a rendelet, hogy a fejedelem parancsa szerint a székely táborba siessenek, hirtelen az utolsó órában visszatartotta. Egyébiránt a fejletlenség az országban általános volt, nemcsak Brassóban; a székelyeknél is époly bizonytalanság és egyenetlenség uralkodott, mint a brassóiaknál. Egy részök, és pedig úgy látszik a nagy többség, a fejedelem pártján állott és parancsára táborba szállott; de a háromszéki urak Mikó György főkapitány alatt Bethlen Gáborhoz szítottak. Ez utóbbiak tudva azt, hogy a török benyomulása esetén a pusztítás első sorban őket fogja érni, szerettek volna a brassóiakkal megállapodásra jutni s velők szövetséget kötve a törökkel kiegyezni. Aug. 17-én tehát Mikó György és Gáspár János újra megjelentek Brassóban s most már abban megegyeztek a brassóiakkal, hogy együttesen fognak követeket küldeni Magyar Ogli basához.

Valóban ideje volt, hogy megállapodásra jussanak; mert a török hadsereg lassan bár, de mind közelebb nyomult az ország határához, sőt részben már át is lépte azt. Augusztus 21-én Magyar Ogli előhada, mintegy kétezer ember — törökök, tatárok és oláhok — Horváth György kalauzolása mellett, Hadzsi Kurdoly aga vezetése alatt egész váratlanul a város alá érkezett és mivel a Szent-Györgynél táborozó székelyek felől bizonytalanságban volt, a fellegvár ágyuinak védelme alatt az Ó-Brassónak nevezett elővárosban szállott táborba.¹⁾

A brassói tanács hosszú habozását némileg igazolja a török hadikészületek rettenetes lassúsága. Másfél hónapja elmúlt, hogy Magyar Ogli július első napjaiban a Dunán át Havasalföldre szállott s a porta terveit Brassóval tudatva, benyomulását az országba augusztus első napjaira tűzte ki,²⁾ és a törökök hadi miveleteinek megkezdése még mindig késett. Augusztus közepén már Szkender basa is az erdélyi határszéleken a temesi basaságban táborozott; de nem tartotta tanácsosnak előrenyomulni mindaddig, míg Magyar Ogli is az ellenkező oldalon a támadást meg nem kezdheti. Azonban Magyar Oglinak nagy nehézségekkel kellett megküzdenie. Csekély török haderő kíséretében érkezett Havasalföldre s tulajdonképpen itt kellett hadsergét megalakítania az oláh vajdák és a tatár khán csapataiból. De ezek nem nagyon buzgólkodtak a szultán szolgálatában. Radul

¹⁾ Stadthannenrechnungen augusztus 17–21. és Hegyes i. m. 287. l.

²⁾ Magyar Ogli levele a brassói tanácshoz. Városi levéltár 783, 9. sz. alatt.

oláh vajda titokban Báthoryval rokonszenvezett s épen nem sietett csapatait kiállítani; a tatár csapatok pedig még augusztus közepén is a Szeret vizénél állottak; s megérkezésük előtt Magyar Ogli nem tartotta magát elég erősnek az ütközet megkezdésére. Érthető tehát, ha a hosszas késlekedés az óvatos brassói tanácsban még mindig aggodalmakat ébresztett a török szándékának komolysága iránt. Időelőtti csatlakozása a törökhöz tagadhatatlanul komoly következményeket vonhatott a városra, mely a másfél évig tartott felkelés által okozott sebeket még nem heverte ki. Azonban a török előcsapat megjelenése s Magyar Ogli újabb levele, melyben ismét háromezer ember beküldését tudatta,¹⁾ véget vetett a tanács habozásának s augusztus 21-én Greissing Kristófot a székelyek által megbízott követtel Magyar Oglihoz küldötte.²⁾

Greissing a tanács levelét vitte magával, mely a város hódolatát fejezte ki a porta iránt s feladata volt szóval is tudatni, hogy a brassóiak a szultán hű alattvalói. A basa örömmel fogadta a brassóiak hódolatát s Greissing által küldött válaszában tudatta velök, hogy hűségöket a szultánnak értésére fogja adni s őket kegyelmébe ajánlja. Tudatta továbbá, hogy hadai mindennap szaporodnak; nem mulik el nap, melyen kétszáz vagy háromszáz ember ne csatlakozzék hozzá s miután Shah Giray szultán már átkelt a Szereten, testvére a khán már Benderbe érkezett és István moldvai vajda is 30 ezer emberrel és negyven ágyúval útban van, tehát ő is nemsokára megindul Brassó felé. Inti azért őket, hogy legyenek készen s várják éllelmi szerekkel. Kevésbbé kegyelmesnek mutatkozott a székelyekkel szemben. Feltétlen meghódolást kívánt tőlök és kezeseket; ellenkező esetben, mint a nagyúr ellenségeivel fog velök elbánni.³⁾

Augusztus 24-én érkezett Greissing vissza Brassóba⁴⁾ s már másnap újra levél jött a basától. Bármennyire erősítette is Magyar Ogli a Greissingtől küldött levélben, hogy a brassóiak hűsége és hódolata oly nagy örömmel töltötte el, hogy azt szavakban nem képes kifejezni, tényleg a tanács ragaszkodásában még sem bizott teljesen. Bizonyára információkat kapott a bíró és a tanács többségének in-

¹⁾ Brassó városi levéltár 783, 10. sz. alatt.

²⁾ Stadthannenrechnungen augusztus 21 és Hegyes i. h. 287.

³⁾ Brassó városi levéltár 783, 12. sz. alatt.

⁴⁾ Stadthannenrechnungen 1613. augusztus 15.

gadózó magatartásáról s igen jellemzőleg ez újabb levelét nem is a bíróhoz és a tanácshoz, hanem „barátjához Benknerhez“, többi „senator barátaihoz“ és a város összes lakosaihoz intézte. Figyelmeztette őket, hogy a nagy úr nem szokott megfélekedni azokról, kik neki híven szolgálnak s biztosította újból, hogy az ő érdekükben jött. Azután felszólította őket, hogy Benkner Jánost haladéktalanul küldjék el hozzá, mert fontos közlendői vannak vele.¹⁾

Most már a brassóiak gyorsan engedelmeskedtek s másnap, augusztus 26-án Benkner útban volt Havasalföldre; de nem egyedül. A tanács talán, hogy ellenőrizze, melléje rendelte Hegyes András és Greissing Kristóf senatorokat.²⁾

A követek Magyar Oglit augusztus 27-én estve Foksányban találták meg. Már ekkor a basa útban volt Erdély felé az oláh vajdával és a következő napon a brassói követek a török táborral együtt utaztak a Kárpátok aljáig. Tisztelegtek mind a basánál, mind a vajdánál s 29-én a tábor megelözve visszasiert Brassóba a basa levelével, melyben ez a brassóiakat hódolatukért és hűségökért megdicsérve izeni, hogy nem sokára az egész ottomán hadsereggel Brassó falai alatt lesz.³⁾ Csakugyan a török-oláh hadsereg augusztus 30-án a bodzai szorosnál átlépte az ország határát s Prázsmárnál ütött tábor, a város részéről élelmi szereket szállítva a basának és a vajdának.⁴⁾ A következő napokon megszállották a törökök és az oláhok a szomszéd határszéli falvakat, Nyént és Hétfalut, s megkisértették Háromszék felé is kiterjeszkedni, de Zágonnál a székelyek által visszaverettek. Általában a székelyek nem mutattak hajlandóságot a törökhöz csatlakozni; habár a Báthory ügyének védelmében sem fejtettek ki semmi buzgóságot. A megkezdett alkudozásokat Magyar Oglival ezután is folytatták; de úgy látszik csak azért, hogy időt nyerjenek s a barátnak és ellenségnek egyiránt veszedelmes török-oláh csapatokat határaiktól távol tartsák.

A török hadsereg eltartásának terhe tehát egyedül a Barczáságra nehezedett, honnan a basa távozni egyelőre nem is szándékozott. Bármily fennen kérkedett a brassóiakhoz intézett leveleiben

1) Brassó városi levéltár 783, 14. sz. alatt

2) Hegyes i. h. 288. és a Stadthannenrechnungen 1613. augusztus 26.

3) Brassó városi levéltár 783, 13. sz. alatt.

4) Stadthaunrechnungen 1613. augusztus 31.

megszámlálhatlan vitéz hadsergével, mégsem mert a Barczaságnál tovább hatolni a valóságban igen gyöngé, gyülevész hadával, míg a tatár khán és a moldvai vajda hozzá nem csatlakoznak. Időközben a brassóiakkal alkudozott, úgy látszik nem egyéb okból, mint hogy a török szokás szerint pénzt és ajándékot csikarjon ki tőlök. Ürügyül használta fel erre azon körülményt, hogy a bíró és a tanács nem fejtettek ki elég buzgóságot a török érdekében s vonakodtak az első felszólításra a fejedelemtől nyíltan elszakadni. A szász krónikások, nevezetesen Hegyes senator¹⁾ Horváth Györgyöt vádolják azzal, hogy a bírót és a tanácsot a basa előtt befeketítette s épügy, mint előbb Giczyt, árulónak kiáltották ki. Nem lehetetlen, hogy Horváth György csakugyan ily irányban működött, azonban a tanács ingadozó magatartása elég ürügyet nyújtott a basának, hogy pénzvágját kielégítse, s ha mégis személyt keresünk, ki a basát a tanács ellen felingerelte, akkor is valószínűbbnek látszik, hogy a Benkner keze működött a dologban. Horváth tulajdonképpen csak a Benkner megbízottja volt s magok a szász krónikások dicsekednek azzal, hogy Benkner hozta be a törököt. Magyar Ogli levelei világosan mutatják, minő bizalmas viszonyban állott a brassói senator a törökkel s Benkner felhasználta ezt arra, hogy a basát a brassói ügyekről informálva, ellenfelein, nevezetesen a bírón boszut álljon.

Szeptember 3-kán Magyar Ogli Benknert Huszaim csausz kíséretében visszaküldötte a városba azon izenettel, hogy a bíróval és a legelőkelőbb tanácsosokkal kíván beszélni, tehát jöjjenek ki hozzá. De a bírónak az előzmények után épenséggel nem volt kedve a török táborba menni és a tanács a basa kívánságát visszautasította azon különös indokolással, hogy a város törvényeivel ellenkezik a bírót a városból kibocsátani. Kétségtelen, hogy a tanács e bizalmatlansága a gyanút a basa lelkében még jobban megerősítette a tanács kétszínű politikája iránt; s talán magok a bíró és a tanácsosok is sejtették ezt, mert régi szokás szerint ajándékokkal akarták elsimítani a dolgot és a gyanút eloszlatni. Greissing János, Schramm György és Benkner János senatorokat három más előkelő polgárral a táborba küldötték a basának, a vajdának és egy pár kiválóbb török tisztnek szánt ajándékokkal²⁾. A basa szívesen fogadta

¹⁾ I. h. 291

²⁾ Hegyes i. h. 289 felsorolja az ajándékokat, de mivel előadása nem

a követeket és általok egy köszönő iratot állíttatott ki Nazuf nagyvezérhez, természetesen saját érdemeinek hízegő felemlítésével. Ezután kijelentette további kívánságait, melyek abból állottak, hogy néhány senator kísérje őt a hadjáraton és a város szolgáltasson neki ágyúkat, löport és golyót.¹⁾

Mivel a tanács e kívánságok teljesítésével nem sietett, a basa Prázmárt elhagyva, hadsergével, melyhez időközben tatár csapatok is csatlakoztak, a város közelében ütött táborn. Szeptember 7-kén reggel Radul vajdával és főbb tisztjeivel bebocsáttatást kért a városba s miután kérését megtagadták a falak előtt Greissing Cyrill kertjének nyári lakában telepedett le és a bírót magához hivatta. Drauth most hajlandó lett volna engedelmeskedni; de a tanács, noha a basa saját fiát ajánlotta fel kezesül, nem bocsátotta ki és Greissing János, Knez Lukács és Forgáts Mihály senatorokat küldötte ki, hogy a bíró meg nem jelenését a már említett okkal kimentésék. A basa – miután kíséretével a város által kiküldött reggelt elfogyasztotta,²⁾ távozott, de ismételte előbbi követeléseit azon hoz-

egészen egyez a városgazdai számadással; ez utóbbiból ide iktatom az erre vonatkozó adatokat:

Dem Bassa ein Wäschbecken sampt der Gisskann 324 fl. 75 dn.

Dem Raduly Wajda ein Becher 70 fl.

Des Bassa seinem Sohn ein Nürnberger becher (érték hij.)

Des Bassa seinem Kihaja ein becher 55 fl.

Dem Ichtar Chauss einen becher 34 fl.

¹⁾ Hegyes i. h. 289. l.

²⁾ Talán nem lesz érdektelen ha közlöm a Stadthannenrechnung ide vonatkozó szakaszát:

7. Sept. Kompt der Bassa und Radul Wajda mit vielem Gesind in dem Cyrill Greissing seinem Garten liess ich ihnen einen frühmal zu richten wie folgt: förren 2 fl. 80 dn. gesalzen förren 30 dn. 3 Hennen zu dn. 44 — 3 fl. 54 dn.

4 áchtel Essig zu 20 dn. — 80 dn. honnig 42 dn.

Holtz 10 dn. Zwiebel, Knoblauch, Pettersilie 10 dn.

$\frac{1}{4}$ áchtel butter 15 dn. Wein 3 áchtel 30 dn.

Prandtwein $2\frac{1}{2}$ áchtel zu 60 dn. 1 fl. 50.

54 brod zu 4 dn. 2 fl. 72 dn.

31 áchtel meli zu 12 dn. 3 fl. 72 dn.

hämmelfeisch 1 fl. 22 dn. birnen, pilzen, nuss 16 dn.

12 Semel Stritzel und 5 Kuchen.

zátevéssel, hogy a városi darabontok is rendelkezésére bocsáttassanak. Másnap a kis és a nagy tanács tárgyalás alá vette a basa követeléseit s hosszas tanácskozás után abban állapodtak meg, hogy kezesek gyanánt elküldik a török táborba Benkner Jánost, Hegyes Andrást és Loy Simont; de a többi követeléseket nem teljesítik. A választ ily értelemben Forgáts senator vitte meg a török vezérnek.

A basa haragra gyűlt a város ellenszegülése miatt, de mérsékelte magát s addig is, míg a bírón és társain boszúját tölthetné, a kezesek elküldését sürgette. A Konstantinápolyból érkezett hírek türelemre intették. Báthory portai követeinek sikerült még egy végső fordulatot idézni elő urok javára. Negroni császári követ közbenjárására a nagyvezér az utolsó pillanatban kísérletet tett Báthoryval kiegyezni s augusztus közepéi utasította Szkender basát és Magyar Oglit, hogy ha még nem mentek be az országba, várakozzanak, míg Ibrahim bég a porta utolsó feltételeit a fejedelemmel közli. Szept. 11-én érkezett a követ a nagyvezér parancsából Magyar Ogli táborába s a basa a fejedelemnek addig fogva tartott követét Szalánczyt azonnal szabadon bocsátotta. E hír a brassóiakat újabb aggodalommal töltötte el; s bizonytalanságuk a jövő iránt még növekedett. Bármily kevésbé rokonszenveztek a török szabadítókkal, a gondolat, hogy Báthory még kibékülhet a portával, rémületbe ejtette őket és midőn szeptember 12-én István moldvai vajda is hadaival megérkezett, a tanács, hogy a basát kiengesztelje, ezt, a moldvai vajdát, Huszaim csauszt és Beraam agát újra ajándékokkal tisztelte meg.¹⁾ De ezzel csak azt érte el, hogy a basa vérszemet kapva, még többet követelt. Azon indokolással, hogy a bíró és a tanács egy része a császár ügye iránt árulók, követelte Drauth János bíró és hat senator kiadatását; vagy pedig fizessen a város váltságképpen 70,000 frtot. Ellenkező esetben személyesen fog a városba menni és elégtételt venni. A tanács elrémült. A polgárság, mely a tanács habozó politikáját nem helyeselte, már is ingerült volt, s bizonyára inkább kiadta volna a senator urakat a bíróval együtt, mintsem 70,000 frtot fizessen. Nem is merték a basa követelését a polgárokkal tudatni, hanem kéz alatt mindent elkövettek, hogy a basát követelésének lezállítására birják. Megajándékozták Benkner Jánost, Horváth Györgyöt

¹⁾ Stadthannenrechnungen 1613. szept. 12., 13.

és a basa fiát, hogy a basánál közbenjárjanak ¹⁾ s végre hosszas kérés és könyörgés után Magyar Ogli követelését csakugyan 6000 frtra szállította le. Ez összeg fejében — de jóval kisebb értékben — a bírós és a kijelölt senatorok arany és ezüst műveket küldöttek a basának. ²⁾

Pár nappal később a török tábor a város elől Vidombák felé távozott s miután szeptember 25-én Shahin Giraj tatár szultán is megérkezett és a portától a Báthoryval hasztalanul folytatott alkudozások után, az előnyomulásra újabb parancs érkezett, a Barczaság végre megszabadult kellemetlen vendégeitől. Szeptember 26-án Magyar Ogli elhagyta a Barczaságot s Szkender basa utasítása szerint Fogaras vidékén keresztül rabolva és égetve Szeben felé nyomult; s elvágta Báthori visszavonulási útját Szeben felé. Ezzel a hadjárat sorsa el volt döntve. Báthory csekély haderejével ütközetbe sem bocsátkozott. Kolozsvár felé visszavonult s az erdélyi határon hadsergét szétbocsátva, Nagy-Váradra huzódott, hol kevéssel később okt. 27-én orgyilkosok izgatott életének s nagy reményekkel kezdett és keserű csalódásokkal járó uralkodásának véget vetettek.

Brassó nehéz napjai leteltek: Erdély fejedelmi székét Bethlen Gábor foglalta el.

MIKÁ SÁNDOR.

¹⁾ Benkner 33 aranyat, Horváth György 50 frtot, a basa fia 80 frt értékű nyerget kaptak, hogy közbenjárjanak. Stadthannenrechnungen. 1613. szeptember.

²⁾ Hegyes i. h. 285. Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum 170. l.

NÉMETUJVÁRI IVÁN.

Élet- és jellemrajz.

— Második közlemény. —

III. Németujvári Iván Kún László uralkodása alatt.

A levert lázadás után a megtorlás fordulata állott be. Iván és a lázadók vert hada, a veszprémi püspök jószágain át vonult vissza, rabolva, felégetve és szétdulva mindent, a mit a királpárti főpárbirtokain útjában talált. A pusztítók tömérdek kárt okoztak a püspöknek, a kinek a király később kárpótlást is nyujtott a szenvedett veszteségért.¹⁾

A királyi hadak pedig egymásután ostrom alá vették Iván várait. Így fenmaradt egy oklevél, melyet László Szalonak vára alatt állított ki a táborban;²⁾ e vár is Iván kezében volt ez időben. Folyt a harc egy ideig, de nem oly eredménnyel, melyet a fővenyi pusztán vívott győzelem után várni lehetett volna. László megfosztotta ugyan Németujvári Ivánt a Zala és Sopron megyékben viselt főispáni méltóságtól, megfosztotta őt Szenicze birtokától s újból visszaadta Csák Péternek,³⁾ a kinek a birtok eredetileg is adományozva volt, de más-

¹⁾ Wenzel: IX. 53. l.

²⁾ „Datum sub castro Zolounuk“. 1274-ből való oklevél. Wenzel: XII. 114. l.

³⁾ Németujvári Iván 1272. december 2-án, 1273. január 10-én fordul elő mint Zalamegye főispánja. „Joanne Comite Zaladiensi“ 1272. IV. nonas Decembris. Wenzel: IV. 5. l. És ismét: „Joanne Comite Zaladiensi“ 1273. IV. idus Januarii. Wenzel: IV. 11. l. Mint soproni főispán 1273. jul. 6-tól 1274. augusztus haváig szerepel, de azontúl nincs mint ilyen felemlítve. A fővenyi csata után, ha annak kitöréseig Iván volt is a soproni főispán, most már Csák Péter a nádor szerepel mint ilyen: „Joanne Comite Supruniensi“ II-o nonas July 1273.

részről tény az is, hogy a király nem alázta, nem semmisítette meg teljesen Németujvári Ivánt és testvéreit, mert csapatait nem birta fizetni, nem együtt tartani. Rövid idő múlva a pártütő Iván és testvérei újból a király kegyébe jutottak.

Néhány hónappal a fővenyi csata után megtörtént az a halatlan botrány, hogy Iván Miklós testvérével együtt tótországi bán lett. Miklós rövid időn át nádor is volt s a két czinkosnak sikerült Péter testvéröket is a veszprémi püspökségbe beültetni, melyet Péter 1289-ig, élte fogytaig meg is tartott.¹⁾

A Németujváriak azonban nem sokáig örvendhettek a köpönyegforgatás által elért eredménynek, mert 1275-ben a Sz.-István napján megtartott országgyűlésen valóságos lázadás tört ki ellenök Székes-Fehérvárott. Az elégületlenek élén Mois, „Mois nádor fia“ Ugrin a Csák nemzetségből, Pós fia s az Ujlakiak őse, állottak. Mindannyian azt követelték, hogy Iván hagyja ott a tótországi bánságot, Miklós a nádori, Péter a veszprémi püspöki széket.

A viszálykodás eredménye harcz lett, melyben a főurak egymás ellen támadtak. A részletekről nincs tudósításunk, csak annyi tény, hogy sok rablás, sok öldöklés történt,²⁾ s a szerint, a mint az egyik, vagy a másik párt győzött és befolyást nyert, változtak a főurak a hivatalokban 1275. végén.

Wenzel: XII. 76. l. És: „Petro Palatino, comite Supruniensi“ 1275. Wenzel: IV. 114. és 117.

„Super ipsa possessione Scinte Johanni filio eiusdem Herrici tunc Comiti Supruniensi traditum privilegium revocamus“. 1274. kalendas Januarii. Wenzel: IV. 74. l. „Quandam possessionem Zyntha wocatum reddidimus et restitimus eidem (Petro Palatino) 1274. Wenzel: IV. 72. l.

¹⁾ Németujvári Iván 1275. ápril 3-án fordul elő először mint tótországi bán; 1276-ban nap nélküli oklevélen utoljára: „Joanne et Nicolao Banis totius Sclauoniae“ 1275. tertio nonas Aprilis. Fejér: Cod. Dipl. Tom V. v. II. 240. l. „Joanne Bano tocus Sclauoniae“ 1276. Wenzel: XII. 171. l.

Miklós, Iván testvére 1275. július közepétől október végéig nádor volt: „Nicolao Palatino“ Idus Julij 1275. Fejér: C. D. T. V. v. II. 266. l. 1275. december 2-án már Csák Péter a nádor és nem Miklós. „Petro Palatino“ 1275. II. nonas Decembris. Fejér: Cod. Dipl. Tom. V. v. II. 278. l. Németujvári Péterre vonatkozólag pedig: „Petro in Episcopum Wesprimiensem electo et confirmato 1275. III-o idus Augusti. Wenzel: XII. 135. l.

²⁾ „In Ungaria multa spolia et occisiones nobilium vicissim sunt commissa“. Pertz: IX 744. l.

Igy történhetett, hogy Iván egy időre 1275 végén nem volt tótországi bán s Miklós nem volt nádor, de 1276 elején Iván visszanyerte ismét a tótországi bánságot s a mint azt elhagyta, tárnokmesterré lett. ¹⁾ Németujvári Miklós 1276 aug. 9-én pedig ismét az ország nádora.

A beháború folyamán sokat szenvedett az új veszprémi püspök, Péter, Németujvári Iván testvére, a ki ellen Csák Péter, a nádor, legvadabb módon dühöngött, pusztasággá változtatta jószágait, rabolva, szétdulva és felégetve mindent, a legnagyobb károkat okozta. ²⁾

A belzavarok újból lecsöndesültek, mert fontos külföldi események vonták magukra az udvar és a főurak figyelmét. Habsburgi Rudolf László király segedelmére szorult az Ottokár elleni hadjáratban s így jött létre a haimburgi találkozás 1277 jul. 5 én. E találkozás alkalmával panaszolta Rudolf, hogy Iván folyton pusztítja az osztrák határszéleket. László király, mint Rudolf szövetségese, kénytelen volt Ivánt és testvéreit fékezni, kik nem tudni mily oknál fogva és mily árért, Ottokár hivei voltak ez időben.

1276-ban Iván, mint tárnokmester, még királyi kegyadományt is élvezett, megkapta IV. Lászlótól Káld földjét Vasvármegyében azon szolgálatokért, melyeket mint soproni főispán a hazának tett volt. ³⁾ Az oklevél szövege valódi dicsőhymnus; Iván még itt úgy van említve, mint a leghősibb, a legjobb hazafi, a ki mint oroszlan, oly rettenetlenül vagdosta le csatákban azokat, kik a haza hátráit megtámadni merték; s most egy év elmúltával, a haimburgi találkozó után, IV. László újból mint ellenségét ostromolja Német-

¹⁾ „Nos Joannes Magister Tauernicorum“ 1276. Fejéjénél: Cod. Dipl. Tom. V. v. II. 424. l.

²⁾ „Eadem Venerabilis Wesprimiensis Ecclesia in suorum spoliacione, prediorum desolacione omnium et combustione damna per plurima est perpessa“ 1274. Wenzel: IX. 53. l. „In Vastu et spolio Petri Palatini“. Wenzel: IX. 299. l.

³⁾ „Cum nobilis uir Johannes magister tauernicorum nostrorum dilectus et fidelis noster . . . nobis et regno nostro non modicum inpendisset auxilium et iuvamen, eidem quandam terram castri ferrey Kaald vocatam inreuoabiliter dedissemus et contulissemus possidendam“. 1276-iki oklevél. Hazai okm. VII. k. 162. l.

ujvári Ivánt és testvéreit a kőszegi várban. ¹⁾ A hivatalokat is másoknak adta a király, mert azt találjuk az oklevelekben, hogy 1277 szeptember hó óta Németujvári Miklós helyett Csák Péter a nádor, Iván pedig már nem tárnokmester.

Az év vége felé Iván újra kibékült a királylyal. Úgy látszik belátta, hogy Rudolf és László szövetsége erősebb lesz, mint Ottokár, meghódolt tehát látszólag testvéreivel együtt a királynak. László újból kegyébe fogadta a Németujváriakat s deczember 20-án egyik hívöknek, Doroszló mesternek Rum földjét adományozta. ²⁾

De nem sokáig maradt Iván a király iránti hűségben. A mint 1278 pünkösdjé után Rudolf és Ottokár közt a háború kitört, Németujvári a magyar király tudta és beleegyezése nélkül pusztítani kezdé az osztrák és stíriai határszéleket Paltramm s a cseh király biztatására. ³⁾

De csakhamar megváltoztak a viszonyok. Rudolf felkérte Lászlót a csehek elleni segély megadására s László 1278 aug. 14-én megjelent csakugyan 40,000 magyar és 16,000 kun lovassal a kétségbeesett Rudolf segítségére. ⁴⁾ Aug. 26-án a túlnyomó magyar lovasság Rudolf részére dönté el a csata sorsát. Ottokár 17 sebbel borítva a morvamezei ütközetben ellenségeinek kezében kilehelte lelkét. ⁵⁾ A győzelem megalapította a Habsburgok hatalmát s Rudolf és utódai örök hálaára vannak lekötelezve a kivívott diadalért Magyarország.

A mint Iván látta, hogy Rudolf a győztes, újból azon aggó-

¹⁾ „Cum uersus castrum filiorum Herrici Kuzijg uocatum accessimus, habito colloquio cum Rudolfo rege Romanorum“. 1277 nov. 27-iki oklevél. Hazai okmányt. V. 57. l.

²⁾ „Quod nos filys Herriei ad nostram gratiam iterato receptis, terram castri ferrei Rum uocatam magistro Duruzlao seruienti eorundem per nos colatam cum turi in eadem constructa reliquimus“. 1277 decz. 20. Hazai okmt. VII. k. 163. l.

³⁾ Rex Boemie . . . procurante Paltrammo, induxit Ibanum comitem Ungarie ad aliam partem Austrie et Stirie devastandam“. Annales S. Rudberti Salisburgenses. 1278-ra. Pertz: IX. 802. l.

⁴⁾ „Solus autem Ungariae Rex inclytus XL milibus Ungarorum et XVI milibus Cumanorum domini nostri obsequiis se opoptavit“. 1278. Wenzel: IX. 170. l.

⁵⁾ „Captus et quasi decem et septem vulneratus vulneribus ad terram prosternitur, sicque in manibus hostium exalavit“. Pertz IX. 804. l.

dott, mint védje meg önző és gonosz személyét a baj ellen. Testvéreire sem várt semmi jó és biztató. Henrik kirabolt egy Rodogér nevű velencei kalmárt, Miklós pedig, mint bán, elfoglalta Perchinus comes minden javait Tótországban. ¹⁾ Mind a három Németujvári sok erőszakot és törvényteleniséget követett el ez időben s látva, hogy Máté nádor a megrendült személy- és vagyon-biztonságot úgy kezdi helyreállítani, hogy a főczinkosokat kérlelhetlenül lenyakasztatja, a Németujváriak is újból a kiengesztelődés útjára tértek.

Iván, a ki a cseh háboru előtt sok kárt tett Rudolfnak, Rudolfhoz fordult egyenesen és ismételten kérte, hogy bocsátaná meg lelkéből neki az általa okozott igaztalanságot, fogadja őt pártfogásába, ő kész hozzá átpártolni a magyar királytól. ²⁾

De Rudolf nem fogadta be a felségsértő honárulót. Megirta Lászlónak a dolgot és azt, hogy ő Ivánnak csak annyit válaszolt, hogy nem méltóztatik neki a magyar haza és király iránti hűtlenséget szolgálatába befogadni, ha pedig a királynak szándéka volna a nevezett János és testvéreinek kihágását megbocsátani, ne feledje azt a megszámlálhatlan kárt, melyet neki a Németujváriak ellenség módjára okoztak. ³⁾

Rudolf biztosítja Lászlót, hogy ő a magyar király határozott kijelentése és jóváhagyása nélkül soha sem fogadja kegyébe a Németujváriakat, de ha gondolja, hogy a közös igaztalanságot megboszulja,

¹⁾ „Perchinus comes . . . et post mortem eius Nicolaus Banus tocius Sclauonie dilectus et fidelis noster universas possessiones eiusdem existentes in Sclauonia occupabat“. 1279-iki oklevél. Wenzel: XII. 253. Miklós 1278 szept. 8-án egy más oklevélen is mint tótországi bán fordul elő. Wenzel: XII. 235. l.

²⁾ „Ceterum Comes Joannes (alias Iwanus) nos multum sollicitat, vt sibi factam nobis iniuriam ex animo remittentes, ipsuum volentem ad nos diuertere, sub protectionis gratia colligamus“ írja Rudolf Lászlóhoz, 1278-ban. Fejér C. D. T. V. v. II. 456.

³⁾ „Cui aliud non curavimus respondere, quam quod regis et regni Hungariae indeuotos ad seruitia nostra colligere dedignamur. Quod si forte dicti Joannis et fratribus snorum excessibus dignatio vestra regia dignum duxerit misereri; attente petimus, ut damnorum nostrorum innumerabilium per ipsos nobis hostiliter illatorum mentio habeatur.“ U. ott 457. l.

érezni fogja hűségének és hatalmas segítségének hasznát, ugy ezen, mint más ügyben. ¹⁾

Nincs adatunk arra nézve, mint intézkedett László e levél vétele után. Valószínűleg nem fogadta el Rudolf külföldi beavatkozását, hanem maga készült a nádorral Iván megfékezésére. De a Német-ujvári testvérek hatalmas váraikba zárkóztak és titkon a pápához fordultak pártfogásért. Hogy mit irtak a pápának, nincs még földerítve, de bizonyára súlyos vádakát emeltek László és udvara ellen, mert a szentszék e rablóknak adott igazat, őket vette pártfogása alá, és ily úton menekültek meg az igazság büntető ostorától. Filep fermói püspök, mint pápai követ megjelent hazánkban és a szent szék utasítása folytán kibékíté Ivánt és testvéreit László királylyal. A király újból kegyelmébe fogadta őket, visszaadta nekik javaikat 1279-ben. ²⁾

Fennmaradt ez időből a vasvári káptalan egy levele, mely szerint Iván és Miklós megjelentek a káptalan előtt és ott osztozkodtak azon várak és birtokok felett, melyeket vagy maguk örököltek vagy szereztek és birtak.

Ezen osztálylevél tartalmából látjuk, hogy Iván sok várnak és terjedelmes vidékeknek ura volt, megérthető az is, mi módon volt képes ezen rabló főúr a saját szakálára Áusztriára támadni s a magyar király hadaival is szembeszállani. A nyugati határ mentén ő volt az úr és valóságos kis király, testvérei pedig Tótországban. Övék volt: Kőszeg, Borostyánkő, Szent-Vith, Bosuk, Szerdahely, Velem, Csák, Miklós, Lenka és Gosztony vára. Guor, melyet Iván testvére Henrik apósától, Moistól örökölt a végrendelet értelmében, Perezteg, Tuskand, Kunech, Pulád, Pugán s más várak a hozzájuk tartozó összes falvakkal és jószágokkal. ³⁾

¹⁾ „Certos quoque vos reddimus, quod eosdem sine vestro expresso beneplacito nullatenus colligemus. Sed si de vindicta communis iniuriae cogitare curabitis, vtilitatem nostri fidelis et potentis auxilii in hac et in omnibus aliis sentietis.“ 1278. Fejér C. D. T. V. v. II. 457 l.

²⁾ „Nos Ladislaus significamus universis, quot cum habito colloquio seu tractu, cum venerabili patre domino Philippo Episcopo Firmanensi, apostolicae sedis legato, filios Henrici Bani ad nostram recollogissemus Graciam specialem iisdem concessimus, ut possessiones eorum aquisitas pacifice perpetuo possidere valeant et habere. 1279. március 4-én. Hazai okmányt. I. k. 73. l.

³⁾ Ezen érdekes 1279-iki oklevél egész terjedelmében közölve van Fejér C. D. T. V. v. II. 393.

Nemsokára azonban Iván ismét a régi útra tér. Ismeretes a viszály, mely László király és Filep pápai követ között kitört a kúnok áttérítése alkalmával.

A pogány népet nem lehetett oly gyorsan megnyerni a kereszténység szelid szellemének, a mint azt Rómában ohajtották volna s ezért Lászlót egyházi átokkal sújtá Filep. A 17 éves király, elhagyva nejét, a Tiszántulra ment a kunokhoz. Kiséretében volt Gergely az esztergomi prépost, a kit Filep mint excommunicált papot nem engedett egyházilag eltemetni, hanem szavaival azt idézte elé, hogy a nép annyi követ dobált a király bujdosó társának holt tetemére, hogy egész kőhalmaz borítá azt.¹⁾

A király erre hatalmába keríté az embertelen egyházfőt s a kúnok őrizetére bizta. László ezen erélyes fellépése váratlan fordulatot idézett elő. Az a Németujvári Iván, kinek a király 1279-ben minden birtokát visszaadta, most 1280-ban, mikor ezen események történtek, László ellen fordult s a királyt Finta nádor segítségével más urak tanácsára elfogta és vasra verve fogságban őrizte.²⁾ A kúnok ennek hallatára agyon akarták nyilazni a legatust, már felvonták ijjaikat, már oszlop mellé volt kikötve Filep, de meggondolták, hogy ezért a fogságban levő királynak nagyobb baja eshetik még, azért a legatust életben hagyták.

Lászlót a fogságból Károly, Izabella királyné atyja, szabadította ki, a kihez a király hű emberei útján börtönéből titkon segedelemért fordúlt. Károly kivitte, hogy László szabadná lesz, ha eskü alatt javulást fogad és a legatust szabadon bocsátja. Maga a pápa irtá ezt meg azon uraknak, tehát Ivánnak is, kik a királyt fogságban tartották; megköszönte hűségüket, melylyel a kereszténység ügyét a hazában védelmezték.³⁾

A királyt a szabadlábba helyezett legatus feloldá az egyházi átok alól s László is elhagyta Iván börtönét, a melyben 1280. jun.

1) Horneck verses német krónikája. Pez. III. 237. l.

2) „Do der Chunig Ledig Ward, nicht lange darnach wolt er rechen seine smeche, und gebott Graff Iban, der In hett in der Vancknus gehalten.“ Matthaei cujusdam vel Gregorii Hageni Germanicum Austriae Chronicon. Peznél I. k. 1098. lap.

3) „Der Papst schraib den Herren von Vngern, die den Chunig hetten gefangen, und danckt In irer gehorsam.“ Pez. I. 1098. l.

29-étől augusztus hó elejéig sinylett, úgy, hogy már aug. 18-án meg volt az ünnepélyes kibékülés. A kibékülést a kunok lázadása követte; ezek Hód helyiségnél leverettek. A főveszedelem ily módon el volt hártva, de a rakoncátlan főurak csak folytatták az erőszakoskodást és fosztogatást. A garázdálkodásban újból a Németujváriak viszik a főszerepet. A legatussal való kibékülésnél kiaknázták a helyzetet s valószínűleg a király szabadonbocsátása alkalmával a Dráván túli részek főhivatalait magukhoz ragadták, mert Miklós és Henrik mint bánok, Iván pedig mint szanai és verbászi főispán fordul elő. S a mit mindenütt gyakoroltak, azt itt is megtették, fosztogatták az alattvalókat, dúltak és raboltak. Annyira ment a Németujváriak rakoncátlankodása, hogy Timotheus zágrábi püspök kénytelen volt őket 1281. márcz. 25-én Verőczen a minoriták templomában egyházi átok alá vetni. Az egyházi átkot Timotheus kérelmére az esztergomi érsek hasonlóan Magyarországon is kihirdette.

Timotheus azon levélben, melyben az esztergomi érseket a kiátkozási levél közhírré tételére kéri, panaszkodik, hogy Miklós tótor-szági bán és Henrik comes kirabolták Vaska nevű faluját a Dráva mellett Verőcze vármegyében; a falu teljesen el volt hagyatva és elpusztítva, mert nemcsak a lakosok javait vitték el, hanem annyira feldúltak mindent, hogy csak kevés ember maradt a faluban. ¹⁾

Panaszolja azután, hogy a mint Verbászt és más birtokait tekinté, azok teljesen el voltak pusztítva Iván szanai főispán, Miklós bán és Henrik comes folytonos erőszakos beförései következtében; sőt János mester Gerzencze vármegyét, melyet ő László királytól birt, tőle elvette s most is elfoglalva tartja. ²⁾

¹⁾ „ad quamdam possessionem Vasca vocatam venissemus propter depre-daciones Nicolai Bani tocius Sclauonie et comitis Henrici filiorum Henrici Bani. . invenimus eandem desolatam et destructam, quod non solum res vel bona illic residencium fuerunt ablata, verum eciam vixpauci homines propter destructiones huius modi remanserunt in eadem.“ Timotheus levele 1281. Wenzel. XII. k. 336. l.

²⁾ „Et cum postremo venissemus ad alias nostras possessiones per continous et violentos descensus Magistri Johannis Comitis de Zana, Urbaz, Guarig et Guethke, Nicolai Bani et Comitis Henrici prefatorum invenimus ipsas fore totaliter desolatas. Idem eciam Magister Johannes et Nicolaus Banus Comitatum de Guerzence, quem nobis excellentissimus dominus noster Ladislaus Dei gracia Rex Ungarie contulit, detinet. Wenzel, XII. 336.

A Németujváriak lefoglalták a papi tizedet is azon a területen, a hol ők voltak az urak; a papság nem kapott semmit, mert ők a decimát saját részökre gyűjtötték be.¹⁾

A zágrábi egyház tisztviseleit és fegyveres jobbjait egy Wrics nevű rabló a Németujváriak parancsára szörnyen elkínozta. Mindezekért Timotheus egyházi átok alá veti a Németujváriakat és azok czinkosait; a kiátkozottakat mindenki által kerülni kéri.²⁾ A király azonban most sem vonta felelősségre a Dráván túl elkövetett rablásokért sem Ivánt, sem testvéreit, mert 1281-ben a felföldön garázdálkodó Finta nádor helyett Németujvári Iván lett az ország nádora. Különös, hogy annyi lázadás és esküszegés, annyi gazság és embertelenség után Németujvári Iván most a király kegyében a legfőbb állami méltóságot nyerte el. Nem ártott neki a Timotheus átka sem a hazában, pedig az esztergomi érsek kihirdette azt nálunk is, és azon korban a kiközösítést mindenki nagyon sujtó büntetésnek tartotta, csak Ivánra nézve nem volt az, mert ő ennek daczára is nádorrá tudott lenni. Megfejtethlen, talányos jelenség és rejtély volna a hazai történelemben Iván szereplése, de könnyen magyarázható a mindez abból, hogy a királyi tekintély teljesen megsemmisült s a versenyző családok fölváltva küzdöttek egymással a főméltóságok elnyeréséért s győzve a küzdelemben el is nyerték azokat.

Iván a nádorsággal is visszaélt, mert 1281-ben ő a nádor ugyan³⁾ de egy év múlva már Csák Máté került a nádori székre s a király nemsokára azután fegyveres hatalommal volt kénytelen fellépni Németujvári Iván ellen. László némi reformokat kívánt volna életbe léptetni a királyi hatalom emelésére s ebben őt Ladomér érsek és Máté nádor is támogatták. A király visszakövetelte a hatalmas Né-

1) „Item iudem filii Henrici Bani, Johannes scilicet Nicolaus Banus et Comes Henricus in terris ipsorum et ad eorum iurisdictionem spectantibus decimas nostras collegerunt.“ Wenzel XII. 336. l.

2) „Insuper prefatus Nicolaus Banus officiales et vasallos Ecclesiae nostre perquandam predonem Regni Uritz nomine fecerat tormentari... „eisdem Magistrum Johannem Nicolaum Banum et Comitem Henricum publice excommunicamus“... „dictos filios Henrici Bani excommunicatos et ipsorum complices tamquam anatematizatos velitis arcius evitare.“ 1281. Wenzel XII. 336. l.

3) „quod nobilis vir Johannes Palatinus, filius quondam Herrici Bani.“ 1281-iki oklevél Wenzel IV. kötet 312. — „militum Johannis Palatini dilecti et fidelis nostri.“ Wenzelnél IV. 297.

metujváriaktól az elfoglalt királyi várakat és jószágokat, de ők daczoltak s László 1283 telén Borostyánkő várát megszállotta, de azt február hó 16-ig bevenni nem tudta, pedig sok ezer magyar és kun harczosa volt; nem mehetett semmire, mert a táborban volt gonoszlelkű urak fondorkodni kezdtek s László visszatért seregével a hátráról a Németujváriak vára alól.¹⁾ László most kénytelen volt elnézni azt is, hogy Miklós nádor volt, Iván pedig tótországi bán, még egy fél év mulva is a borostyánkői vár ostroma után.²⁾

De csakhamar nagyobb mérvű lázadás tört ki László ellen. A levert kunok biztatására Erdélybe tatárok törtek be³⁾ s ezek kiűzése után az ifjú király a Rákosra országgyűlést hívott össze 1286. június utolsó felében, hogy ily módon véget vessen a főurak örökös zavargásainak. Határozatba ment, hogy a király könnyelmű adakozásai csak úgy lesznek érvényesek, ha azokat a király új pecsétjével megerősíti. De a főurak most is daczoltak. Különösen Németujvári Iván volt az, kit a király újból felszólított, adja vissza a kir. várakat, koronajavakat és jövedelmeket. De a gógös Iván nem csak hogy nem hallgatott a királyra, hanem bízva erejében és szerencséjében, hallani sem akart megtérítésről, sőt rabló váraiból kiméletlenül dulta a kir. jószágokat. László most Albert ausztriai hercegtől kért segílyt daczos alattvalója ellen. Albert megígérte a segedelmet, de csak azon feltétel alatt, ha László neki az Iván által okozott kárt megtéríti.⁴⁾

A mint ezt Németujvári Iván megtudta, folyton rabolt Ausztriá-

¹⁾ „Post nativitatem Domini Ladislaus Rex Ungariae prope terminos Austrie cum multis milibus Ungarorum et Comanorum Castrum Pernstein eujusdam Comititis sui expugnare conabatur, sed propter improbitatem suorum nil profecit et sic reversus est ad propria.“ Chronicon Austriae. 1284-re Pez. I. 719.

²⁾ „Nicolaus Palatinus et Comes Posoniensis, Joannes Banus tocius Sclavonic.“ 1284-iki oklevél január 1-éről. Fejér C. D. T. V. v. III. 260. l. Miklós mint nádor 1284. aug. 20. szerepel még. János mint bán 1284. nov. 26-án van utoljára említve. Wenzel IV. 385. l.

³⁾ Pertz IX. 713, 657, 809 és a hazai krónikák.

⁴⁾ „Do sant der Chunig umb hilf zu herczog Albrecht von Oesterreich der Im enpot, Er wollt ym gern helffen.“ Hagen: Germ. Austr. Chron. Pez I. 1099.

ban a lajtamelléki falvakban, különösen Bécs-Ujhely lakóinak okozott nagy kárt. ¹⁾

Albert felszólítá Ivánt, hogy az ő tudta és beleegyezése mellett történik-e ez a sok rablás és dúlás? mert katonái folytonosan pusztítják Ausztriát. Iván azt válaszolta, hogy ő mit sem tud az egészről és ha elébe hoznák azt, a ki bűnös, meg fogja büntetni.

Ily s ehhez hasonló kifogásokkal játszott ki egy ideig Iván a herceget, de a mint látta Albert, hogy a betörések most is csak gyakoriak, megüzente Ivánnak, hogy tovább nem tűri a gyalázatot, felszólítá alattvalóit, hogy a sérelmek megtorlására gyűljenek össze Borostyánkő vára alá.

Albert felszólítására az osztrák, sváb és stíriai harcosok egybegyűltek. A fővezér Landenberg Hermann volt. A kir. hűbéresek: Pucheim Albert, Tellersbrunner Pernolt, Emmerberg Berchtold, Lagenbach gróf, Purschinkch Ulrik és mások a világi urak közül mind ide hozták hadaikat Ausztriából és Stíriából a seccau püspökkel, Leopolddal együtt. ²⁾

A mint Németujvári Iván látta, hogy egymaga oly támadó sergnek nem képes ellentállani, segítségül hívta testvéreit: Péter veszprémi püspököt, Miklóst és Henriket, kik több mint ezer harczossal siettek Ivánhoz Borostyánkő vára alá.

Az egyesült sváb, osztrák stíriai hadak már három nap és három éjjen át magyar földön táboroztak, midőn a kémek jelentették, hogy maga Iván jó három testvérével ellenök.

A németek Albert herczeg főlovászmesterének, Landenbergi Hermannak, mint fővezérnek, elnöklete alatt hadi tanácsot tartottak. Többen úgy vélekedtek, hogy most ne fogjanak harczba a magyarokkal s a visszavonulást emlegették ³⁾

¹⁾ „Den Purgern von der Newnstat
Geschach grosszer Ungemach
Allenthalben bei der Leitach
Sach man seu rauben und stellen.“ Horneck Peznél III. 227.

²⁾ Horneck u. ott.

³⁾ „Herr, zogt haim
Also der von Puchaim
Gesagt hat, daz ist war
Wer virstund grösszer sein Schar
Graff Ibans, als man giecht
So pestet er Euch mit streit nicht.

Dez pin Ich an ym wol gewan
Er tut uns aber so gedon
Wo er uns vngeit
Mit schiesszen aus der weit
Das wir von ym nicht mügen chom.“
Horneck Peznél III. 227. és 229

A haditanácsban azonban győzött a többség, mely azt határozta, hogy Ivánnal harcra elegendnek; különösen a sváb lovagok: Wagenberg, Succeney és Manttel voltak azok, kik az ütközet nélkül való visszavonulást gyalázatnak tartották. Még folyt a tanácskozás, mikor egy hírnök jelenti, hogy legyen mindenki készen, mert Iván rettentő csatariadása már hallatszik. S Iván csakugyan villámgyorsan közeledett lovas hadával „a hunokéhoz hasonló kiáltással.“ A svábok közt felhangzott a harci jelszó: „lovat lóhoz, dárdát dárdához“ s a vezér engedelméből ők indultak első sorban Iván hadai ellen.¹⁾

A német tábor dandárai sűrű tömegekbe sorakoztak, hogy a rajnamellékiek harczmodora szerint tömeges rohammal verjék vissza Iván támadó seregét. De Iván parancsot adott, ne merészkedjék senki közel menni az ellenséghez, nehogy valakit dárdával elérjenek és dárdával leszúrjanak, hanem használja mindenki nyilait. Megtörtént az, a mi a magyar hadaknak oly sokszor megszerzé a győzedelmet; a lovas hadak minden oldalról körülkerítették a német sereget, „mint vad medve a tyúkot“ a krónikás szavai szerint.²⁾ Sűrű nyilzáró hullott mindenfelől a németre, mely lóban és emberben egyaránt iszonyu pusztítást vitt véghez. Landenberg kijelentette, hogy itt minden ellentállás lehetetlen, most már adjon tanácsot, a ki tud.

Puchein Albert, Magenpurch s több más kétségbeesett osztrák és morva a menekülés minden útját zárva találták. Alkudozáshoz fogtak s Romsvag tanácsára lövészt küldtek követül Ivánhoz a táborba, kérjen fegyverszünetet és kívánja azt, hogy a magyarok kardviadalra kelljenek velök. De Iván és emberei visszautasították az ajánlatot s e perczen egy jól irányzott nyillövés földre teríté a békehírnököt. A svábok sürgetésére a vezér Tellersbrunner Pernolt lovagot szólítá fel a béke és egyezkedési ajánlat megújítására.

De a lovag határozottan visszautasította a veszedelmes megbízatást, mert jól tudta, hogy Iván nem lesz hajlandó a biztos győzelmet kezeiből kiengedni s elfogadni könnyü lovasságával a német nehéz fegyverzetü lovasság ellen a kézi viadalt. Erre az egész osztrák tábor letette a fegyvert s megadta magát kegyelemre. Zsákmányul esett az egész tábor. Iván és testvérei kiválogatták a java foglyokat,

¹⁾ Horneck Peznél III. 230.

²⁾ Horneck Peznél III. 231. l.

a többieket pedig vitézeik közt felosztották. A magyar sereg örvendezve oszlott szét. Hornek a stiriai krónikás azt írja: „Ilyen dicsőség emberemlékezet óta nem érte a magyart a némettel szemben.“¹⁾

Albert ausztriai herceg, a mint értesült a hadjárat szomorú eredményéről, férfiasan elviselte a hírt, Taufers Húgót, a haimburgi kapitányt elküldé Ivánhoz egyezkedés végett az Iván fogságába jutott foglyok érdekében. Taufers Hugó kísérettel jött Németujvárihoz és rábirta, hogy Iván vele Bécs-Ujhelyre ment. Sok tanakodás után végre sikerült Albertnek és tanácsának Ivánnal egyeségre vagy is inkább szövetségre lépni. A föltételek ezek voltak: Iván szabadon bocsátja a hatalmában levő foglyokat, ha szegények. A gazdagokat csak akkor és úgy, ha ezek saját költségükön magukat kiváltják.

Albert herceg esküt mond negyedmagával, hogy Ivánt, mint saját emberét védelmezni fogja nemcsak a magyar király, hanem a német birodalmat kivéve, minden más ellensége ellen is. Németujvári is viszont esküt mond és igéri, hogy a károkat mind megtéríti s szükség esetére ezer embert ad a hercegnek segítségül. És hogy e fogadás törhetlenül érvényes maradjon, a felek kezök aláírásával biztosító oklevelet is állítottak ki. Az ott levő urak is mindannyian hozzájárultak beleegyezésökkel az előtök lefolyt béketárgyalások eredményéhez.²⁾

Az Iván által elkövetett ezen honárulás és hűtlenség miatt László király újból szakított a Németujváriakkal. A király Iván ellen sereget indított, de Iván visszavonult egyik várába, valószínűleg Szent-Vidbe és ott elzárkózott. Az ostrom alatt a német zsoldosok-

¹⁾ „Fürwar ich sprechen will
Sein gedacht Niempt mer

Das den Ungern solich Er
An den Dewezschen wer geschehen.“

Horneck Peznél III. 333.

²⁾ „Auch swur Graf Iban
Dem Herzogen zu Eren
Sein Frum zu mern
Vnd sein Schaden zu wenden
Tausent Man solt er jm sennđen
Wo jr durch Vrleugs Purd
Dem Herzogen Not wurd
Also wart die Suen gemacht.“

Vnd das Wngeswacht
Die Gelub stet beliben
Das ward alles verschriben
Vnd Verhantvest wol
Was darzu gehören sol
Daz waz den Herren alles chund
Die dazü derselben stund
Die Sach wandelten under jn.“

Horneck Peznél II. 234.

ból álló várórség egy része elesett s ekkor Iván még a vár bevétele előtt megszökött és elmenekült.¹⁾

A vár a király kezébe került s a külföldi forrás szerint Iván testvérei is fogságba jutottak. E hadjárat nem törte meg korántsem Ivánt, mert most ő folytatta testvéreivel együtt László ellen a háborút. Miklós és Henrikkel együtt kezét fogva a Pécz nemzetségbeli Apor vajdával megrohanta és elfoglalta a pozsonyi kir. várat, melyből azután Apor kegyetlenül dúlta és rabolta Pozsonymegyében azok jószágait, kik László hivei voltak. A király 1287. vége felé visszafoglalta a pozsonyi várat Csák Péter fiának, Máténak segítségével.

Vannak azonban oly adatok is, melyek szerint a vár egy ideig Németujvári Miklós kezén volt s midőn azt megtartani nem bírta, behívtá testvéreivel Albert herceget, a ki osztrák és stíriai hadakkal beütött az országba Pozsony város polgárai meghódoltak, a várat Albert gróf elfoglalta és azt osztrák őrsgéggel rakta meg.²⁾

Ha ez megtörtént, úgy Iván csakugyan az Alberttel kötött szövetség értelmében folytatta a király elleni lázadást; azonban a következő 1288-iki év márczius havában közte és László király közt a béke helyre állott.

A királynak nagyon is fontos és kényszerítő oka volt, hogy Ivánnal kibéküljön. Könnyelmű természeténél fogva elzáratta a királynét a nyulakszigeti apácza-kolostorba, ő pedig a kunok társaságában újból feslett életet élt. A főpapok Rómába folyamodtak orvoslásért. Már elkészültek a levelek, de IV. Honorius halála megakadályozta azok elküldését rövid időre. Majdnem ugyanily szellemű levelet, a milyent az elhunyt pápa készült László királyhoz és Lodomér esztergomi érsekhez küldeni, küldött 1287. aug. 2-án a bibornokok testülete Lo-

1) Rex Ungariae Wlodizlaus grandi exercitu collecto dominum Ibanum aggređitur bello, quem tamen unus de nobilioribus comitum primo invadit, ad cujus impetum comes Ibanus terga dedit, ac in meliori castro quod habuit se recepit, ibique obsessus per unum de vigilibus suis a castro dimissus per fugam evasit. Es vero elapso castrum capitur, fratres etiam sui diu detinentur, plurimis ibi Teutonicis stipendariis interfectis. Annales S. Rudberti Salisburgenses. 1286-ra Perz IX. 810. l.

2) „Anno Domini 1287. Albertus dux Austrie collecto exercitu cum Stiriensibus et Australibus intravit Ungariam et obsedit Posonium. Cives autem cum communi consilio tradiderunt ei civitatem castrum vero expugnavit et posuit homines suos in eo.“ Continuatio Vindobonensis 1287-re. Pertz. IX. 714.

domér érsekhez Magyarhonba, a melyben értesíti a magyar főpapot, hogy hasontartalmu levelet irtak Péter veszprémi püspöknek, Henrik bán mindenik fiának és így Németujvári Ivánnak is, oly czélből, hogy ezek Lodomért törekvéseiben támogassák s az érsek el ne mulassza a Németujváriak segélyét igénybe venni.¹⁾ Ezen utasításból biztosan következtethetjük, hogy Lászlót a szentszék előtt legjobban bevádolták a királyság és a haza legelkeseredettebb ellenségei, a Németujvári testvérek.

Iván mind a három testvért túlszárnyalta vadság, rablási düh, hűtlenség és ravaszság tekintetében. Hogy mily kétszínű szerepet játszott most is az egész ügyben, kitűnik abból is, hogy ő most nádor volt újra.

A király csak nem rég fosztotta meg Németujvári Miklóst a nádori méltóságtól a pozsonyi vár erőszakos elfoglalásáért s már is Iván furakodott be oda; az az Iván, a ki csak nem rég tette le azt a véres kardot, melylyel László ellen küzdött, a mint Albert herczeggel békében élt. Hogy Iván csakugyan nádor volt, bizonyítja az az elfogatási parancs 1287-ből, melyet mint soproni főispán és az ország nádora a tétényi országgyűlésen Walter nevű ember ellen kibocsát.²⁾ Azonkívül Iván fia, Gergely is úgy említi atyját, mint nádort azon adománylevelében, melylyel mint Velencei Endre, akkor tótországi bán, étekgógó mestere Asszonyfalvát adja Dorozsló mesternek, a Rumi család ősének.³⁾ A tétényi országgyűlést, melynek végzései nem maradtak fenn, Czech János 1287-re teszi s mivel itt adta ki Gergely az atyja pecsétjével megerősített adománylevelet junius 8-án, a tétényi országgyűlés is e napra esik s ez az az időpont, mikor Iván is mint nádor szerepel.

E hivatalában annyira sikerült neki és társainak a római biornokok testületét félrevezetni, hogy felhatalmazást nyertek a haza megkoronázott királya ellen fegyvert fogni. Lodomér érsek az 1287-iki

¹⁾ Theiner: „Monumenta“ I. 353—359.

²⁾ Fejér: Cod. Dip. T. VII. v. III. 452.

³⁾ „Nos Gregorius Magister Dapiferorum Domini Ducis tocius Sclauonie damus pro memoria, quod quandam villam, quam Dominus Nicolaus Banus frater noster reuerendus ex voluntate Joannis Palatini Comitis Supruniensis Patris nostri charissimi Magistro Duruzlao dilecto et fideli suo militi. . .“ 1287. jun. 8. Fejér: C. D. T. V. v. III. 387. És „Hazai okmányt.“ VII. k. 201.

budai országgyűlésésen felolvasta a Lászlónak szóló levelet s a király végre Esztergomban kibékült nejével. Daczára e kibékülésnek, IV. Miklós pápa, Honorius utóda, 1288. aug. 8-án újból elküldé Rómából a dorgáló levelet szóról szóra lemásolva a királynak, mivel a pápa állítása szerint különböző iratok és értesítések, nemkülönb az elterjedt hirekből keserűen tapasztalja, hogy a király még nem javult meg, s inti azért, hogy a kunokkal hagyjon fel. ¹⁾

Kik lehettek a király vádlói? Bizonyára csak olyanok, kiknek az érdekében állott. A legelvetemültebb főurak, az ország valódi osztorai lehettek csak, kik ha a határ mentén nem rendetlenkedhettek, a hazában okoztak bajt és nyugtalanságot. Ezek közé tartozott Németujvári Iván is, mert IV. Miklós azt írja Henrik bán fiainak, hogy bírják reá a királyt feslett életének elhagyására. ²⁾ Világos, ha ők nem panaszolták volna be a pápai szék előtt Lászlót, a pápa sem irt volna hozzájuk levelet.

E kis bajból nemsokára általános zavar keletkezett; a mint IV. Miklós parancsára Lodomér kihirdette a pogány kunok ellen a keresztes háborút, véres küzdelmek színhelyévé lett az ország. A király a kunok közé ment 1288. őszén.

Németujvári Iván mint rendesen, úgy most is sietett az általános zavart előnyére felhasználni. 1286-ban hűbéri esküt mondott ugyan Albertnek Bécs-Ujhelyt, de most újból megkezdé a stiriai határszélen rabló hadjárait. Napirenden volt itt a pusztítás a nyugati határ mentén. Iván fiai és testvérei annyira mentek, hogy Albert parancsot adott Stiria főkapitányának, Henrik admonti apátnak, hogy Regede vára alá vonuljon a határ védelmére. Henrik körülbelül száz harcossal kivonult s ő is megkezdé a pusztítást; beütött a magyar határon és felégette a helységeket. ³⁾

Erre Iván felkészült Henrik ellen és 300 vitézzel Regede alá vonult. Itt kiválasztott 15 embert, parancsot adott nekik, hogy a város közelében legelő csordát hajtsák az ő táborába. A csorda elhajtás jól sikerült, mire Henrik apát az Ens völgyéből a bajorokat küldé Iván után. ⁴⁾

¹⁾ „Sed proh dolor, sicut diversis scripturis et relatibus ac alias fama divulgante, amare percepimus.“ 1288. Wenzel IX. 319.

²⁾ Wenzel IX. 363.

³⁾ Horneck : Aust. Chr. Germ. Peznél III. 239.

⁴⁾ Horneck : Peznél III. 240.

Egy falu közelében utolérték a bajorok a rablókat, kik közül nehányan a csárdában mulattak, a jószág pedig legelt. Nemsokára véres harc fejlődött ki a gyöpön, a talaj piros lett a kiontott vértől. Iván emberei győztek s a marhákból álló gazdag zsákmány kezőkön maradt. A bajorok eltakarították a holtakat, visszatértek Henrikhez és vértől borított kezekkel, sebekkel rakott arcczal magyarázták a csatavesztést.

Hosszú véres küzdelem fejlődött azután e különben jelentéktelen esemény után Iván és Albert között. Henrik boszút esküdött, de mivel nem volt elég erős, a következő nyár folyamára határozták a hadjárat folytatását a beállott tél hidege miatt. Iván e hadjárata 1288-ra esik, mert 1289-ben Albert hadjáratában Henrik admonti apát neve újból előfordul megfelelőleg Horneck azon állításának, hogy szénatakarítás után sok paraszt csapat csatlakozott Henrik apáthoz, ki Alberttel megindította Iván ellen a háborút.

Az 1288-ik év kedvező volt Ivánra nézve Alberttel szemben is. Mivel az osztrák határt is pusztította, Albert válogatott harcosokból sereget indított Iván ellen; mindkét részről vitézül harcoltak, de a nyilazásban ügyes magyar hadak Iván részére döntötték a győzelmet, megverték a német sereget kegyetlenül, de azután a sebesültekkel és foglyokkal hirtelenül visszavonultak az ország belsejébe, mert Iván a király ellen kitört lázadás támogatására kívánta erejét fordítani.¹⁾ E czélból kibékült Alberttel, csakhogy szabadon fordulhasson László ellen; de itt nem volt oly szerencsés, mint a németekkel szemben.

A nádorságot elvesztette, a győztes király Csák Péterre ruházta a soproni főispánsággal együtt e méltóságot is, és Iván ily módon hűtlenségeért ez alkalommal teljesen meg volt alázva.²⁾ A büntetés felingerelte Ivánt s csak alkalmat várt, hogy teljes elszántsággal a legvakmerőbb tervvel lépjen fel a király ellen. Midőn a király újból

¹⁾ „Deinde Albertus contra Comites Ungarienses Ibanum et filios ejus de Guzzinge arma corripit, frequenter metas Austriae et Stiriae depredantes. Et cum exercitum electorum mitteret ad praelium deventum est, in quo agiliter, viriliter ex utraque a viris bella scientibus est certatum. Et dum sub dubio victoria fluctuaret, Hungari autem mittendi jacula perpensus scientias, Albertis partem acerrime perturbabant vulneratos et deficientes captivos secum in Hungariam pertraxerunt.“ 1288-ra Leobensis Chron. Pez. I. 861.

²⁾ Czech János: Új Magyar Muzem. 1851—52. 211. l.

egy kun nővel élte világát, a főpapok megintették őt ezért, de László elfogatással fenyegette őket. A pártoskodásra hajlandó főurak Ivánnal gyűlést tartottak e fenyegetésre és elhatározták, hogy Endrét a velencei herceget emelik a királyi trónra. E czélből követség indult az Árpádháznak Lászlón kívül élő ezen utolsó egyetlen férfi tagjához Velenczébe. Endre herceg, nagybátyja Marosini Albertino kíséretében utra is kelt, Zarában már várta őket Lodomér az esztergomi érsek, Péter a veszprémi Püspök és Németujvári Iván.¹⁾ Ezek biztatására a Drávaig előrenyomult Endre csekély kíséretével. A Drávánál némely magyar urak ingadozó magaviseletökkel Marosiniban kétséget ébresztettek s ez Endrével együtt a Velenczébe való visszatérést emlegette; de Endre bizott Stridói Arnold szavaiban s folytatta útját. A stridói kastélyban elfogta őt Arnold gazdag váltságdíj reményében s mivel Velence nem akart semmit fizetni, Bécsbe vitte Endrét, a hol félévnel tovább tartózkodott a magyar herceg, Albert udvarában.²⁾ Itt egy alkalommal nem jelent meg a vadásatról visszatérő Albert előtt a többi hódolókkal, kegyvesztett lón s ezen idő óta a bécsi kolostorok egyikében tartózkodott.³⁾ Endre ügye tehát hamar elbukott s a Németujváriakat s néhány más főurat kivéve, a trónkereső egyáltalán nem volt népszerű a hazában.

Lászlót a kúnok és a köznemesség védelmezték és így ő győzött a belháboruban; 1289. máj. 19-én kibékült a rendekkel, általánosan feledni kívánta a hűtlenséget s nejeének visszaadta birtokait.⁴⁾ De a főenyi országgyűlésen egy új törvényt is hoztak a rendek a

¹⁾ Graf Iban und sein Geschlecht
So daz man in mit Recht
Des Reichs mächt verstozen
Mit den Grafen grozzen
Warden Sie zu Rat
Da sie santen drat
Nach Herrn Andre von Est.“

Der Pischolf von Gran
Und der Graf Iban
Die riten in entgegen
Und der Pischolf von Wesprim
Die heten wil gern in
Geholfen dez Reichs.

Horneck : Peznél III. 351.

²⁾ „Do fur er gen Oesterreich
Und furt in dahin
Do er ze Winne chom
Sein Gewang er nam“.

„Und furt in bey der Hant
Do er den Herzogen vant
Do daz het gewert
Wol ain halbs Jar.“

Horneck : Peznél III. 352.

³⁾ Horneck Peznél III. 354. l.

⁴⁾ Fejér : Cod. Dipl. I. V. v. III. 448. Wenzel IV. k. 527 l. 1290-iki oklevél.

kir. jószágokat bitorló főurak ellen a birtokok visszaadását illetőleg. E törvény új lázadást idézett elő; az érdekeltek összeesküdtek és azt hangoztatták, hogy a király külföldi hatalommal, Albert herceggel szövetkezett a haza szabadságának elnyomására; megszegte esküjét, nem védelmezi az ország jogait, egykedvűen nézi, mint szakít el egy idegen fejedelem egész részeket a nyugati határon a szent korona területéből, s mindezt azért, hogy magánboszujának eleget tehessen.

Az egész panasz és álokoskodás az Iván és Albert közt folyó hadjáratra vonatkozott. A külföldi és belföldi események közt szoros összefüggés vehető itt észre. Németujvári Iván megszegte az Alberttel 1288-ban megkötött békét valószínűleg csak azért, mivel Endre herceget Albert az udvartól Bécsben elűzte és nyomorba taszította. Iván és testvérei újból rablók módjára megtámadták a határszéli lakókat és mint ragadozó farkasok pusztítottak mindenfelé. E beütés erélyes fellépésre bírta Albert herceget, Iván a bekövetkezett hadjárat alatt tömérdek veszteséget szenvedett.

Albert követe bepanaszolta Ivánt László király előtt. De a király 1289. tavaszán a bellázadás leveretésével volt elfoglalva s azért azt adta feleletül, hogy szabad kezet ad Albertnek és Iván minden ellenségének a rabló főúr leveretésére.¹⁾

Ezt a beleegyezést használták fel a főurak a király ellen az 1289-iki fővényi országgyűlés után. Pedig itt Iván és czinkostársai a felelősek a történetekért. Ha ők békén hagyták volna Albert birtokait, a véres háború elmaradhatott volna, László nem volt képes egymaga Iván megfékezésére s Albertre bizta a megtorlást.

Az osztrák herceg 1289. tavaszán 15,000 embert hozott össze Németujvári Iván ellen, el volt határozva Ivánt és gonosz fajzatát teljesen tönkre tenni. Gyülekezési helyül Bécs volt kitűzve április 24-ére, a hol az osztrák és stíriai urak, Arnold bambergi, Leopold seccaui, Emich freisingeni és Bernhard passau püspökök más nemesekkel együtt meg is jelentek a kitűzött időre fegyvereseikkel.

Április 25-én, Márk napján megindult a 15,000 ember a Lajta felé; itt bevárta a tábor a Bécs-Ujhelyből jövő száz tábori harci szekeret, melyet a város egymaga állított ki a legkülönbébb ostrom-

¹⁾ Horneck: Peznél III. 240.

gépekkel együtt, mert e város szenvedett legtöbbet Iván pusztításai alatt.¹⁾

Németujvári Iván nem volt ily nagymérvű támadásra elkészülve, s ezért sikerült Albertnek három hónap alatt a készületlen Németujváriaktól és hasonszőrü társaiktól Moson-, Sopron- és Vasvármegyékben számos várat, kastélyt és erődített tornyot elfoglalni. Albert a várak és bástyák egy részét leromboltatta, más részét saját őrségével rakta meg s szüret után újból beütve, Németujvári Iván leg-erősebb várát, Köszeget is bevette. Első alkalommal az osztrák sereg Nagy-Márton várát vette ostrom alá, melyet Iván rokonai, a Nagy-Mártoni grófok: Simon és Mihály védelmeztek. A vár őrsége bizott abban, hogy Iván majd sietni fog a vár felmentésére s az ostromot tizenegy napon át hősiiesen visszaverte. Ekkor érkezett meg Iván, Péter, Henrik és Miklós magyar és kún hadakkal. A támadásban Iván seregének fele elesett s mivel belátta, hogy ennyi túlsúlylyal szemben nem bír megállani, Vastagh Péter („Peter Wahdsacgh“) nevű követe után fegyverszünetet kért Alberttől.²⁾

De a herczeg és tanácsosai kijelentették, hogy nem kötnek békét, mert az eddigi zsákmányokat és előnyöket nem engedhetik ki kezeikből. Erre Iván visszavonult váraiba. Albert folytatta Nagy-Márton ostromát, nehéz köveket dobott a vár épületeire ostromgépek segítségével. Mihály gróf látva ezt, testvérével, Simonnal és nejével együtt, ki osztrák leány volt, Taufers Hugó közbenjárására feladta a várat, mert meg volt arról győződve, hogy Iván őket fel nem menti. A feltétel az átadásnál az volt, hogy az őrség vagyonával szabadon elvonul s csak az élelem marad a várban. Albert átvette a várat s 40 főnyi őrséget hagyott benne.³⁾ Nagy-Márton alól Szent-Margaréta

1) „Eodem tempore et anno Comes quidam Ungarus, Iwanus nomine sive Johannes, quod idem est, filius Comitis Heinrici, homo malignus et totus tyrannus, cum multis annis rebelasset contra regem Ungariae dominum suum, nec eum idem rex sibi subiugare nec vincere posset, obstinatus is sua malicia, eciam fines Ungariae transgressus, Austriam predis et rapinis devastabat, Stiriam quoque et undique circa metas Ungariae velut lupus rapax depredatus est. Invictissimus autem Dux Austriae Albertus, cum Diucius Dissimulare non posset collecto exercitu magno et forti . . . potenter Ungariam intrauit.“ Continuatio Vin-dobonensis 1289-re. Pertz IX. 715. Részleteit leírja Horneck Ottokár Peznél III. 268.

2) Horneck: Peznél III. 269—270.

3) Horneck: Peznél III. 271.

felé indult a német sereg. E vár őrsege is sokszor részt vett Ivánnal az osztrák területek pusztításában. A vár az ostromot nem bírta visszaverni, s megadta magát, az őrseg elvonult, az élelem és bor maradt csak vissza. A herczeg e helyet Kreuzbeck Frigyesre bízta. ¹⁾

Innen Aggendorf felé vonult Albert s ez a megerősített hely is a herczeg hatalmába esett. A férfiakkal szigoruan bánt, kik Ivánnal tartva, rabszíjra fűzve hurezolták a foglyokat Ausztriából a hazába a hadjárat előtti időkben. A torony és kastély földig romboltatott, a férfiak szét lettek osztva azon ausztriai lakók között, kiknek birtokain dultak; a németek gyáván, de irgalmatlanul, mint rablókat, bitófára vonták a védtelen magyar foglyokat; egyedül a káplány, 30 gyermek és 54 asszony kapott kegyelmet és szabad elvonulási jogot.

Meghódolt Kobold vára, mely Emmerberg Berthold őrizetére lett bízva. Rohonc őrsege 8 napon át várt Iván felmentő hadaira, daczolt az ostrommal, de végre mint Kobold, a szabad elvonulás feltétele mellett, kaput nyitott. A vár Stubenburg Ulriknak jutott osztályrészül, testvére, Henrik pedig Szalonak várában lett parancsnok, a mely vár Taufers Hugó alkudozása után meghódolt. Pinkaföld lerombolása után Magyar-Óvár jutott az ellenség hatalmába. Magyar-Óvár eleste után a táborozásban kifáradt osztrák urak és nemesek arra kérték Albertet, szakítsa félbe a hadjáratot, engedje őket az aratás és szüret idejére tűzhelyeikhez visszavonulni, mert különben nagy kárt fog-nak vallani. A herczeg beleegyezett annál is inkább, mert néme-lyek titkon már el is távoztak a táborból, de esküvel kötelezte a távozókat mind, hogy az aratás és szüret befejezése után újból a táborba jönnék. Albert maga is diadalmenetben vonult bécsi palotájába. ²⁾

¹⁾ U. ott.

²⁾ „Dux igitur Austrie omnibus supradictis feliciter cum triumpho expugnatis ac devictis, quia instabat messis, et homines sui clandestine ab eo recedebant, reversus est ad propria.“ Cont. Vindob. 1289-re. Pertz IX. 115.

„Do nam er jr aller Trew .
Wen sew jngenemen daz Neu
An Wein und ankorn
Daz von jn pelib verlon.“

„— Sy furn mit jm hinwider
Daz gelobten si, vnd wart auch sider
Fur er (Albrecht) fröleich
Haim gen Öesterreich.“

A bécsi krónika folytatója is elmondja e hadjárat lefolyását azzal a különbséggel, hogy nem 1286-ra teszi az időt, mint Horneck Ottokár, hanem 1289-re s e mellett sokkal több helység nevét említi fel, melyeket Albert elfoglalt. Az időre nézve Horneck itt csakugyan téved, mert a többi források is 1289-re írják a hadjáratot. A bécsi krónika folytatója elbeszéli, hogy Albert már nem tűrhette tovább Németujvári Iván garázdálkodásait, azért hatalmas sereget gyűjtött, bejött Magyarhonba, s elfoglalta az Iván és czinkosainak birtokában levő következő várakat, városait és erősségeit:

Nagy-Marton, Chervellenpurch, Rorpach, Paungarten, Walbramstorf, Innerpudemstorf, Chreinstorf, Szent-Margarita, Sopron, Necken-dorf, Kobold, Landeser, Traizzendorf, Rohoncz, Stainperge, Pilgreimstorf, Wilamstorf, Pinkaföld, Pétersschachen, Alberndorf, Stegreifepach, Miklóstornya, Szalonok, Pertholstorf, Rumpolsdorf, Neebaden, Wergestorf, Barmtorf, Wardeschirchen, Awet, Iseneinpurch, összesen 32 helységet.¹⁾

E háboru folyamán vesztette el életét Péter veszprémi püspök is, Iván méltó testvére, a ki jobban szerette a bűnt, mint az erényt, sok rosszat tervezett Ausztria ellen és részt vett testvéreivel mindenfelé a rablásban és dúlásban. Mikor Ivánnak segítségére ohajtott volna menni, gyűlésbe hívta Veszprém-mégye urait és nemeseit, reá akarta őket birni, hogy Iván segítségére fegyvert ragadjanak; a vita heves volt és itt történt, hogy egy nemes, kit Péter püspök szóval és tettel megsértett, oly indulatba jött, hogy kardot rántott és a püspököt keresztüldöfte. „És így veszett el Isten büntetéséből gyalázatos halállal az, a ki gazdul élt, és az ő püspökségét megkapta egy más ember.“²⁾

Szüret után Albert herczeg másodízben lépte át Magyarország határait osztrák, stiriai, karinthiai, sváb, cseh és bajor hadakkal; e

1) „Continuatio Vindobonensis“ 1289-re Pertz IX. 715.

2) „Interim quod hec fiebant episcopus Vesprimensis frater comitis predicti, homo malignus, plus diligens iniquitatem quam benignitatem, multa mala excogitaverat contra Austriam, et plura spoliis et rapinis una cum fratre suo perpetraverat, proponens fratri suo venire in adiutorium, convocates quibusdam comitibus Ungaris dum super hoc deliberarent, quidam eorum ab eo verbis et factis exacerbatus, gladio exempto eum transfixit, et sic divina ultione, qui male vixerat, turpiter periit, et episcopatum eius accepit alter.“ Pertz IX. 715.

sereghez csatlakozott Henrik, admonti apát is Albert Szent-Mihály napján (szeptember 23.) szállott Iván egyik legerősebb vára, Kőszeg alá.¹⁾ Iván most már kétségbe kezdett esni, hogy e vár is majd a németek kezére jut, azért testvéreivel tanácskozott, megjelent hadaival a vár segítségére, de nem bocsátkozott nyílt csatába a túlnyomó ellenféllel. Vasárnap kezdődött az ostrom; következő hétfőn számos osztrák lovas szerteszéledt a vidéken takarmányt gyűjteni; Iván embereivel rájuk tört, közülök ötszázat elfogva, mindeniknek kezét lábát vágatta le.²⁾ Iván azonban mégsem birta Kőszeget megmenteni. A város polgárai az őrséggel együtt vitézül védték magukat, több véres támadást visszavertek; de kénytelenek is voltak vitézül harcolni, mert Iván oly kegyetlen volt, hogy fiaikat kezesül magánál tartotta.

Az ostrom tizenegyedik napján, mikor már a megsebesült férfiak vérével volt áztatva a föld, kénytelenek voltak a fellegvárba menekülni azok a hősök, kik ez ideig mit sem gondoltak a rájuk záporként hulló kövekkel, nyilakkal és gerendákkal. De a visszavonulás csak a legelkeseredettebb küzdelem után történt meg. A férfiak dárdaikkal, kardokkal, nyilakkal és szekerczékkel verték vissza a betóduló németeket, sárral tömték a réseket, mások köveket, gerendákat dobáltak az ostromlók fejére, sőt a nők forró vizet, égő rőzszenyalókat és egész méhkasokat zúdítottak a sereg nyakára s midőn mindez nem használt semmit, az osztrák évkönyvíró szerint felgyújtották a várost s úgy vonultak a várba.³⁾ Horneck szerint a németek gyújtották fel maguk a várost a feletti boszújokban, hogy a városba betörve, nem találtak semmi értékesebb vagyona és zsákmányra,

¹⁾ „Completa messe, dux iterum collecto exercitu, cum Australibus, Stiriensibus, Carinthianis, quibus maxime pre ceteris ibi in strage male successit, Suevis quoque ac Bawaris et Bohemis secundo intravit Ungariam; pociorum civitatem comitis Iwani sepedicti, Gunsam nomine, potenter obsedit.“ Pertz IX. 715.

„Der Herzog fur sein Strazz
Wol an der Zeit in der Mazz
Daz er an Sand-Michels Tag
Fur Gunzz chom und da lag.“

Horneck Peznél III. 276.

²⁾ Horneck Peznél III. 276.

³⁾ „Sed cum non possent prevalere, ignem mittentes, totam penitus succenderunt civitatem et fugerunt ad castrum.“ Pertz IX. 716.

pedig mohón kutattak fel minden házat és szekrényt.¹⁾ A város Albert határozott tilalma daczára porrá égett. A minoriták kolostora teljesen elpusztult, csak a kelyheket, miseruhákat és szertartás könyveket sikerült megmenteni és a várba menekülni. A város után még nagyobb elkeseredettséggel védték a magyarok a várat. Nehány heti ostrom után a vár falai meg lettek rongálva, a bástyák aláásva, az élelem fogytán s ez oknál fogva titkon értesítették Ivánt, hogy a várat sokáig már tartani nem lehet. Iván alkudozni kezdett Alberttel, pénzzel megvesztegette a herceg tanácsosait, hogy valami úton módon visszavonulásra bírják Albertet. Elterjesztették azt a hamis hirt, hogy László király és az erdélyi vajda is jó Iván segítségére, az előcsapatok már csak tiz mértföldnyire vannak a várat ostromló német tábortól.²⁾ Ivánnak sikerült a vesztegetés. Mások panaszkodtak, hogy embereik fele már elhullott, lovaik takarmányszűke miatt szőlőlevélre szorulnak s a közalgó tél zord napjaiban nem fogják sem az emberek sem a lovak az ostrom sanyaruságát kibírni. Az admonti apát tanácsára azonban Albert az ostrom folytatása mellett maradt. De a mint Tauffers Hugo Iván által megvesztegetve, betegnek tétette magát és a tábort elhagyta, Albert figyelemre méltatta Iván ajánlatait, végre létrejött az egyezkedés. Kőszeg vára kaput nyitott az ellenségnek; 800 nő és a gyermekek elvonulása után kivonultak a várőrséget képező férfiak is fegyvereikkel együtt.

Albert az üres várat Minden-Szentek ünnepén (november 1.) megrakta őrségével s Emmersberg Berthold gondviselésére bizta azt, hadait elbocsátotta s visszatért Bécsbe.³⁾

Németujvári Iván meg volt alázva, de nem megtörve. A király megengedte, hogy Albert kénye-kedve szerint verte Ivánt, sőt László még akkor sem tiltakozott, mikor 1289. karácsony ünnepén harmad-

¹⁾ Horneck Peznél III. 278.

²⁾ „Die Herren sprachen aber sa Ez ist der Kunig Ladisla Als wir furwar haben vernommen Newleichs her zu chomen.“	„Und von Sibenburgen so nahen Das sagten Vns die ju da sahen Er lig von Vns chawm zehen Rast.“ Horneck: Peznél III. 279.
---	---

³⁾ „Dem Emerberiger Dem emphalich man die Vest gut Daz si mit ym ver wol behut. Dez bedawcht wol den Herzogen.“	Wann er waz vnbetrogen An ellew, und er ye phlag An aller Heiligen Tag Gab man ym daz Haws.“
---	---

Horneck Peznél III. 281.

izben is betört Albert az országba, elfoglalta Iván várát Szent-Videt Vasvármegyében s gazdag zsákmánnyal vonult vissza Ausztriába. ¹⁾

Iván ennyi veszteség után nem javult meg, hanem elkeseredettségében a megtorlás útjára tért László királylyal szemben. A főpapok és oligarchák kezet fogtak egymással s László király végleges bukását határozták el. A papság arról vádolta, hogy a kunok pártfogója, esküszegő, a ki a kereszténységet megtámadta és megtagadta. A főurak azzal támadtak reá, hogy ez ország érdekei ellen külföldi hatalommal szövetkezett. ²⁾

Magától érthető, hogy itt a leghangosabb toroku lázítók a Németujváriak voltak. Mikor a király azzal fenyegette az elégületleneket, hogy szemeiket fogja kiszuratni, az ingerültség oly nagy mérveket öltött, hogy fegyveresen lépett fel a király a nyugtalankodók ellen. 1289. nov. 5-én tehát a kőszegi vár ostroma után, a király túl a Dunán harczolt a Németujváriak ellen; de ügye a dunántuli részeken kedvezőtlenül fordult, átment a Tiszántúlra, a hol december 7-ike óta többnyire hű kunjai társaságában élte zaklatott napjait haláláig. A lázadók elleni harcz majdnem egy éven át tovább folyt. László bizodalommal nézett a harcz kimenetele felé; az oligarchák megunva végre a meddő harczot, elhatározták, hogy orgyilkosság útján végeznek a királylyal. A szentszéknél újból panaszt emeltek ellene a főurak és IV. Miklós 1290. máj. 20-án újból dorgáló levelet irt a királyhoz. ³⁾ A hamis tudósítók közt ott találjuk a Németujvári testvéreket. A pápa 1290. jun. 23-iki kelettel azt írja a Németujvári grófoknak, reméli, hogy mint az egyház hű fiai mindent meg fognak tenni, a mi a ker. hit gyarapodását előmozdítja.

És a gonosz lelkű Németujváriak az egyház gyarapodását, Isten dicsőségét, lelkük üdvét, eltekintve a földi birtoktól, abban vélték feltalálni, ha László király nem lesz élő király. Számos főur vett

¹⁾ „Eodem anno procedente tempore circa Nativitatem Domini dux Austrie iterum collecto exercitu intravit Ungariam et castrum, quod mons sancti Viti dicitur, potenter expugnavit et obtinuit, predam magnam duxit et recessit.“ 1289-re a bécsi krónika folytatója. Pertz IX. 716.

²⁾ „In der Unger-Lant
Den Herren tet daz ant
Vnd zorn ane Masszen“

Das der Kunig het lassen
Verwuesten den von Öesterreich
An Vngriachs Erdreich.

Horneck Peznél III. 349.

³⁾ Theiner I. 364. és 365.

részt az általuk vezetett összeesküvésben; ilyenek voltak: a Fran-
gepánok, Brebiriék, Joachim bán testvérei, Roland vajda. Ezek elha-
tározták, hogy László királynak meg kell halni, és meg is halt. ¹⁾

1290. jul. 10-én Kőrösszeg vára alatt a táborban halva talál-
ták László királyt. A budai krónika Árbocz, Törtel és Kemenes kún
főemberek nevét említi, mint a kik meggyilkolták a királyt. ²⁾ A po-
zsonyi krónika hozzáteszi, hogy a gyilkosság alkalmával a király
kún ágyasának, Éduának testvére, Miklós is megsebesült. ³⁾ Horneck
szerint egy kún megölte a királyt, saját nejénél találva Lászlót. ⁴⁾
Ezek a vélemények eltérők és tény az, hogy kúnok ölték meg Lász-
lót. De kérdés, volt-e elegendő okuk erre? Ha tekintetbe veszi a
vizsgáló, hogy László legjobb védelmezői és pártfogói kúnok voltak,
hogy mindig köztük tartózkodott, velük élt, úgy, hogy a nép Kun
Lászlónak nevezte el a királyt; be kell vallani, hogy a kúnoknak
nem volt okuk a gyilkolásra.

A történelem kutató szelleme felderíti majd a homályból azokat
a forrásokat is, a melyek majd kétségtelenné teszik azt, a mit most
csak hinni tudunk, hogy László az oligarchák boszuszomját oltá el
vérevel. A tör hegység kún kéz mártotta a királyba, az akaratot azon-
ban a főurak oltották a kúnokba. Németujvári Iván szabadon járt,
a 28 éves ifju királyt pedig lezárták Csanádon a sirba. László király
vére Ivánt csak további bűnök lejtőjére vezette.

(Befejezése a jövő füzetben.)

RÉVÉSZ FERENCZ.

¹⁾ „Eodem anno Ladislaus rex Ungarie a quodam Chomano occisus est
Pertz. IX. 716.

²⁾ „Post haec in brevi ipse rex anno domini 1290 feria secunda, proxima
ante festum S. Margaritae virginis et martyris prope castrum Keres-zeg ab ipsis
Cumanis, quibus adhaeserat, et specialiter ab Arbuz, Turtule et Kemenche ac
eorum cognatis et complicibus in suo tentorio medio silentio noctis, opportuni-
tate captata, diris vulneribus fauciatu est miserabiliter interfectus.“ Chronicon
Budense 210.

³⁾ „Chron. Hung. Poseniense.“ 40.

⁴⁾ Horneck: Peznél III. 355.

Irodalmi Szemle.*)

Concha Győző: A közigazgatási javaslatról. Budapest, Hornyánszky Viktor bizománya. 1891. Nyomatott Kolozsvárt Ajtai K. Albert könyvnyomdájában. 96. l.

Folyó évi márczius 7-én, nyújtotta be a miniszterelnök a képviselőházban az állami közigazgatás reformját czélzó javaslatot („Törvényjavaslat a közigazgatás és az önkormányzat rendezéséről a vármegyékben.“) Azóta e kérdés, mondhatni, minden mást háttérbe tolt; a közvéleményt lázas izgatottságban tartja. A javaslat még publicatioja előtt is néhány héttel jóformán hivatalos titok volt; annak tárgyalását pedig a kormány alig volt hajlandó csak néhány napra is halasztani. Könnyen érthető tehát, hogy azzal sem a közvélemény, sem a szakirodalom olyan behatóan, mint ezt a tárgy fontossága megkövetelné, nem foglalkozhatik; s ezért a felől újságcikkeken kívül, csak néhány rőpiratot

*) Szakosztályunk kiadványaiban ezután a jogirodalomból is fogunk szemlét közölni. Nem szélesebb alapra fektetett és beható kritikai fejtegetéseket, hanem csak rövidre fogott ismertetések fog az tartalmazni, a melyeknek czélja olvasóink figyelmét egyik-másik fontosabb irodalmi műre felhívni, annak általános iránya és bece felől tájékozással szolgálni. Időszerűnek tartjuk pedig ezt, mivel jogéletünk éppen napjainkban gyökeres átalakulások előtt áll. Új elvek és ezeket a közéletbe átvivő intézmények megalkotása foglalkoztatják a törvényhozást és jogtudományt. A szakszerű irodalomnak ilyenkor fokozott feladat jut: a közgondolkodást megteremtenie, és nem csak a helyes irányban megtartania kellvén. Sikere annál gyorsabb, mennél több oldalról tud a nemzet közérzületéhez közeledni. Szemlénk is tehát, bármily kis mértékben, de mégis csak fog ez irányban a közérdeknek szolgálni.

Legszívesebben hazai irodalmunk termékeivel fogunk foglalkozni. De tért kell engednünk a külföldének is; nem csak a tudomány általános becsének tekintetéből, hanem azért is, mivel a nálunk ma vitatott alapelvek keletkezési helye jobbára a külföld: utána kell tehát néznünk, hogy miképpen váltak azok be hazájukban. Végre figyelemmel leszünk a jogtörténelmi, különösen az ó-korra vonatkozó művekre is, hogy a történelem és régiségtudományak is szolgálhassunk

találunk irodalmunkban. Ezek között különösen kiemelkedik, a czimben említett. Szerzőjét terjedt államjogi tudománya (tőle birjuk Belgium, az északamerikai Egyesült-Államok és Anglia alkotmányjogának rendszeres ismertetését) és e kérdéssel már 1876 óta szakadatlan foglalkozása, a javaslat bírálására különösen képesíték. S ha ezuttal annak inkább csak elvi intézkedéseivel foglalkozik, ezt a füzetben kapottak után csak sajnálni lehet. A reform szükséges voltát senki nem tagadja: a vélemények csak a „miként kelljen“-nél térnek el. A „szabadelvű“ és „mérsékelt ellenzék“ jelszó alatt ismert pártok, a közigazgatás „államosítását“ kívánják; míg az ország másik nagy pártja a municipális rendszer fenntartása mellett agitál. Szerzőnk elvileg az elsőekkel tart s azért a kormányt „üdvözli bátorságáért“, hogy „annyi előítélet leküzdésébe belé fogott.“ (10.) Maga is azt hiszi, hogy népünk az önkormányzati tisztviselést már el nem bírja, hogy társadalmunkban arra alkalmas elemek nincsenek; ámbár aggódva nézi ezen sarkkőnek kivevését, és attól tart, hogy vele az egész önkormányzati épület romba dől. (7. l.) Különösen, mint ezt dolgozata folyamában többször mondja, az önkormányzat megsemmisítését és az egyéni szabadság veszélyeztetését látja a kormányjavaslat nem egy szabványában és az átalakításnak módjában, a mi, ha keresztül megy, nemcsak a megye teljes dezorganizálása áll elé, hanem a miniszteri és hivatali önkénynek tág út nyílik (48. l.), a személyes uralom kerül a törvény fölé (52. l.), a polgári szabadság a közigazgatás diskrecziójára lesz bízva (55. l.), a legmerevebb administratív központosítás (10. l.) és Európában sehol sem található hivatalnoki rendszer létesíttetik; nem lesz egyetlen önkormányzati tisztviselő a megyében és községben, a mi mind együttvéve a jövő fejlődését teljesen kizárta nélkülivé teszi (71—74. ll.). Ezen elvi jelentőségű tételek bizonyítását adják azután a javaslat 20., 21., 22. §§. beható kritikája a 26—63. ll.-on. De ezenkívül a javaslat lényeges hibájának tartja, hogy az újításokat nem hozza szerves kapcsolathoz az eddigi állapottal (25. l.), a törvényhatóság, mint intézmény, benne határozatlan módon van feltüntetve (46. l.), az e tekintetben javaslatba hozott forma nagyon gyenge, a benne foglalt önkormányzati jog egészen más valami, mint a mit a nemzet e fogalom alatt századok óta érteni szokott (65. l.) Hiba az is, hogy a reform a városokat a megyétől eddigi izoláltságukban meghagyja; a mi által a közigazgatás államosítása csonka marad (79. 82. ll.): gyökeres javulás csak akkor állhatván be, ha a megyék és városok

között „a törvényhatósági várfalak is leomlanak, mint a kőfalak leomlottak.“ Észrevételei vannak végre a közigazgatási bizottság, állandó választmány, közgyűlés mikénti szervezése felől is (87—95. ll.). Szerző kifogásai tehát elég súlyosak, s ha azokat illetékes helyen figyelembe veszik, felvetésükkel a közszabadságnak jelentékeny szolgálatot tett; mert, habár azok mások részéről is észrevétettek, de nem találtuk seholy megkapó világossággal és egész összefüggésükben feltüntetve. Egyébiránt a szerző nem állt meg a negatív kritikánál; vannak javaslatai a veszélyek lehető kikerülésére. Így különösen a tisztviselők felelősségére nézve (63. l.), a fő- és alispán hatósági állása felől (73. l.), a közigazgatási és törvényhatósági bizottságok szervezéséről (90—94.) stb.

* * *

Dydynsky: Beiträge zur handschriftlichen Ueberlieferung der Justinianischen Rechtquellen. I. Institutionen. 1. Heft. Berlin 1891. Puttkammer u. Mühlbrecht.

Római jogforrásaink kiadásainak időnkénti megújítása, a haladó tudomány követelménye. A történelmi, régészeti és filológiai tudományok előhaladása mindig hathatósan befolyt a római jogi könyvemlékek teljesebb és helyesebb szövegkiadásaira, a mint ezt újabban is a Mommsen, Krüger, Studemund, Schöll-féle kiadásokban nagy mértékben tapasztalhattuk. Hiányok azonban még bőven vannak; s azért a további pótlások előmunkálatával sem lehet pihenni. Ilyen irányu a czimben említett munka, melyben szerző a Justinianus Institutiones című könyvről ismert kéziratokkal foglalkozik.

A mint tudva van, Justinianus jogkönyvei közül legtöbb kézirat van éppen az Institutiókról; összefüggő szövege és kisebb terjedelme a leírást könnyebbé tevén. A kéziratok teljesebb felsorolása eddig a Schrader-féle Prodrómusban volt található. (Prodrómus corp. iur. civ. a Schradero, Clossio, Tafelio edendi. Berl. 1823. p. 36. sqq.) Ezen kiadatás nagy gondnal és szakértelemmel készült ugyan, de egészen sikerültnek még sem tartják; részben mivel a tudós szerkesztők nem tudták a különböző korból eredő kéziratokat általánosabb jelleg szerint csoportosítani, egymásra való vonatkozásukból egyik-másik értékét kellőleg mérlegelni; részben, mivel több, akkor pedig már ismert kézirat figyelmünket elkerülte. Az újabb feldolgozás tehát már ez okból is szükséges lett volna. De találtak még új kéziratokat, s ezenkívül, mint már fennebb jelzém, a jogtörténeti segédeszközök is tökéletesedtek: a

szövegkritika tehát a hiányok kitöltése, az eddigi hibás szöveg kiigazítása tekintetében csak sikerre számíthat.

D. összesen 298 kéziratot sorol fel és ír le közelebről, több eddig ismeretlent is. Legtöbb van Németországban (31), utána Franciaország (18) áll, azután következnek Olaszország, Ausztria, Anglia stb. Könnyen képzelhetni, hogy ezen kimutatás teljessége is csak relativ; és tulajdonképpeni értékéről csak akkor fogunk végleg beszámolhatni, ha szerző részletesebb fejtegetéseit, a melyeket a II. füzetben ígér, ismerni fogjuk. Ajánljuk azonban egyelőre is filologusaink és jogtörténészeink figyelmébe.

* * *

Ásbóth Oszkár: A hangsúly a szláv nyelvekben. (Akadémiai értekezés.) Budapest, 1891.

Csuday Jenő: A honfoglalás éve. Szombathely, 1891.

Csuday Jenő: A magyarok történelme. I. kötet. Szombathely, 1891.

Fekete Zsigmond: A magyar faj és művelődés eredete. II. kötet. 1. füz. Budapest, 1891.

Füredi Ignác: Közhasznú idegen-szótár. Budapest, 1891.

Kanyóró Ferenc: Unitáriusok Magyarországon. Kolozsvár, 1891.

Marczali Henrik: A legújabb kor története. 10. és 11. füz. Budapest, 1891.

Melháni Szadk Lujza: Báró Jósika Miklós élete és munkái. Budapest, 1891.

Simonyi Zsigmond: A nyelvújítás és az idegenszerűségek. (Akadémiai értekezés.) Budapest, 1891.

Szarvas Gábor és *Simonyi Zsigmond*: Magyar nyelvtörténeti Szótár. (A II. kötet. befejezve.) Budapest, 1891.

Szádeczky Lajos: Kovacsóczy Farkas erdélyi kancellár. (Magyar történelmi életrajzok.) Budapest, 1891.

Szinnyei József, idősb: Magyar írók élete és munkái. I. kötet. 8. füz. Budapest. 1891.

Akadémiai Értesítő. 1891. III. füzet. — Erdély és az északkeleti háború. (Könyvismertetés.) — Apáthy István. (Nekrolog.) — Zichy Antal: A gróf Széchenyi Istvánhoz intézett megtisztelő levelekről 1827—1835. — Tély Iván: Kisfaludy Mohácsa görögül. — Pulszky Ferenc: A magyar pogánykori sírok. — Keleti Károly: Az 1890-diki népszámlálás előleges eredményei. — IV. füzet. Jendrássik Jenő. (Nekrolog.) —

Thewrewk Emil: A magyar zene tudományos tárgyalása. (Könyvismer-
tetés.) — Thewrewk Emil: A görög Anthologia. — Kégl Sándor: Ta-
nalmányok az újabbkori persa irodalom történetéből. — Schwarz
Gyula: Aristoteles és a British Museum papyrusa.

Archaeologiai Értesítő. 1891. I. füzet. — Antik arczképek a
budapesti művészházban. — Kövér Béla: Középkori építészetünk chrono-
logiájához. — Münnich Sándor: Őskori cserepek a Szepességben. —
Szárász Antal: Ágnes királyné antependiumáról. — Csergheő Géza: Csák-
tornyai Ernust Zsigmond czimeréről. — Mayer József: A német-ujhelyi
Mátyás-billikom. — Radisits Jenő: Régi egyházi ötvösművek. — Mys-
kovszky Viktor: A fricsi várkastély sgraffittói. — Réthy László: Ki-
adatlan Árpád- és vegyeskorj magyar érmek.

Bölcészeti folyóirat. 1891. I. füzet. — Piszter Imre: Vitás
pontok a szép meghatározása körül. — Szabó Sadocus: A mozgás s a
mozdítás lényteni ismertetése. — P. Angelicus: A végtelenről. —
Franciscy Lajos: Az ethikai determinizmus és indeterminizmus. —
Szilvek Lajos; Szt. Tamás és a fiziológia a lelki tehetségek localisatió-
járól. — Notter Antal: Kant antinomia-tanáról. — Kiss János: Lény-
tani műszavak.

Budapesti Szemle. 1891. márczius. — Ligeti Antal: Mun-
kácsi Mihály ifjúsága. — Kúnos Ignác: Kisászsiai török népregények.
— Marczali Henrik: A középkori elmélet a királyságról. — Horváth
Cyrill: Pelbárt és codexeink. (Befejezés.) — Goldziher Ignác: Arábia
régii története.

Egyetemes Philologiai Közlöny. 1891. III. füzet. — Demek
Győző: Matthisson hatása irodalmunkra. — Bayer József: Kelemen
László Zaide-fordítása. — Haraszti Gyula: A renaissance-kori francia
színpad. — IV. füzet. Rupp Kornél: Ovidius és Gyöngyösi. — Szilasi
Móricz: Thukydides. — Id. Szinnyi József: Simai Kristóf. — Sebes-
tyén Gyula: Anjou-kori nyomok a nagy-mihályi Kaplyonok mulattatói-
ról. — Hazai irodalom. — Philologiai programm-értekezések. — Télfé-
Iván: Hellén irodalom és hellén nyelvtanítás.

Élet. 1891. I. sz. — Brandes György: Lengyelország romanti-
kus irodalmából. — Lyka Károly: Modern művészet. — Jancsó Bene-
dek: Kiss József. — Vikár Béla: Oroszok és finnek. — Palágyi La-
jos: A magyar lyráról.

Ethnographia. 1891. II. füzet. Marinescu Athanáz: Az áldozat-

tok. (Rumén népmýthologiai képek és szokások. — Katona Lajos: Párhuzamok magyar meséinkhez. Márton József: Sorki-Tótfalu néprajzi vázlata: Kálmány Lajos: Ráolvasók. — U. a. Délvidéki népmondák. — Népköltési hagyományok. — Nagy József: Árvamegyei tót népszokások. — Magyarországi ethnographusok: Marinescu Athanáz; Versényi György.

Földrajzi Közlemények. 1891. febr. — Téglás Gábor: Újabb adalékok Dácia föld és helyiratához. — Márcz. György Aladár: Az új Afrika.

Hadtörténelmi Közlemények. 1891. I. füzet. — Egy l.p a Mária-Terézia-rend történetéből. — Thaly Kálmán: Tényleges létszámok és hadi felszerelés Rákóczi hadseregének ezredeiben. — Kiss Lajos: Nemzeti függetlenségünk védelmezése III. Henrik ellen. — Thúry József: Szigetvár elfoglalása 1566-ban. — Rónai Horváth Jenő: Zrinyi Miklós a költő, mint hadvezér. — Szendrei János: A sárospataki és gyulafehérvári ágyuöntő-házak a XVI. században, I. Rákóczi György idejében.

Katholikus Szemle. 1891: jan.—febr. — Horváth Cyrill: Nemzeti irodalmunk a reformációig. — Pór Antal: Kanizsai István zágrábi püspök.

Magyar Nyelvőr. 1891. III. füzet. — Joannovics György: A végtelen kérdés. — Kulcsár Endre: A magyar nyelv képes beszéde. — Mócs Szaniszló Gyula: A magyar gerundium-alakok történelmi fejlődése. — Zolnai Gyula: Mátyusföld nyelvjárása. — Helyreigazítások, magyarázatok. (Túl a dunai. Áldani. Kem. Konty. Váltigen, választigen. Pereputty. Kocsonya. Bonczol.) — Népnyelvhagyományok. — IV. füzet, Joannovics, Kulcsár, Mócs, Zolnai értekezésének folytatása. — Gresits Miksa: Hírlapjaink magyarsága és egy szarvashiba. — Helyreigazítások, magyarázatok. (Gamolya, gomolya, máglya. Malacz. Hibás olvasás. Bonczol. Harcz. Túladunai, túlatiszai. Pereputty.) — Népnyelvhagyományok.

Magyar Philosophiai Szemle. 1891. I. füzet. — Jeszenszky Dezső: A középiskolai reform alapkérdései. — Belják B. Pál: A következtetés lélektana.

Magyar-zsidó Szemle. 1891. márcz. — Kardos Albert: Zsidó mondák és a magyar irodalom.

Századok. 1891. februáriu. — Jakab Elek: Emlékbeszéd báró

Orbán Balázs fölött. (Folytatás.) — Király Pál: A markomán háborúk. (Folytatás.) — Hodinka Antal: Chmelnieki Bogdán. — Márczius. Fraknoi Vilmos: Rómer Flóris emlékezete. — Jakab Elek: Emlékbeszéd báró Orbán B. fölött. (Folytatás.) — Király Pál: A markomán háborúk. (Folytatás.) — Április. Ortvy Tivadar: Az Ajtony és a Csanád nemzetségek birtokviszonyairól Délmagyarországon. — Schwartz Ignác: A fürdők történetéhez Magyarország. — Király Pál: A markomán háborúk. (Folytatás.)

Turul. 1891. I. füzet. Komáromy András: Dobsa nádor és a Debreczeni család. — Csergheő Géza: A Guthkeled nemzetség címere. — Mayláth Béla: A Kis-Palugyai és a Bodafalvi Palugyay-család. — Sváby Frigyes: Körösszeghi és Adorjáni gróf Csáky-család genealogiája. — Széll Farkas: A telekesi Török-család.

Szakosztályi értesítő.

I. Februáriusi fölolvasó ülés.

A febr. 21-dikén tartott fölolvasó ülésben elnökölt Szamosi János, jegyzett a titkár. Jelen voltak a szakosztály tagjai közül: Vajda Gyula, Török István, Fazakas József, Csernátoni Gyula, Boros György. Az ülés tárgyai voltak:

1. *Brassai Sámuel* értekezése: „Nyelv és társadalom.“
2. *Révész Ferencz*: „Németujvári Iván.“

A fölolvasó ülés után zárt ülést tartott a szakosztály, s tagjaivá választotta az elnök ajánlatára Cserép József, Fekete Fidél, Incze István és Kapás Aurél sátorallya-ujhelyi gymn. tanárokat, a titkár ajánlatára pedig Gyalui Farkas kolozsvári hírlapíró.

II. Márcziusi fölolvasó ülés.

A márcz. 20-dikán tartott felvasó ülésben (mind az elnök, mind az al-elnök távol lévén) Felméri Lajos dr. elnökölt; jegyzett a titkár. A szakosztály tagjai közül jelen voltak: Fazakas József, Hegedüs István, Széchy Károly. Az ülés tárgyai voltak:

1. *Váczy János* dr.: „Arany János lyrája.“
2. *Wertner Mór* dr.: „A fejedelmi czimek eredetéről.“

III. Áprilisi fölolvasó ülés.

Az ápr. 22-dikén tartott fölolvasó ülésben elnökölt: Szamosi János, jegyzett a titkár. Jelen voltak a szakosztály tagjai közül: Hegedüs István, Széchy Károly, Fazakas József, Ferenczi Zoltán, Csernátoni Gyula, Schilling Lajos. Az ülés tárgyai voltak:

1. *Szinnyei József*: „Alak-vegyülés.“
 2. *Cserép József*: „A végzet Sophokles tragoediáiban.“
-